

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

II

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR

1977

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 16

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1977

PRINTED IN ICELAND

STEINHOLT HF

EFNI

Einar Ól. Sveinsson: Journey to the Njála country	7
Sveinbjörn Rafnsson: Um kristniboðspættina	19
Anthony Faulkes: Edda	32
Jón Helgason: Ígrillingar	40
Sverrir Tómasson: Hvenær var Tristrams sögu snúið?	47
Davíð Erlingsson: Saga um Callinius sýslumann	79
Stefán Karlsson: Misskilin orð og misrituð í Guðmundar sögum	121
Jón Friðjónsson: Um sagnfyllingu með nafnhætti	132
Janez Orešnik: Modern Icelandic u-umlaut from the descriptive point of view	151
Ólafur Halldórsson: Eftirhreytur um rímur	183
Samtíningur (Einar Ól. Sveinsson, Ólafur Halldórsson, Stefán Karlsson, Jón Helgason)	188
<i>Handrit</i>	201
<i>Upphöf kvæða og vísna</i>	202
<i>Nafnaskrá</i>	203

EINAR ÓL. SVEINSSON

JOURNEY TO THE NJÁLA COUNTRY, 7TH AUGUST 1973

PARTS 1 and 3 of the following paper were delivered during the course of a short excursion to the Njála country made under the auspices of the Saga Congress of 1973. These parts are substantially as then delivered, with only some minor verbal alterations. At the time I had also intended to say a few words about Gunnars-hólmi and the approximate locality which I believed the saga-writer to have had in mind in this context, but owing to circumstances which need not be discussed here, and in which lack of time was a factor, this part of my talk was never given. However, it seems to me appropriate to include it here in the form intended. It is printed in brackets.

1. AT HLÍÐARENDI

When foreign scholars come to Iceland they see with their own eyes the country where the Sagas of Icelanders took place. Instead of imaginary scenes, they have the reality; sometimes bright and vivid with a rare beauty of sunlight and landscape. This reality, though changeable, will be cherished by most, for in it they find themselves encompassed by the very scene where the sagas are said to have happened.

At this, and other sites of Njála we shall visit today, I propose to consider how far the landscape and local features harmonize with the saga narrative, and whether there are any discordant notes to be detected.

My *first point* is made by the Icelandic poet Bjarni Thorarensen in lines composed early in the nineteenth century:

Söm er hún Esja,	Unchanged Esja,
samur er Keilir,	and Keilir also;
eins er Skjaldbreið	Skjaldbreið the same
og á Ingólfs dögum.	as in Ingólf's day.

This will apply to most mountains in Iceland: they will not have changed much since those times. Of course, there are some, such as

Hekla, that will have changed a great deal. I need hardly mention Heimaey in the Vestmannaeyjar. Then there were the eruptions in Skaftafellssýsla 1783, which covered a large area with lava. It is interesting to compare this area as it is now with what Njála tells us about it before the eruptions; evidence of the changes is so plentiful that a fairly clear picture may be obtained—and at the same time it can be seen how well what the saga has to say about local features agrees with information from other sources. For instance, from the saga we learn that Kringlumýri in Meðalland was once surrounded by lava; a fact which was unknown in modern times up to 1947.

A brief glance at Þingvellir in the light of what Njála has to say about it shows that the author appears to have known every detail of the landscape like the back of his own hand. Only the islet in the river Öxará has changed, of course, owing to the action of the river.

We are now at Hlíðarendi, and it is clear that the view from where we are standing must have been much the same in the days of the saga-writer as it is now. *There* is Eyjafjallajökull; *there* is Fljótshlíð; we even see the meadows newly mown as they were when Gunnar turned back—and most years there are pale cornfields on the slopes too; though of course for many centuries there were none. At our feet lie the Landeyjar, and from here we can see Bergþórshvoll near the coast, though not so distinct as it was a few years ago, for the hill there has since been changed by the hand of man.

But if you ask whether the Landeyjar area is unchanged, the answer must be, no. When I travelled for the first time through Rangárvalla-sýsla, or Rangárþing, a great river, Þverá, ran below here, constantly eroding the foot of the slope. This river has since been dammed and redirected into Markarfljót, which flows to the east of Dímon, or Rauðaskriður, just as one may suppose to have been the case in the days of the saga-writer. At that time, too, Þverá was a clear-water river (not glacial) with its source to the west of Hlíðarendi, and it flowed into Rangá.

The late Professor Ólafur Lárusson, who was one of our greatest jurists, but had studied natural sciences for a time in his earlier years, once pointed out to me the fact that during the period when all water flowed into Markarfljót there was a chieftain's residence at Hlíðarendi,

at all events from the 16th to early 18th century; but during the 18th century a large volume of water began to flow into the Þverá, and Hlíðarendi went into a decline, as may be seen from the poems of Bjarni Thorarensen.

With regard to other farms on the slopes of Fljótshlíð, most of these will be found with the same names and on the same sites as when the saga was written, though of course the buildings are very different. A few names have disappeared, though the locations of some of the farms that have been abandoned are known. The only roads then were horse-tracks, except perhaps for causeways across the marshes; bridges were few, though ferries were by no means uncommon.

Coming to *point two* in our examination of differences between Njála and present reality, where the saga places and place-names do not appear to agree with those of later times we should bear in mind the fact that, right up to our own times, Njála has always been a *living literature* in this country. As a result people have been possessed by a burning urge to identify all the places mentioned in the saga or to name them after its characters. There is evidence of this both at Hlíðarendi and Bergþórshvoll, and you will find most of it mentioned in my edition of Njáls Saga. To take one or two instances: in the saga we read of Gunnar's burial mound. Up here on the crest of the slope there is a feature known as 'Gunnarshaugur'; however in the 18th century Eggert Ólafsson pointed out that this 'mound' was not made by the hand of man. Besides, there is a tradition probably dating from the beginning of the same century to the effect that Gunnar's burial-mound was somewhere at the foot of the slope below the farm, which could well fit in with the Reykjabók manuscript reading on the subject. It is quite possible that this feature was obliterated when the water from Markarfljót began to flow into Þverá, and inevitably a new grave-mound was substituted.

Again, people have been very anxious to find the site of Gunnar's 'skáli'. Some have located it in a hollow in the slope to the north-east of the farm. But the ground there is sloping and unsuitable for a house, and in fact archeologists have shown that no traces of human building are to be found there. It is a natural surmise that the 'skáli' stood on the site where the old farm was formerly located, a portion of which is still visible. There, under a heap of earth and rubbish, perhaps the floor of

Gunnar's house is hidden; though whether the ground would reveal it, or anything else that could be identified as from Gunnar's time, we cannot tell.

Another place I might mention is 'Sámsreitur' where, according to popular tradition, Gunnar's dog Sámr is buried. Excavation has in fact produced the bones of a dog, but underneath these were the remains of a smithy, so the bones are probably from later times.

The church of Hlíðarendi was what was known as a 'half-church', i.e. services were held there only on alternate Sundays. From this it can be assumed that the farm was no longer the residence of a chieftain at the time when the churches of the districts were organized.

From all this some might conclude that what can be known of Gunnar is rather meagre. But it should be remembered that he is mentioned by many written authorities apart from Njála, the most outstanding of these being Landnámabók.

Finally we come to *point three*: the saga writer's knowledge, or lack of knowledge, of local features.

Here one may mention the 'geilar' used by Gunnar's enemies when they approached the homestead. The word 'geil' is cognate with 'gil', and the reference is most likely to the little gorge or ravine to the east of the farm. This would argue in favour of the author having visited Hlíðarendi at some time or other. I also like to think that the description of Fljótshlíð in the story of Gunnar's turning back was based on a personal experience of the saga-writer. The same applies to what he has to say about Þingvellir, Lómagnúpur (in Flosi's dream), and probably also Kringlumýri in Meðalland. As we move further away from Fljótshlíð, into Þórsmörk or on the coastal plain between the rivers Affall and Þjórsá, his knowledge seems to become less accurate. But east of Seljalandsmúli, and far to the eastern part of the country, what he has to say about local features seems to be correct. In Rangárþing, however, it is as if there were a strip of country with which he is familiar, and an examination of this shows it to lie to either side of the route to the Alþingi. It is evident, moreover, that he knows this route west of Þjórsá as well. Of course, one should not think of this strip as being too narrow: for example, the author is aware that there are tuff flagstones in the ford at Hof. He may also have visited Oddi at one time or other, though this is not so certain.

Some details of the author's topographical knowledge will be discussed later on our journey, so I shall end here for the while.

2. AT GUNNARSHÓLMI

In Njáls Saga, ch. 75, there is an account of Gunnar's plan to go abroad, and how he changed his mind on the way.

Gunnar sent his own and Kolskegg's goods down to the ship. When everything was on board, and the ship almost ready to sail, Gunnar rode to Bergthorshvoll and other places to thank all those who had given him support.

Early next morning he made ready to ride to the ship, and told all his people that he was going abroad for ever. Everyone was dismayed at the news, but hoped that some day he would return. When he was ready to leave, he embraced them all one by one. The whole household came out to see him off. With a thrust of his halberd he vaulted into the saddle, and rode away with Kolskegg.

They rode down towards Markar River. Just then Gunnar's horse stumbled, and he *leapt* from the saddle. He happened to glance up towards his home and the slopes of Hlidarendi.

'How lovely the slopes are,' he said, 'more lovely than they have ever seemed to me before, golden cornfields and new-mown hay. I am going back home, and I will not go away.'

Kolskegg said, 'Do not make your enemies happy by breaking the settlement, something that one would never expect of you. For you can be quite sure that all of Njal's predictions will come true.'

'I am not going away,' said Gunnar. 'And I wish you would stay, too.'

'Never,' said Kolskegg. 'I am not going to dishonour my pledge over this nor any other matter I am trusted in. Tell my kinsmen and my mother that I never mean to see Iceland again; for I shall hear of your death, brother, and there will then be nothing to draw me home.'

With that they separated. Gunnar rode home to Hlidarendi, but Kolskegg carried on to the ship and sailed abroad.

Here I follow the excellent translation of Magnus Magnusson and Hermann Pálsson, 1960—with one exception, of which more later.

Many have written about this brief passage of narrative, the present speaker among them. On this occasion, however, I propose to say a few words on only three points.

1) In the first place it is difficult to establish clearly where the saga-writer supposes Gunnar to be when his horse stumbles and he leaps from the saddle and gazes up at the slopes and farm of Hlíðarendi. In most manuscripts it is said that they rode 'fram at Markarfljóti' (down to Markar River), whereas in two manuscripts, each of a different group, the words used are 'fram með Markarfljóti' (along Markar River), which complicates matters. In various places in the saga it may be seen that the author considers the Markarfljót to flow east of Dímon (Rauðaskriður). But the further eastwards Gunnar went, the less clearly would he have seen the farm at Hlíðarendi and details of the actual slopes, though the shades of colour on them might be clear enough, as by Gunnar's account they were. Now it is possible that an arm of the Markarfljót once flowed further west than the main river (in the area later known as Álarnir), which would make everything much simpler. It is unlikely, on the other hand, that Gunnar could have been on the far (southern) side of Dímon when he gazed up at the slope. It may be assumed that the grassy islets in these glacial streams would hardly remain unchanged. Anyone who has seen them will realise this, and how they shift in the ground flats.

It is also possible that the saga-writer telescopes the distances, especially if the saga was written far from the district and perhaps a long time after he had last seen Fljótshlíð.

2) It is clearly stated in the saga that Gunnar's horse stumbled 'ok stókk hann ór sǫðlinum' (and he leapt from the saddle). Here I have diverged from our translation, changing the words 'had to leap' to 'leapt' in accordance with the original text. The first translation ever made of saga, the Latin version of 1812, has, correctly, *desilit*. Many have since followed this, though some have interpreted it in the sense that Gunnar fell off his horse. The present translators adopt a compromise. They are doubtless aware that some have seen in the stumbling of the horse the call of Destiny. But of this the saga says nothing; only that *Gunnar leapt off his horse*. Now a man who 'vaults into the saddle' when mounting, using his halberd, does not fall off his horse. It was said earlier (ch. 54) that, when setting off for the fight at Hof, Gunnar 'vault-

ed into the saddle', and that when the brothers rode over the river flats after the killing, they rode fast, and Gunnar then 'leapt off and landed on his feet'. The saga-writer would undoubtedly have considered it undignified for Gunnar to fall off his horse. Heroes do not fall off.

3) The third point is the cause of Gunnar's turning back. In the verse said to have been spoken by him in the burial mound there is the declaration that he chose rather to fall before his enemies with weapon in hand than yield; as in the case of Gunnar and Högni, the Burgundian kings. But in the actual account of his turning back it is assumed that he was overcome by love for his native district and its beauty. 'Fögr er hlíðin' (fair is the slope) are his words in the saga. It may well be supposed that here we have a case of two divergent opinions regarding the incident, but to me it seems more likely that the author envisaged a mixture of feelings. Such occurs frequently in the saga.

It is likely, too, that here we have echoes from an incident in Alexanders Saga.

King Alexander has sailed eastwards over the ocean to Asia, which he intends to conquer. At daybreak he climbs a high mountain, whence he surveys the land.

There on every side he sees *fagra völlu, bleika akra*, great forests, flower-gardens, fortresses, strong cities. And as the king surveyed all this *fairness (fegrð)*, then spoke he thus to his chosen band: 'This kingdom, that I now behold, do I intend for myself. But Greece, my patrimony, will I now give up to you,' said the chief, and so did he now trust in his fortune that it seemed to him as though this lay at his disposal.

The words of Njála: '*Fögr er hlíðin, svá at mér hefir hon aldri jafnfögr sýnzkr, bleikir akrar ok slegin tún, ok mun ek heim ríða ok fara hvergi*' are very reminiscent of the text of Alexanders Saga. The two narratives are linked here by the words *fögr . . . fögr*, and *bleikir akrar*, but at the same time it should be noted that whereas Alexander talks of planes which he sees *looking down* from the mountain, Gunnar *looks up* to the slopes and farm at Hlíðarendi. Alexander has left home and gives away his patrimony; Gunnar turns back homewards and rejects all that other lands may have to offer him. His homesickness is obvious. Both heroes express a sense of beauty, but Gunnar's is purer, being unmixed with any desire for wealth and possessions.

Njála is undoubtedly later than Alexanders Saga, and there is no obstacle to its author having been inspired by the narrative of the earlier work. It seems as though he took the springtime dream of the young warrior king, surveying his land of heart's desire, and in Njála transformed it to the autumnal vision of the weary champion who returns home to die.

3. AT BERGPÓRSHVOLL

We are now at Bergþórshvoll. At this point in our journey the best thing we can do is to read the account of the burning of Njáll in the saga.

Let us begin with the arrival of Flosi and his men on the evening of the attack.

They meet at Þríhyrningshálsar, a very suitable rendez-vous, and leave for Bergþórshvoll at about 6 p.m., reaching the homestead 'fyrir náttmál'—that is, a little before 9. This would be a reasonable time for the journey according to knowledgeable men who lived in the age of horse-transport. One may suppose that Flosi and his party rode fast, to get to their objective before news of their coming reached the friends of Njáll and counter-measures could be taken.

Here they enter the 'dalr í hválinum'—the valley in the hill, as the saga puts it—tie up their horses, and wait 'til þess er mjök leið á kveldit'—until the evening was far advanced. They intended to use the cover of darkness for their work. This account cannot be understood in any other way than implying that Flosi and his followers hid there: a hundred men and about two hundred horses. Admittedly there is a depression in the hill, but it is hardly more than fifteen by twenty metres. It might have been deeper once and its banks might have been higher, but this does not help: a hundred men and two hundred horses could never have found room there.

But since Njála has always been what I call *living literature* the people of the district have corrected the saga: they maintained that Flosi waited east of the hill, and named the place Flosalág (this was once larger than it is now, for it has been reduced by the river Affall). But of course this correction of a later age will not do. It is unsupported by any ancient authority. It is mere wishful thinking, like all the names from later times at Bergþórshvoll associated with Njáll, Höskuldr, Flosi etc. I shall be returning to the 'valley in the hill' later. But apart from

this, other topographical details about Bergþórshvoll in the saga seem to be right; especially, for instance, those relating to the flight of Kári. On the other hand words used of the sons of Njáll in chapter 44 could be taken as evidence of unfamiliarity, for there we are told that Njáll went out one evening and saw his sons 'stefna upp á hválinn', which suggests that the hill was higher and larger than it actually is. Of course it could have become lower since that time, but the words 'stefna upp á' still suggest a bigger hill than is ever likely to have existed here, and are therefore suspicious, arguing against the saga-writer having himself seen the place.

Earlier scholars and other knowledgeable men have adopted one of two expedients to explain the 'valley in the hill'.

One way out of the dilemma was to incline to the Flosalág hypothesis. The other was to admit that there was an error in the saga. This, for example, was the course favoured by Finnur Jónsson, who declared roundly that the author had obviously never been to Bergþórshvoll; an admission that must have gone against the grain with him.

But accepting this view, the problem is then to explain the many *correct* topographical details about Bergþórshvoll found in the saga, especially in connexion with the burning. Now, the author's imagination is in good working order, and is given full play in the burning episode. However, correct topographical details are not generally the product of the human imagination. The most natural explanation would appear to be that the author based his account on the detailed description of a man who was thoroughly familiar with the place, some of it possibly in narrative form. But in the author's mind details became magnified. He had heard of the valley in the hill and assumed it to be much bigger—for example, like the valley at Oddi, behind Gammabrekka, which he might have seen. And possibly he was influenced by similar hiding-places used when attacks were made on men in Laxdæla and Heiðarvíga Saga.

Recently another explanation of the valley in the hill was put forward by Professor Trausti Einarsson in the periodical *Saga*, 1967. His arguments are mainly geological. He maintains that the present bed of the river Affall was once dry, and that this was the 'valley' used by the burners to approach and hide in the eastern side of Bergþórshvoll.

Now I am not a geologist. However, I could not avoid dealing with

the Landeyjar and Bergþórshvoll in the introduction to my edition of the saga. And before doing so I discussed the matter with experts. In this way I learned a great deal from my friends the late rector Pálmi Hannesson and Professor Sigurður Þórarinnsson. The same applies in the case of the late Professor Ólafur Lárússon and his observations on the changes in the river courses in this area. But naturally I alone am responsible for what I have written on the subject.

It is a pity that no other geologists have expressed any views on the subject in recent years. The lack of a thorough-going geo-chronological study is especially to be regretted.

Furthermore I should like to point out that *farvegr* or *árfarvegr*—the dry bed of a river—is not, to the best of my knowledge, normally called *dalr* in Icelandic. The bed of the Affall would presumably have appeared as a long line in the landscape; but *dalr* is not a line. Besides, it would of course be nonsense to describe the bed of the Affall as being *in* the hill. For this reason the editor of the periodical in question ventured the conjecture that the text of the saga was corrupt here, *at* being replaced by *í*. But ‘dalr at hválinum’ is by no means a good—and in my opinion not an elegant—text. And at this point I would like to consider the text a little further. We find that all the parchment manuscripts with this passage have the reading ‘dalr var í hválinum’, not ‘at hválinum’. There are five of these, and they represent all three groups among the parchment manuscripts. Their consensus is therefore very important. But in addition, in this part of the saga the manuscript Reykjabók (AM 468, 4to) has a number of variants, some of them additions, which appear to be related to some variants in the fragment AM 162b, folio, δ and kindred texts. Owing to the excellence of some of these δ readings I have been tempted to surmise that they may have been later additions or emendations by the master himself to a manuscript a little later than his original. But here there is no such emendation. All the parchments agree in giving ‘dalr var í hválinum’.

It is dangerously easy, if you do not like a text, to assert that it is corrupt. But this expedient should not be lightly used. The text of the saga is ‘dalr var í hválinum’, and until some better text is found—for example, some paper manuscript preserving an older text—we must accept it. But I believe that the hope of finding anything of the kind is a forlorn one.

While we were at Hlíðarendi I mentioned the help given by archeology in distinguishing between fact and fiction.

The results of excavations at Bergþórshvoll have been much more impressive.

The most important were those of the late Professor Matthías Þórðarson, director of the Museum of National Antiquities, in the years 1927–28, and especially those of his successor in that post, now president of Iceland, Dr. Kristján Eldjárn, in the years 1951–52. With the collaboration of Gísli Gestsson, curator of the Museum, Dr. Eldjárn has published the conclusions of both Matthías Þórðarson's and his own work. These excavations provided ample proof of a fire at Bergþórshvoll, and carbon-14 tests showed it to have taken place during the saga-age, about the time indicated by the saga itself and by annals.

The farm-buildings were excavated by Matthías Þórðarson. He was disappointed to find little ash, but I agree with Dr. Eldjárn that this could be explained by subsequent clearing of the site, similar to that being carried out at present by the people of Vestmannaeyjar, preparatory to rebuilding. And then one house was built after another on the site, so the ash disappeared.

On the other hand, to the north of the farmhouse remains were found of a drying-oven (*sofnhús*) where there were obvious signs of destruction by fire, while to the west Dr. Eldjárn discovered what had been a byre for thirty cows, also giving clear signs of fire. Here I mention only the most important discoveries. All this provides sufficient evidence to support the written record of Njáll's death by burning on this spot at about the time indicated.

But now we must leave such absorbing matter and return to the author of Njála. Should anyone ask how wide a horizon he may have had, the answer must be: he was a typical man of the Sturlunga-age and, like others of his time, had travelled widely about Iceland. Thus his knowledge of the eastern region is considerable, especially the southernmost parts of it, while some localities in the Strandir district of the north-west are mentioned with strange precision. However, one must suppose that various places were only known slightly, by hearsay, or by what he had read about them in sagas or other written sources. He probably never visited Norway; there are too many mistakes in what

he says about places there. But on the whole his knowledge of Northern Europe is not bad, and the same applies to the British Isles. In Iceland his knowledge is most accurate at Þingvellir and in the Skaftafellssýslur, while the route from the east to Þingvellir was thoroughly familiar to him.

In the classical Sagas of Icelanders it is not usual to find more description of nature than is demanded by the narrative. Though the author of *Njála* does not diverge from this convention, he has, nevertheless, a rare visual talent and, in his own way, a feeling for nature, both wild and gentle. Like other Sagas of Icelanders, though, *Njála* is pre-eminently an anthropocentric work. The author's subject is man—first and foremost as an individual, but sometimes also as a member of a group. The physical appearance of his characters is important, but their personalities still more so. He is a tireless delver into the depths of the human soul, and he is a master of language and style; whether in narrative, description, or the nuances of dialogue. The reader must have a sensitive ear, but given this he will be granted an astonishing insight into these characters, though the writer rarely allows himself to overstep the strict limits of the classical style.

Not only has the author of *Njála* an exceptional visual talent, a wonderful mastery of language, and a knowledge of psychology. He is also an enquirer into the deepest laws that govern the relationship between men and events; the concepts of luck, fate, and finally providence are involved. While describing people he is ever grappling with these ideas. Also with the relationship between a man's morality and the course of his life. In the author's moral attitude we may detect a constant interplay between the old and the new. We should never forget this when trying to understand his outlook. His whole work is an endless conflict of opposites. He is an Icelander of the thirteenth century, endowed with all the breadth and depth of his age. He belongs to a civilization in rapid transition.

But he is deeply rooted in his own land and in the heritage of his own people. This is what makes his work uniquely regional and Icelandic, while it still remains of universal validity.

SVEINBJÖRN RAFNSSON

UM KRISTNIBOÐSÞÆTTINA

I. AFSTÆÐUR ÞORVALDS ÞÁTTAR OG ÞANGBRANDS ÞÁTTAR

ELSTU varðveittu frásögn af kristnitöku á Íslandi er að finna í Íslendingabók Ara fróða. Ari ritar þá frásögn meira en hundrað árum eftir að þeir atburðir áttu að hafa gerst. Greinilegt er að Íslendingabók telur að hér hafi farið fram kristniboð áður en kristni var í lög tekin.

Í sjöunda kafla Íslendingabókar er nefndur kristniboði Ólafs konungs Tryggvasonar á Íslandi, presturinn Þangbrandur. Nokkrir Íslendingar tóku kristniboðinu vel,

Enn þeir voro þó fleiri es í gegn mæltu oc neitto. Enn þa er hann hafði her verið einn vetr eða ii. þa for hann a braut. oc hafþe vegit her ii. menn eða iii. þa er hann hofþo nidt.¹

Ljóst er af þessari frásögn að heimildir Íslendingabókar um Þangbrand eru óljósar eða ónákvæmar, Þangbrandur er einn *eða* tvo vetur á Íslandi og vegur tvo *eða* þrjá menn. Þá er í áttunda kafla Íslendingabókar haft eftir Teiti fóstura Ara að Friðrekur biskup 'com í heipni her'. Aðrar upplýsingar um kristniboð fyrir kristnitöku á Íslandi hefur Íslendingabók ekki.

Í heimildum frá 13. og 14. öld eru hins vegar miklar frásagnir af kristniboði á Íslandi fyrir kristnitöku. Þar eru viðamestar Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta og Kristni saga og má segja að í þessum sögum birtist kristniboðsþættirnir í sinni þróuðustu mynd í íslenskri sagnaritun á miðöldum. Ekki eru þeir algjörlega samhljóða en stofninn er hinn sami. Kristniboðsfrásagnirnar skiptast í þrjá afmarkaða þætti sem raðað er í tímaröð eftir efninu. Fyrst er þáttur Þorvalds víðförla og Friðreks biskups, því næst þáttur Stefnis Þorgilssonar og síðan Þangbrands þáttur.

Þorvalds þáttur er varðveittur í handritum Ólafs sögunnar miklu og í nokkuð styttri mynd í Kristni sögu. Þá er hann varðveittur sérstakur í

¹ Íslendingabók (1952), bls. 22.

pappírshandritinu AM 552ka 4to; sá texti er náskyldur textum Ólafs sögunnar og mun ekki rætt um hann hér sérstaklega.

Þáttur af Stefni Þorgilssyni er einungis til varðveittur í Ólafs sögu handritum og Kristni sögu.

Þangbrands þáttur er varðveittur í Ólafs sögu handritum og Kristni sögu en auk þess í Njáls sögu. Nokkur munur er á þessum þremur texta-gerðum en þó er ljóst að stofninn er hinn sami.

Sannleiksgildi þessara frásagna mun ekki hafa verið dregið í efa svo nokkru nemi. Konrad Maurer áleit Þorvalds þátt trausta heimild² og sömu skoðun hafði hann á Þangbrands þætti³ nema að frásögnin af yngri árum Þangbrands væri 'sehr problematisch'.⁴

Mikilvægur áfangi í rannsókn Kristniboðspáttanna var ritgerð Björns M. Ólsens í Aarbøger 1893. Þar komst Björn að þeirri niðurstöðu að Gunnlaugur Leifsson mundi eiga hlutdeild í varðveislu þáttanna í Ólafs sögunni miklu og Kristni sögu. Hefðu þeir verið hluti af 'Kristni þætti' þeim sem verið hefði í Ólafs sögu Gunnlaugs og greint hefði frá kristnun Íslands. Síndi hann svo að óyggjandi er að Gunnlaugur hefur átt þátt í tilurð Þorvalds þáttar eins og hann er nú varðveittur.⁵ Á þessa skoðun Björns um kristniboðspættina sem hluta af Ólafs sögu Gunnlaugs hefur Bjarni Aðalbjarnarson fallist.⁶

Þó að allir þræðir virðist hér liggja til Gunnlaugs Leifssonar má samt spyrja hvort hann sé upphaflegur höfundur þáttanna. Þorvalds þáttur og Stefni þáttur verða ekki raktir eftir handritum nema til Ólafs sögu Tryggvasonar. Öðru máli gegnir um Þangbrands þátt. Njálugerð hans virðist benda til að hann þurfi ekki að vera kominn frá Ólafs sögu, a. m. k. ekki að öllu leyti. Ennfremur er talsverður munur á gerðum þáttarins í Ólafs sögunni miklu annars vegar og Kristni sögu hins vegar. Virðist því koma til greina að hann sé ekki upphaflega frá Gunnlaugi kominn.

Eitthvert augljósasta merki um að Þorvalds þáttur og Þangbrands þáttur eigi ekki sama uppruna er ósamkvæmni þeirra. Í Njálugerð Þang-

² Maurer (1855–56) I, bls. 225.

³ Maurer (1855–56) I, bls. 407–8.

⁴ Maurer (1855–56) I, bls. 385. Björn M. Ólsen (1893), bls. 317–8, hefur talið frásögnina af Þangbrandi sem ungum manni komna frá latínuriti Gunnlaugs. Hér mun þessi frásögn Þangbrands þáttar ekki rædd frekar.

⁵ Björn M. Ólsen (1893), bls. 293 og áfram.

⁶ Bjarni Aðalbjarnarson (1937), bls. 93 og áfram.

brands þáttar er Þangbrandur látinn fara með Guðleifi Arasyni frá Austfjörðum um Suðurland og vestur í Haga á Barðaströnd og síðan til baka 'í sunnlendingafjórðung ok svá til austfjarða'.⁷ Þar er ekki minnst á að Þangbrandur hafi komið í Norðlendingafjórðung.

Í Kristnisögugerð Þangbrands þáttar fer Þangbrandur einnig að austan vestur í Haga um Sunnlendingafjórðung en þar er frá því sagt að eftir að hann var kominn aftur til Austfjarða um Suðurland fór hann hið eystra og kom í Öxarfjörð og að Mývatni 'en eigi náði hann lengra fram at fara en til Skialfanda flíotz fyrri ríki Eyfirðinga'.⁸

Í Ólafs sögunni miklu er sagt frá ferð Þangbrands með líkum hætti og í Kristni sögu, þar er einnig talað um ríki Eyfirðinga og Þangbrandur nær ekki að fara lengra vestur í Norðlendingafjórðungi en að Skjálfa-
andaflljóti.⁹

Þannig virðist af Þangbrands þætti að dæma sem kristniboð hafi ekki átt upp á pallborðið hjá Norðlendingum. Hins vegar kveður við allt annan tón í Þorvalds þætti um kristni Norðlendinga. Þar er um greinilegan tendens eða tilhneigingu að ræða og vottar fyrir andmælum gegn þeirri skoðun í Þangbrands þætti að Norðlingar hafi kristnast seint.

Í Þorvalds þætti segir:

En norðr isueitum er þeir foro þar yfir. toko retta tru nóckvirir gófgir menn. Ónundr íReykia dal s(on) Þorgils Greniaðar s(onar) ok Hlenni af Savr bæ iEyia firði ok Þorvarðr i Asi við Hialta d(al). broþir Þoruarðz het Arngeir ok anar Þorðr. hann var son Spak bóðuars Óndottz s(onar) landnama mannz er bio i Við uik. þessir ok enn fleiri menn wrðu fullkornliga kristnir iNorðlendínga fiórþungi.¹⁰

Þessi upptalning kristinna manna í hverju þingi fjórðungsins og í grennd við hina stærstu staði hans, Hóla í Hjaltadal, Saurbæ í Eyjafirði og Grenjaðarstað er ekki tilviljun heldur lærður tilbúningur. Aðalsögusvið Þorvalds þáttar er þó svæðið kringum Þingeyrar í Húnaþingi og austur að Hólum í Hjaltadal. Helgisögurnar gerast umhverfis Þingeyraklaust-

⁷ Njála (1875), bls. 544.

⁸ Hauksbók (1892–6), bls. 134.

⁹ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 157.

¹⁰ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 291, sbr. Hauksbók (1892–6), bls. 127–8.

ur, að Giljá, Lækjamóti, Haukagili, Holti og síðan austur í Skagafirði í Laxárdal og að Ási við Hjaltadal.¹¹ Það er auðvitað augljóst að efni þáttarins er að töluverðu leyti úr smiðju Þingeyramunka. Aldursábending gæti verið að Saurbær í Eyjafirði er nefndur sem bær kristins manns en þar var klaustur um hríð upp úr aldamótunum 1200.¹² Þá eru og aldursábendingar í tilvitnunum til Gunnlaugs Leifssonar sem eru í þættinum.

Ekki verður séð að neinar sögur hafi verið um Þorvald víðförla fyrr en um 1200. Íslendingabók og Hungurvaka tala aðeins um Friðrek biskup og aðrar heimildir sem nefna Þorvald eins og Viðauki Skarðsár-bókar, Hauksbók Landnámu, Vatnsdæla og annálar eru yngri en Þingeyraskrifin um Þorvald víðförla og kristni Norðlendingafjórðungs.

Eins og áður er getið virðist Þorvalds þáttur vera ritaður öðrum þræði gegn Þangbrands þætti sem nokkurs konar varnarrit norðlenskrar kristni. En tengslin milli þáttanna eru ekki einungis neikvæð heldur er einnig um að ræða jákvæð tengsl. Líkindin með berserkjadrápi Friðreks að Haukagili í Vatnsdal og berserkjadrápi Þangbrands í Haga á Barðaströnd eru svo mikil að augljóst er að önnur frásögnin hefur þegið frá hinni.¹³ Ef Þangbrands þáttur er eldri en Þorvalds þáttur hefur Þorvalds þáttur fengið ákveðin atriði að láni frá Þangbrands þætti.

Aldursafstaða þáttanna kemur ljósar fram þegar hugað er að öðrum heimildum um Þangbrand. Frægð hans hefur verið mikil. Þannig hefur Ari þekkt til frásagna af Þangbrandi eins og áður er á minnst. Talað er um Þangbrand sem prest Ólafs konungs Tryggvasonar í Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd Snorrason og í Ágripi.¹⁴ Theodoricus monachus kann einnig að segja frá Þangbrandi sem hann nefnir Theobrandus¹⁵ og Historia Norwegiæ kannast einnig við hann.¹⁶ Af þessum heimildum má ráða að talsverðar frásögur hafi gengið um Þangbrand á 12. öld. Auk fyrrgreindra rita er talað um hann í 13. aldar ritum, Heimskringlu, Lax-

¹¹ Sbr. Björn M. Ólsen (1893), bls. 300.

¹² Diplomatarium Islandicum III, bls. 30 og 154.

¹³ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 160, sbr. Ólafs sögu Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 288–90. Hauksbók (1892–6), bls. 137–8, sbr. bls. 127; sbr. Njála (1875), bls. 540 og Vatnsdæla saga (1934), bls. 107–8.

¹⁴ Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk (1932), bls. 91–2 og 126–7. Ágrip (1880) dálki 36.

¹⁵ Monumenta historica Norvegiæ (1880), bls. 19–21.

¹⁶ Monumenta historica Norvegiæ (1880), bls. 115.

dælu og annálum.¹⁷ Þá er glósa um Þangbrand í Árna sögu biskups¹⁸ og hann hefur verið vel þekktur í Færeyjum.¹⁹ Ennfremur er Þangbrandur nefndur í gerðum Landnámabókar, sem ekki er minnst um vert, og verður lítið á það nánar síðar.

Niðurstaðan af því sem hér hefur verið sagt er að tengsl séu á milli kristniboðspáttanna um Þangbrand annars vegar og Þorvald hins vegar og að þá greini þannig á að það bendi til mismunandi aldurs þáttanna. Eins og áður segir er Þorvalds þáttur varðveittur í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu og Kristni sögu og vitnað er beint til Gunnlaugs munks á Þingeyrum um einstök efnisatriði; þátturinn gæti verið saminn af Gunnlaugi eða Þingeyramunkum, enda er sögusvið hans einkum nánasta umhverfi Þingeyra.

Þangbrands þáttur er varðveittur í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu, Kristni sögu og Njálu og er talsverður munur á gerðum hans í þessum þremur heimildum. Ljóst er að miklar sagnir hafa gengið um Þangbrand og kristniboð hans á Íslandi þegar á 12. öld. Í Þangbrands þætti kemur fram að norðlendingar vestan Skjálfandafljóts hafi verið tregir að taka við kristni. Þorvalds þáttur er kristniboðssaga Norðlendingafjórðungs eða Hólabiskupsdæmis og hefur aðra sögu að segja. Þangbrands þáttur er hvort tveggja í senn notaður sem heimild og hafður að skotsþæni í Þorvalds þætti, og þaðan fær Þorvalds þáttur helgisagnaminni að láni. Þangbrands þáttur er því forsenda Þorvalds þáttar og eldri en hann. Þangbrands þáttur gæti verið frá 12. öld og skal það nú athugað nánar.

II. UM GERÐIR ÞANGBRANDS ÞÁTTAR OG HEIMILDIR ÞEIRRA

Þangbrands þáttur er varðveittur í þremur gerðum af sama stofni eins og áður er sagt, í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu, Kristni sögu og Njálu.²⁰ Ólafssögugerð og Kristnisögugerð þáttarins eru náskyldar,

¹⁷ Heimskringla (1893–1900) I, bls. 388–9; Laxdæla saga (1889–91), bls. 153; Islandske annaler (1888), bls. 105, 315 og 464.

¹⁸ Árna saga biskups (1972), bls. 50.

¹⁹ Færöiske kvæder (1851–5) II, bls. 54.

²⁰ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) I, bls. 149 og 168; II, bls. 151–60. Hauksbók (1892–6), bls. 130–8. Njála (1875), bls. 527–45.

orðalag oft eins og efnisatriði að mestu hin sömu. Helsta frávik Kristnisögugerðar frá Ólafssögugerð er frásögn af vígi Skeggbjarnar sem augljóslega er viðbót eins og síðar mun sýnt. Eiga báðar þessar gerðir sér sameiginlegt forrit. Forrit Njálugerðar þáttarins hefur verið skylt sameiginlegu forriti Ólafssögugerðar og Kristnisögugerðar. Erfitt er að gera glögga grein fyrir textaskyldleika gerðanna þar sem meðvitaðar breytingar, úrfellingar og viðaukar hafa verið gerðar.

Áður er á það minnst að í Íslendingabók sé Þangbrandur talinn hafa verið einn *eða* tvo vetur á Íslandi. Í Njálugerðinni er talið að Þangbrandur hafi verið einn vetur á Íslandi en í Ólafssögugerðinni tvo vetur. Hins vegar gerir Kristnisögugerðin ráð fyrir þremur vetrum og er þá ljóst að einhverju hefur verið breytt þar frá heimild Íslendingabókar.

Íslendingabók telur einnig að Þangbrandur hafi vegið tvo *eða* þrjá menn á Íslandi. Allar gerðirnar af Þangbrands þætti telja að Þangbrandur hafi vegið Veturliða skáld og Þorvald veila. Ólafssögugerð og Kristnisögugerð telja að berserkur hafi látist þegar hann lét fallast á sax sem Þangbrandur hafði vígt en Njálugerð segir að Þangbrandur hafi vegið Ótrygg berserk. Kristnisögugerð telur einnig víg Skeggbjarnar og átta manna með honum en Njálugerð víg Þorkels á Stafafelli. Er þá ljóst að aðeins Ólafssögugerðin getur verið samhljóða Íslendingabók um þetta atriði. Ólafssögugerðin virðist þannig að mörgu leyti ágætlega upprunalegur texti.

Njálugerð þáttarins mun vera mest breytt frá upprunalegri ritaðri gerð hans. Megintendens Njálugerðarinnar er hve Austfirðingum er ákaft haldið fram og kristni þeirra. Þessi tendens minnir um margt á Þorvalds þátt og Þingeyramunka, hér virðast Þykkvabæjarmunkar hafa átt hlut að máli eins og Einar Ól. Sveinsson hefur bent á.²¹ Í þessari gerð þáttarins er Guðleifur Arason nefndur til snemma og ættfærður rækilega.²² Það er ekki gert í hinum gerðunum; þar er hann fyrst nefndur til í frásögninni af vígi Veturliða skálds.²³

Atriði sem bendir til að Guðleifur Arason hafi fyrst verið nefndur til í frásögninni af vígi Veturliða í forriti höfundar Njálugerðar þáttarins er að nefndur er þar Ari son Veturliða og sagt að hann hafi mælt á móti

²¹ Einar Ól. Sveinsson (1933), bls. 72.

²² Njála (1875), bls. 528.

²³ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61) II, bls. 157. Hauksbók (1892–6), bls. 135.

trú með föður sínum,²⁴ og skal það nú skýrt nánar. Þessi Ari Veturliðason er hvergi annars staðar nefndur í fornritum og á sér ekkert annað hlutverk en trúarmót mælanna með föður sínum í Njálu því að einungis Veturliði er þar látinn falla fyrir hinum kristnu. Sé litið til texta Ólafs-sögugerðar Þangbrands þáttar um víg Veturliða er þar þetta orðalag eftir AM 61 fol.: 'A því sama sumri vágu þeir Þangbrandr ok Guðleifr Ara son Márs s(onar) Vetrliða skalldz i Flíotz hlið vm nið ok guþ last-an.' Augljós er brenglunin skalldz en hún virðist gömul við frekari athugun. Lesbrigði í handritum eru athyglisverð. Flateyjarbók hefur: '... drapu þeir þangbrandr gudbrand ara son mars (*leiðr. úr níals*) sonar vetrliða sonar skalldz . . .'. AM 62 fol. hefur: '... vagv þeir þangbrandr ok gvðbrands ara s. má.á.s vetrliða skalldz . . .'. Í AM 53 fol. og 54 fol. og Bergsbók er þessi texti ekki brenglaður.²⁵ Villan skalldz virðist hafa verið í sameiginlegu foreldri AM 61, 62 og Flateyjarbókar. Sams konar villa virðist hafa orðið þess valdandi að í Njálugerð Þangbrands þáttar er föðurnafn Guðleifs, 'Arason', orðið að syni Veturliða. Ari Veturliðason er uppvakningur frá 13. öld sem ekki stenst textagagnrýni.²⁶

Njálugerðin hefur þannig stuðst við gerð þáttarins sem svipaði til Ólafssögugerðarinnar að þessu leyti. En einnig er ljóst að í Njálugerðinni hefur verið bætt við fróðleik um Guðleif Arason sem ekki er að finna í hinum gerðum þáttarins. Með öðrum orðum hefur höfundur Njálugerðar þáttarins haft heimild um Guðleif umfram það sem um hann er sagt í hinum gerðunum. Þannig er t. d. gjörla sagt frá því í Njálugerðinni þegar Guðleifur vegur Galdra-Héðin við Kerlingardalsá en dauða Héðins er ekki getið í öðrum gerðum.²⁷

²⁴ Njála (1875), bls. 528.

²⁵ Ólafs saga Tryggvasonar (1958–61), bls. 157. Leshættir eru teknir beint eftir Flateyjarbók (fyrrum GKS. 1005 fol., nú varðveitt í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi) dálki 219 og AM 62 fol. bl. 47 v a, en höfundur hefur haft aðgang að ljósmyndum af handritunum.

²⁶ Almqvist (1974), bls. 66–7, hefur íhugað þann möguleika að Ari Veturliðason sé misskilningur en telur að svo sé ekki vegna þess að dóttursonur Veturliða á að hafa heitið Ari skv. Njálu; sjá einnig Maurer (1855–6) I, bls. 395 nmgr., og Brenner (1878), bls. 83. Einar Ól. Sveinsson (1933), bls. 67–73, hefur bent á að Þangbrands þáttur í Njálu sé ekki að öllu leyti frá hendi þess sem setti saman Njálu. Getur því nafn dóttursonar Veturliða í Njálu verið lærður tilbúningur út frá þættinum.

²⁷ Njála (1875), bls. 533. Ranghermt er í Almqvist (1974), bls. 56, að Njála segi Þangbrand hafa getið Héðin.

Á það hefur verið bent að munurinn á gerðum kristniboðspáttanna sé bundinn upprunastað og áhugamálum þeirra sem um efni þáttanna fjölluðu. Þannig er líklegt að Þykkvabæjarmunkar hafi farið höndum um Njálugerð Þangbrands þáttar og Þingeyramunkar um Þorvalds þátt. Mjög er líklegt að menn á svæðinu við Hítará eigi þátt í Skeggbjarnarfrásögninni í Þangbrands þætti Kristni sögu.²⁸ Þannig endurspegla hinar ýmsu gerðir mótsetningar og reipdrátt líklega af mörgu tagi í samfélagi ritunartíma síns, hagsmuni kirkna og klaustra, skoðanir einstakra stórbænda eða höfðingja, viðhorf í ákveðnum héröðum eða landshlutum.

Í gerðum Landnámabókar er sagt frá vígi Veturliða skálds. Er það mjög á einn veg í Sturlubók og Hauksbók. Segir þar að Þangbrandur prestur og Guðleifur Arason frá Reykhólum hafi vegið Veturliða um níð.²⁹ Í Þórðarbók er eftirfarandi spássúgrein úr Melabók: 'Landnama s. Veturlidi nydde Þorbrand fyrir þui vaa Þorbrandur hann ad torfgrófum, hann vardist med torfskera Gudleifi aras. af Reikianesi. Þorbrandur lagdi hann med spiothe. um Gudleif orti liodarkeptur lofdrapu —'.³⁰

Á það hafa Maurer og Brenner bent að Ljóðarkeptur þessi sé líklega höfundur vísunnar 'Ryðfjónar gekk reynir', en þar segir frá vígi Veturliða.³¹

Talið hefur verið að Ljóðarkeptur, höfundur Guðleifsdrápu, sé sama skáld og það sem í Skáldatali Snorra-Eddu er kallað Óðar keptr eða Óttarr keptr og talið skáld Knúts ríka.³² Þannig er hugsanlegt að Guðleifsdrápa sé frá fyrri hluta 11. aldar.

Áður var á það drepið að Njálugerð Þangbrands þáttar notaði heimild um Guðleif sem greindi frá fleiru en því sem sagt er um hann í hinum gerðum þáttarins. Jafnframt var ljóst að eitt af forritum Njálugerðarinnar var gerð af þættinum sem svipaði til Ólafssögu- og Kristni-sögugerðar hans, þar sem Guðleifs var fyrst getið í sambandi við vigi Veturliða skálds.

Samkvæmt Njálugerð Þangbrands þáttar var Guðleifur 'vígamaðr

²⁸ Sbr. Björn M. Ólsen (1893), bls. 322.

²⁹ Landnámabók (1900), bls. 218 og 106.

³⁰ Skarðsárabók (1958), bls. 164 nm.

³¹ Maurer (1855–6) I, bls. 395 nmgr.; Brenner (1878), bls. 82; sbr. Almqvist (1974), bls. 71–3. Leshættir í vísunni og túlkun þeirra er vitanlega umdeilanlegt efni sem hér verður ekki rætt frekar.

³² Guðmundur Þorláksson (1882), bls. 67; sbr. Almqvist (1974), bls. 72.

mikill ok manna hraustastr og harðgörr í öllu'.³³ Í Njálugerðinni er einnig greint frá því þegar Guðleifur vegur Galdra-Héðin eins og áður er minnst á. Í Njálugerðinni segir og frá vígum Þorvalds veila og Ótryggs berserks og eru þær frásagnir svipaðar hvor annarri og eru ekki dæmi um þann frásagnarhátt í öðrum gerðum Þangbrands þáttar. 'Þangbrandr skaut spjóti í gegnum þórvald, enn guðleifr hjó á öxlina . . .'³⁴ 'Þá leggur þangbrandr sverði fyri brjóst hánnum, enn guðleifr hjó á höndina . . .'³⁵ Í öðrum gerðum þáttarins er aðeins sagt að þeir vógu vígin saman. Hins vegar má sjá að í spássúgreininni úr Melabók er sagt frá vígi Veturliða með líkum hætti og vígum Þorvalds veila og Ótryggs í Njálu. Líklegt er að hér sé að baki heimild um vígaferli Guðleifs og liggur beinast við að telja það Guðleifsdrápu sem minnst hefur verið á.

Stuttur þáttur um Þangbrand líkur Ólafssögugerð Þangbrands þáttar hefur verið aukinn með efni úr Guðleifsdrápu í Njálugerð Þangbrands þáttar.

Guðleifsdrápa er líklega einnig upphafleg heimild Þangbrands þáttar en hefur í byrjun ekki verið notuð nema að litlu leyti. Vel má vera að þá hafi þurft að skipta um veganda sumra víganna sem greint var frá í drápunni eða a. m. k. bæta við vegendum. Frásögnin af aldurtíla Galdra-Héðins í Njálu, sem Guðleifur á einn þátt í og Þangbrandur kemur hvergi nærri, gæti bent til þess. Kristniboð Þangbrands er aðalatriði þáttarins í upphafi og Guðleifur Arason er þar aukapersóna, aðeins er greint frá tveimur vígum sem Þangbrandur á að vera beinn aðili að auk falls berserksins í Haga. Frumgerð þáttarins hefur að því leyti líkst mest Ólafssögugerð Þangbrands þáttar.

Ef Þangbrands þáttur hefur verið unninn þannig úr Guðleifsdrápu er líklega stuðst við ritaðan þátt af svipuðu tagi í Íslendingabók en ekki beint við Guðleifsdrápu.

Jafnframt því sem þátturinn er til ritaður á 12. öld hefur Guðleifsdrápa verið þekkt. Samanburður þeirra hefur leitt í ljós að frjálsglega hefur verið farið með efni drápunnar í þættinum og má það vel hafa orðið lærdum mönnum tilefni til að þrjóna frekar við þáttinn.

Sá sem setur saman Njálugerð Þangbrands þáttar bætir enn við efni

³³ Njála (1875), bls. 532.

³⁴ Njála (1875), bls. 537.

³⁵ Njála (1875), bls. 543.

úr Guðleifsdrápu auk annars. Af Njálugerðinni má ætla að í drápunni hafi verið sagt frá vígi Galdra-Héðins við Kerlingardalsá. Líklega hefur einnig verið sagt frá vígi Veturliða að torfgröfum, vígi Þorvalds veila við Hestlæk og vígi berserks í Haga í drápunni.

Skal nú dregið saman:

1. Samanburður upplýsinga Íslendingabókar og Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu um Þangbrand (þ. e. tölu víga hans og dvalartíma á Íslandi) sýnir að þær eru runnar frá sömu heimild. Ólíklegt er að Ólafs saga styðjist við Íslendingabók af ástæðum sem tilgreindar eru hér að neðan (sjá tölulið 3.c.), ennfremur verður ekki sýnt fram á neinar orðalagslíkingar milli Ólafs sögu og Íslendingabókar. Verður að ætla að þessi sameiginlega heimild sé frá upphafi 12. aldar eða eldri. Textar Kristni sögu og Njálu um Þangbrand eru auknir að efni miðað við Íslendingabók og Ólafs sögu.

2. Texti Njálu um Þangbrand hefur að forriti texta Ólafs sögu sem hefur haft sams konar villu og Ólafs sögu handritin AM 61, fol., AM 62, fol. og Flateyjarbók. Hefur sagnapersóna orðið til úr þeirri villu í Njálu eða forriti Njálu.

3. a. Til hefur verið lofdrápa um Guðleif Arason eftir Ljóðarkept samkvæmt Melabók Landnámu. Samkvæmt Skáldatali Snorra-Eddu var Óðar keptr eða Óttar keptr skáld Knúts ríka. Virðist hér um að ræða sama 11. aldar skáldið í Melabók og Snorra-Eddu.

b. Ein dróttkvæð vísa er í öllum gerðum Þangbrands þáttar, 'Ryðfjónar gekk reynir'. Segir þar frá vígi Veturliða skálds en vengundur hans ekki tilgreindir og skiptir túlkun vísunnar sjálfar ekki máli að öðru leyti hér. Allar gerðir Þangbrands þáttar segja að Guðleifur hafi vegið Veturliða ásamt Þangbrandi. Segir Kristni saga ein berum orðum að vísan sé um Guðleif en aðrar heimildir aðeins að hún sé um víg Veturliða enda eru þar áður taldir vengundur hans. Hvernig sem þessu er annars farið þá fjallar vísan um verk Guðleifs að mati þess sem fyrst setti saman Þangbrands þátt. Ekki er vitað hvern hann áleit höfund vísunnar enda ekki áhugavert í þessu samhengi að öðru leyti en því að ósennilegt er að þessi fyrsti ritandi hafi sjálfur ort hana sérstaklega án þess að geta veganda.

c. Sýnt er að Njálutextinn um Þangbrand er soðinn upp úr eldri Þangbrandsþáttartexta (sjá 2. tölulið). Þó er Njálutextinn aukinn að

efni miðað við eldri texta og í einum slíkum viðauka er greint nákvæmlega frá því hvar og hvernig Guðleifur Arason vegur Galdra-Héðin. Þær upplýsingar er ekki annars staðar að finna í fornum ritum þótt Galdra-Héðinn sé nefndur í öðrum Þangbrands þáttum. Þetta er augljós vísbending um að meiri heimildir hafi verið til um Guðleif en nýttar eru í eldri gerðum Þangbrands þáttar. Jafnframt er ljóst að unnið hefur verið úr heimildum um Guðleif þannig að í heimild þeirri sem Íslendingabók og Ólafs saga styðjast við hefur ekki allt verið notað um hann sem til var.

Hefur nú verið bent á nokkur tengsl og aldursmörk í históriógrafískri þróun Þangbrands þáttar frá upphafi 12. aldar til ofanverðrar 13. aldar (1. og 2. töluliður) og tíndur til vitnisburður um hugsanlegar frumheimildir hans (3. töluliður).

HEIMILDIR

- Ágrip (1880) af Noregs konunga sögum. Diplomatarisk udgave ved Verner Dahlerup. STUAGNL II. København.
- Árna saga biskups (1972). Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 2. Reykjavík.
- Diplomatarium Islandicum III. Íslenzkt fornbréfasafn . . . gefið út af Hinu íslenska bókmenntafélagi. Kaupmannahöfn 1890–96.
- Færöiske Kvæder (1851–55) I–II samlede og besørgede ved V. U. Hammershaimb. Kjøbenhavn.
- Hauksbók (1892–6) udgiven efter de arnamagnæanske håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirshåndskrifter af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. København.
- Heimskringla (1893–1900) I–III udg. ved Finnur Jónsson. STUAGNL XXIII. København.
- Islandske annaler (1888) indtil 1578. Udg. ved G. Sorm. Christiania.
- Íslendingabók (1952) utg. av Anne Holtmark. Nordisk filologi Serie A 5. bind. Oslo Stockholm København.
- Laxdæla saga (1889–91) udg. ved Kr. Kålund. STUAGNL XIX. København.
- Landnámabók (1900) I–III Hauksbók. Sturlubók. Melabók m.m. udg. af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. København.
- Monumenta historica Norvegiæ (1880). Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen, udg. ved G. Storm. Kristiania.
- Njála (1875) udg. efter gamle håndskrifter af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. Første Bind. København.
- Ólafs saga Tryggvasonar en mesta (1958–61) I–II udg. af Ólafur Halldórsson. Editiones Arnarnagnæanæ Series A, vol. I. København.

- Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk (1932) udg. ved Finnur Jónsson. København.
- Skarðsárabók (1958) Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík.
- Vatnsdæla saga (1934) udg. ved Finnur Jónsson. STUAGNL LVIII. København.

RIT

- Almqvist, B. (1974) Norrön niddiktning. Traditionshistoriska studier i versmagi. 2:1-2. Nid mot missionärer. Senmedeltida nidtraditioner. Nordiska texter och undersökningar 23. Stockholm.
- Bjarni Aðalbjarnarson (1937) Om de norske kongers sagaer. Skrifter utgitt av Det norske videnskabs-akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1936. No. 4. Oslo.
- Björn M. Ólsen (1893) Om Are frode. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1893.
- Brenner, O. (1878) Über die Kristni-Saga. Kritische Beiträge zur altnordischen Literaturgeschichte. München.
- Einar Ól. Sveinsson (1933) Um Njálu. Reykjavík.
- Guðmundur Þorláksson (1882) Udsigt over de norsk-islandske skjalde fra 9de til 14de århundrede. STUAGNL VIII. København.
- Maurer, K. (1855-6) I-II. Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume. München.

SUMMARY

THE 10th century mission in Iceland is described in sources dating from the 12th, 13th and 14th centuries. In the most developed form of the description (in *Ólafs Saga Tryggvasonar en mesta* and *Kristni Saga*) three short narratives (*þáttur*, pl. *þættir*) can be discerned which in the above mentioned works are ordered in chronological sequence according to their content. First is *Þorvalds Þáttur Viðförla*, then *Stefnis Þáttur Þorgilssonar* and finally *Þangbrands Þáttur*.

In the oldest sources, dating from the 12th century, e.g. *Íslendingabók*, neither *Þorvaldur Viðförla* nor *Stefnir Þorgilssonar* are mentioned as missionaries in Iceland; on the other hand *Þangbrandur* is.

Þorvalds Þáttur Viðförla is here compared with *Þangbrands Þáttur*. According to *Þangbrands Þáttur* the heathen, fierce people of northern Iceland forbade the missionary *Þangbrandur* to travel through their regions, but according to *Þorvalds Þáttur Viðförla* many inhabitants of northern Iceland were baptized early by a companion of *Þorvaldur Viðförla* and became christian (fullkomlega kristnir). Thus the two narratives contradict each other and it is obvious that *Þorvalds Þáttur Viðförla* was written against *Þangbrands Þáttur* as an apology for early christianity in the bishopric of *Hólar*. Direct references to Gunnlaugur Leifsson (d. 1218 or 19), local legendary tales from the surroundings of the monastery of *Þingeyrar* and

the mentioning of the manor *Saubær* where there was a monastery for a short period in the beginning of the 13th century, indicate that *Þorvalds Þáttur Víðförla* was composed about 1200.

On the other hand, *Þangbrands Þáttur* was apparently known already in the 12th century and *Þangbrandur*, a German priest, was in the Middle Ages a famous missionary not only in Iceland but also in the Faroe Islands and in Norway. *Þangbrands Þáttur* is therefore older than *Þorvalds Þáttur*, but how old is it?

Þangbrands Þáttur is preserved in three 13th century redactions, in *Ólafs Saga Tryggvasonar en mesta*, in *Kristni Saga* and in *Njáls Saga*.

The redaction that corresponds best to the information given about *Þangbrandur* in *Íslendingabók* is the *Ólafs Saga*-redaction, both regarding chronology and the number of men slain by *Þangbrandur*.

The *Kristni Saga*-redaction is obviously interpolated with local legends from the west of Iceland.

The *Njáls Saga*-redaction is also obviously interpolated with local legends, but these are from south-eastern Iceland and it has been maintained that this redaction shows influence from the monastery of *Þykkvibær*. Besides, the *Njáls Saga*-redaction contains the most detailed descriptions of the killings carried out by *Þangbrandur* and his companion, the Icelandic chieftain *Guðleifur Arason*.

According to a marginal note in the *Landnáma*-redaction *Þórðarbók*, which can be traced to a lost manuscript of the mediaeval *Landnáma*-redaction *Melabók*, a scald named *Ljóðarkeptur* composed a panegyric poem about the above mentioned *Guðleifur Arason*. In the lists of scalds included in *Snorra-Edda* he is mentioned, under the name of *Óðar keptr* or *Óttarr keptr*, among the scalds of Canute the Great, i.e. from the first half of the 11th century.

Textual criticism indicates that the *Njáls Saga*-redaction of *Þangbrands Þáttur* has used a *Þangbrands Þáttur* very similar to the *Ólafs Saga*-redaction and also in all probability the poem on *Guðleifur Arason* by *Ljóðarkeptur*. Furthermore, one group of manuscripts of *Ólafs Saga* can be shown to be specially related to the text used by *Njáls Saga*.

The author of *Íslendingabók* seems to have used a written narrative about *Þangbrandur*, and in this narrative the poem on *Guðleifur Arason* was used as a source and treated in the same manner as in the *Ólafs Saga*-redaction of *Þangbrands Þáttur*. Accordingly, *Íslendingabók* has not used the poem on *Guðleifur Arason* directly. *Þangbrands Þáttur* was apparently composed in the beginning of the 12th century and among its sources were a poem on *Guðleifur Arason* and clerical literature.

ANTHONY FAULKES

EDDA

THE word 'Edda' is found as the name of a book in two medieval manuscripts. Uppsala University Library DG 11, written about 1300, has the heading 'Bók þessi heitir Edda'.¹ The words that follow in this manuscript ('hana hefir saman setta Snorri Sturlu sonr') indicate that the scribe meant the name to apply to the work he was copying rather than to the manuscript. AM 757 4to, written about 1400, contains parts of Skáldskaparmál and other material, but neither Gylfaginning nor Háttatal. In this manuscript one of the extracts from Skáldskaparmál is introduced with the words 'svá segir í bók þeirri sem Edda heitir at . . .'.² What follows was not derived from the Uppsala manuscript. A few lines later 757 refers to the contents of the prologue to Snorra Edda with the words 'svá sem skrifat finnz í fyrsta capitula greindrar bókar', and again the reference is not to the text of the Uppsala manuscript.

The name 'Edda' also appears in sixteenth- to seventeenth-century marginalia in the Codex Regius of Snorra Edda (Gks 2367 4to), and a seventeenth-century hand has added the heading 'Bókin Edda er þetta' in Utrecht University Library MS no. 1374 (the text in this manuscript was written about the end of the sixteenth century, but is thought to have been copied directly from a thirteenth-century manuscript).³ The earliest mention of the name of the work outside manuscripts that contain it seems to be that in the late sixteenth-century *Oddverja Annáll*, which has under the report of Snorri Sturluson's death in 1241 the words 'hann samsetti Eddu og margar aðrar fræðibækur íslenzkar sögur'.⁴ In the seventeenth century the work is commonly referred to by

¹ *Edda Snorra Sturlusonar*, Hafniae 1848–87, II 250. The spelling of Icelandic quotations in this article is normalised.

² *Ibid.* II 532.

³ *Edda Snorra Sturlusonar*, ed. Finnur Jónsson, København 1931, pp. iv and vi.

⁴ *Islandske Annaler indtil 1578*, ed. G. Storm, Christiania 1888, p. 481.

this name, though the title 'Skálda' is sometimes found; but this is most often applied to Skáldskaparmál or the Grammatical Treatises on their own.⁵

The word 'Edda' is found in two other contexts in medieval Icelandic; in both cases it appears in the text in manuscripts that contain Snorra Edda. Rígsþula is preserved only in AM 242 fol. (Codex Wormianus), written in the middle of the fourteenth century, though the poem itself may be much older. In this poem Edda is the name of the woman on whom Rígr begot the race of thralls.⁶ Since the poem goes on to tell how Rígr begot free men on Amma ('grandmother') and noblemen on Móðir ('mother'), it would seem that the poet took Edda to mean 'great-grandmother' (and Ái, the name of her husband, to mean 'great-grandfather'). Secondly, *edda* appears in some manuscripts of Skáldskaparmál among the heiti for woman.⁷ The Utrecht manuscript, AM 748 I 4to (written in the early fourteenth century), and AM 757 4to read 'heitir ok móðir, amma, þriðja edda'. AM 748 II 4to (written about 1400) does not have the first four words, the Codex Regius does not have the first three, and the sentence is entirely lacking in the Uppsala manuscript and Codex Wormianus (the quotation in Guðmundur Andrússon's dictionary, 'Móðir heitir eiða, amma önnur, edda en þriðja', is unreliable;⁸ it is possible that he took it from a part of Codex Wormianus that is now lost, but the words are not in Magnús Ólafsson's Edda, which reproduces a lot of the material from that manuscript). In the account of the descriptions of man in Skáldskaparmál, it is stated that one may describe a man as someone's 'föður eða afa; ái er hinn þriði' (thus the Codex Regius and the Utrecht manuscript; AM 748 I and II both have 'heitir' instead of 'er'; 757 omits the last three words, and in Codex Wormianus and the Uppsala manuscript *ái* begins

⁵ See *Edda Snorra Sturlusonar* 1848–87, III iv; *Edda Snorra Sturlusonar* 1931, p. iv; *Ole Worm's Correspondence with Icelanders*, ed. Jakob Benediktsson, Bibliotheca Arnarnagana VII, Copenhagen 1948, pp. 10/3 and 42/25–6; Jón Ólafsson of Grunnavík in British Museum MS Egerton 642, fol. 13.

⁶ *Edda*, ed. G. Neckel and H. Kuhn, I, Heidelberg 1962, p. 280.

⁷ *Edda Snorra Sturlusonar* 1931, p. 190.

⁸ *Lexicon Islandicum*, ed. P. H. Resen, Havnæ 1683, p. 57. Resen prints *eina* for *eiða*, but the manuscript copy of the dictionary (Junius 120 in the Bodleian Library, Oxford) has *eida*.

the list of heiti for son).⁹ Thus it is likely (in spite of the unsatisfactory preservation of these passages) that the compiler of this part of Skáldskaparmál understood *ái* and *edda* to be words for great-grandfather and great-grandmother, though it may be that he only knew the words from Rígsþula and there is no independent confirmation of the meaning of either word in other sources. None of the texts that have the word *edda* as a heiti for woman indicates any connection with the name of the book, and this may mean that the name was only applied to it later, or that there was not felt to be any etymological connection between the two usages. *Edda* is used as a personal name in *Bósa saga* (probably written in the fourteenth century) without there being any association either with the name of the book or with the words in Skáldskaparmál and Rígsþula.¹⁰

In medieval Iceland, therefore, *Edda* could be used as a personal name in stories of legendary times, and also as a common noun meaning great-grandmother, though neither usage seems to have had very wide currency. By the end of the thirteenth century it had also come to be used as the name of Snorri Sturluson's treatise on poetics. Then in poems from the fourteenth century and later phrases such as 'reglur eddu', 'eddu list' are used, and appear quite frequently.¹¹ In the first phrase *edda* could still mean Snorri's treatise, but in the second it must mean 'poetry' or 'poetics' in general. It is clear that for these writers, *edda* meant 'ars poetica', and when it was used as the name of Snorri's book must have been understood to relate principally to Skáldskapar-

⁹ *Edda Snorra Sturlusonar* 1931, p. 188; *Edda Snorra Sturlusonar, Codex Wormianus*, ed. Finnur Jónsson, København og Kristiania 1924, p. 104. *Ái* appears also in the þula of heiti for man in *Edda Snorra Sturlusonar* 1931, p. 199.

¹⁰ *Fornaldar sögur Nordrlanda*, ed. C. C. Rafn, Kaupmannahöfn 1829–30, III 208.

¹¹ Arngrímur ábóti Brandsson, *Guðmundar kvæði* (1345), verse 2: 'Rædda ek lítt við reglur eddu' (*Den norsk-islandske Skjaldedigtning*, ed. Finnur Jónsson, København og Kristiania 1912–15, A II 348); Árni ábóti Jónsson, *Guðmundar drápa* (fourteenth century), verse 78: 'Yfirmeisturum mun eddu listar allstírðr sjá hróðr virðast' (*Skjaldedigtning* A II 429); Eysteinn Ásgrímsson (died 1361), *Lilja* verse 97: 'Eigi er glöggst þó at eddu regla undan hljóti at víkja stundum' (*Skjaldedigtning* A II 394); Hallr prestr, *Nikulásdrápa* verse 4: 'Skil vegligr(a) eddlu (sic) reglu' (*Íslensk miðaldarkvæði* II, ed. Jón Helgason, Kaupmannahöfn 1938, p. 418). There are many further examples from rímur in *Corpus Poeticum Boreale*, ed. G. Vigfusson and F. York Powell, Oxford 1883, II 560–61 (see also I xxvi–xxvii).

mál and Háttatal, which are accounts of poetic diction and metre, rather than to the mythology of Gylfaginning.¹²

There are many Icelandic books that have acquired nicknames; some originally related to particular manuscripts and were later applied to the works they contain. Examples are Grýla, Syrpa, Rímbegla, Grágás, Hungrvaka, Njála, Gretlla, Landnáma, Hulda, Hrokkinskinna, Morkinskinna, Vatnshyrna.¹³ They originate from various periods, and as is the nature of nicknames, the meaning of some appears transparent, others are obscure; some of them, like Edda, are in the form of feminine diminutives. Often they must have been applied as the result of some now forgotten anecdote or remote association of ideas that it is now only possible to guess at. The name Edda may be of this last kind. Many attempts have been made to explain it from the seventeenth century onwards, but none is without difficulty. Explanations have been of two kinds, either that the name of the book is a special use of the word *edda* meaning great-grandmother, or that it is a homonym of that word, derived from a different root and coined in the thirteenth century specifically to apply to Snorri's work. Nowadays it is generally assumed that there is some association with the word *edda* meaning great-grandmother, since it is at least certain that this word existed, though the nature of the association has never been satisfactorily explained; the ancient traditional lore the book contains is hardly such as a great-grandmother might be expected to tell of, since there is no association in Icelandic culture between old women and scaldic verse, unless the

¹² If it is correct that in the middle ages *edda* was understood to mean 'ars poetica', the application of the name to the collection of poems in GkS 2365 4to after its re-discovery by scholars about 1643 is clearly as inappropriate semantically as it is historically, and the customary modern distinction of eddic or eddaic poetry from scaldic is also unfortunate, since the term edd(a)ic ought properly to refer to the sort of poetry dealt with in *Snorra Edda*; and the word *skáld* in Old Icelandic meant 'poet' without any restriction based on style or subject-matter. But it is a forlorn task to try to correct an error of nomenclature however conducive to confusion when it has been hallowed by three centuries of usage, and no-one has been able to suggest an alternative title for the collection of poems in GkS 2365 4to that has any hope of acceptance.

¹³ Björn of Skarðsá, in 'Nockorar malsgreinar um þat hvaþan bokinn Edda hefr sitt heiti' (preserved in Sth. Papp. fol. nr 38, foll. 100 f. and elsewhere), lists the names Skálda, Rímbegla, Hungrvaka, Rómferla, Grænsþjalda 'og aðrar fleiri',

reference is to some of the traditional tales in *Gylfaginning*.¹⁴ But in the middle ages (and later) it was *Skáldskaparmál* that was most often copied and adapted, and it was this part of the work that was evidently considered the most important (it is also the longest part). The name of the work ought to apply primarily to that. The other etymologies that have in modern times been thought possible are derivation from the place-name Oddi, where Snorri received his early education, and derivation from the word *óðr* 'poetry'.¹⁵ It requires some ingenuity to explain why a book written long after the author left Oddi should be called 'the book of Oddi' (though there is a parallel in the similar misnomer 'Laufás Edda'). Derivation from *óðr* at least gives a plausible semantic development, but even if it were accepted that the phonological development were possible, it would have had to have taken place gradually. It is unlikely that the word *edda* could have been coined in the thirteenth century on the basis of *óðr*, and it does not seem likely that *edda* in the sense 'poetics' existed in the pre-literary period.

Snorri's Edda is the first book of its kind extant from medieval Scandinavia, and it is unlikely that it had any predecessors either written or oral that dealt theoretically with the art of scaldic poetry (the twelfth-century *Háttalykill* and the *þulur* can scarcely be said to do this). Until it was written, therefore, there would have been no Norse word to describe it, though as soon as it was written one would be required; Icelanders were not in the habit of giving their books foreign titles.¹⁶ It is probable that Snorri (and his first audience) knew at least a little Latin, and most of the treatises that could have inspired him to write his were

¹⁴ My attention has been drawn to the title 'Ribe Oldemoder (Avia Ripensis)', which was given to a 'Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevet 1290-1518' (see B. Erichsen and A. Krarup, *Dansk Historisk Bibliografi I*, København 1918-21, p. 636, no. 11195); but this does not seem to be any more than an interesting though insignificant coincidence.

¹⁵ All three etymologies are old ones (like the one defended below), and were already discussed by Jón Ólafsson of Grunnavík in British Museum MS Egerton 642 (written 1735), fol. 13.

¹⁶ Ari, however, seems to have entitled his only extant work *Libellus Islandorum* (see *Íslendingabók, Landnámabók*, ed. Jakob Benediktsson, Reykjavík 1968, p. 4). In the present context, though, it is interesting that Ari used the diminutive form *libellus*.

in Latin. When he came to devise a title for his book, it is far from improbable that he might coin a word that had the form of an Icelandic feminine diminutive but was derived from a Latin word that had to do with composing poetry. He might choose a Latin root because his work was a learned one and had Latin models; an Icelandic form because he wrote in the vernacular about vernacular poetry; and a diminutive because it was customary for authors, especially when publishing a new kind of work, to assume at least the appearance of humility.

Such an etymology of the name Edda is in fact the oldest extant, and was proposed by the priest Magnús Ólafsson in his preface to his version of Snorra Edda which he compiled in 1609: 'Edda dregst af orði latinsku edo, i.e. ég yrki eður dikta'.¹⁷ Although this is not the commonest meaning of *edo*, which more often means 'publish', the word is often used with reference to poetry, and it would not have required very profound learning in Latin to coin the word Edda from it. The first two lines of Ovid's *Amores* read:

Arma gravi numero violentaque bella parabam
edere, materia conveniente modis.

Here the word might well be understood to mean 'compose (poetry) about', 'treat in verse', and in *Tristia* 2, 541 (*carminaque edideram*) it could be taken to mean simply 'compose'. Note also Quintilian, *Institutio Oratoria* 9, 4, 74, where the word is used to distinguish what a poet wrote (*edidit*) from a later emendation.

This derivation would remain entirely unconvincing, however,¹⁸ if there were not another Icelandic abstract noun formed in an exactly parallel way from a Latin verb of the same type as *edo*, with the connection between the Icelandic and Latin words (which cannot be doubted) actually made explicit in a medieval Icelandic text that was certainly known to Snorri. *Færeyinga saga*, which was one of Snorri's sources in *Heimskringla*, tells an amusing story of how Þóra questioned Sigmundur about his religious education at the hands of Þrándr í Gøtu. He said he had learned 'Pater noster ok kredduna'. This 'kredda' turns

¹⁷ See *Edda Islandorum*, ed. P. H. Resen, Hafniæ 1665, A 1r.

¹⁸ Cf. Árni Magnússon's comment: 'Magni Olai, viri alias eruditissimi, sententia, de Edda ab edo derivanda, refutari non eget' (*Vita Sæmundi Multiscii*, p. xxii, in *Edda Sæmundar hinns Fróða* I, Hafniæ 1787). This view is repeated by Jón Ólafsson of Grunnávik in Egerton 642 (see note 15 above).

out to be a version of a widespread popular prayer, but not a very exact account of the Christian faith. 'Þykki mér engi mynd á, segir hon (i.e. Þóra), á kredo.' Þrándr's defence is that there are many variants of the faith that have equal validity: 'eru margar kreddur, ok er slíkt, segir hann, eigi á eina lund rétt.'¹⁹

From this anecdote it is apparent, not only that the modern Icelandic word *kredda*, which means 'superstition, illogically held belief' is a hypocoristic form of the Latin word *credo* as used substantivally to mean 'affirmation of faith', but that this derivation was known and understood in thirteenth-century Iceland.²⁰ This parallel makes it possible to imagine Snorri, or one of his small circle of interested friends who must have constituted the first readership of his book, coining the word *edda* from *edo* in conscious imitation of the word *kredda*, which he knew was derived from *credo*, as a half-humorous description of the treatise, thus implying that the Edda stood in a similar relation to Latin *artes poeticae* as Þrándr's *kredda* to the official *credo*. There may also at the same time have been an awareness of the pun on the other word *edda*, which might have been taken to reflect the fact that the treatise dealt with a kind of poetry that in the thirteenth century must have been thought by many rather old-fashioned.

* * * *

Not until I had written the above did I see Stefán Karlsson's lively defence of the same etymology of *edda* on very much the same lines as mine in 'Eddukredda', *Briari á sextugsafmæli Halldórs Halldórssonar 13. júlí 1971*, pp. 25–33, published in a single typewritten copy in Reykjavík in that year.²¹ The main difference in his argument is that he takes *edda* to be derived from *edo* in the sense 'edit, compile, relate' with reference principally to Snorri's activity in compiling *Gylfaginning*.

¹⁹ *Færeyinga saga*, ed. Ólafur Halldórsson, Reykjavík 1967, pp. 110–111; *Flateyjarbók*, Christiania 1860–68, II 400–401.

²⁰ *Kredda* probably came into Icelandic via the Old English loan-word *creda*, but this makes no difference to the present argument, since it is the ultimate etymology of the word and the fact that this was known that is significant.

²¹ I have incorporated some corrections and additional remarks suggested by Stefán Karlsson in comments on what I had written, which were offered in a splendid spirit of academic detachment.

It seems to me that *edda* (as a title) must have had the sense 'ars poetica' from the beginning, and that it can only be derived from *edo* if that verb was taken to mean 'compose (poetry)'. Nevertheless, the fact that two people have independently come to revive this etymology is itself a testimony to its plausibility, and I hope that scholars will reconsider it and perhaps add it to the list of possible or likely explanations of the word *edda*; though no doubt on this as on other subjects it is probable that each will continue to stand by his own *kredda*.

University of Birmingham

JÓN HELGASON

ÍGRILLINGAR

Í SKRIFUÐUM bókum frá 16du og 17du öld er stundum vísað til fornrita á þvílkan hátt að grillir í skinnbækur sem eins vel getur verið að ekki sé lengur til. Hér verða nefnd dæmi úr tveimur bókum, og skal tekið fram þegar í upphafi að ekki er feitan gölt að flá.

1

Magnús Jónsson prúði († 1591) hefur látið eftir sig orðskviðasafn þar sem upp voru teknir málshættir, spakmæli og heilræði, samtals nálægt þremur þúsundum. Þetta safn var seint á 18du öld til í tveimur handritum sem talin voru frá dögum Magnúsar og jafnvel skrifuð af honum sjálfum; annað hefur verið fyrir vestan, hitt átti Grunnavíkur-Jón í Kaupmannahöfn, en bæði eru glötuð. Bezt heimild um safnið er JS 391 8vo, uppskrift sem Ólafur Jónsson í Arney hefur gert árið 1780. Orðskviðunum er þar raðað eftir upphafsstaf í fyrsta orði og síðan talningu innan hvers stafs. Utanmáls eru annað kastið nafngreindir frægir menn úr öðrum löndum, svo sem Aristoteles, Cicero, Lutherus, Seneca, Solon, Sophocles, og þeim þá eignuð sannmælin, en ekki er þetta svo að skilja að Magnús hafi tínt upp efni beint úr ritum þessara spakvitringa, heldur hefur hann hagnýtt sér erlend (þýzk) málsháttasöfn. Við ófáa orðskviði stendur nafnið Magnús, og munu þeir smíð hans sjálfs. Og enn ber það stundum við að menn kunnir úr fornum íslenskum bókum eru bornir fyrir spakmælum; þær griplur má ætla að Magnús hafi sjálfur hent. Um skinnbókalestur hans vita menn annars það eitt að hann hefur haft Flateyjarbók í höndum og skrifað upp kafla úr henni (Lbs. 347 4to).

Nú verða talin í 27 liðum þau snilliyrði sem við eru tengd mannaöfn úr fornsögum. Nöfnin eru greind frá með tveimur strikum. Skammstöfuð nöfn eru fyllt í svigum. Blaðsíðutilvitnanir eiga við JS 391 8vo.

1. A nr. 36 (bls. 2) At morgn(e) skal mey lofa || Odin.
2. B nr. 14 (bls. 11) Ber er hvor á bake utan bródr eige || Gretter.
3. B nr. 134 (bls. 17) Bís nast til batnadar || Hrólfr K(ongr) Gæt-
r(eksson).
4. E nr. 115 (bls. 30) Erat hluns vant qvad Refr, hann dró hörpu á
íse || Máus.
5. E nr. 180 (bls. 33) Ecke eiga mínar spár langann alldr || Gretter.
6. E nr. 213 (bls. 35) Ecki er sopit kálit þó í a/suna sie komit || Þordr
hreda.
7. E nr. 226 (bls. 35) Eins Dæme eru vest || Gretter.
8. F nr. 79 (bls. 41) Fángs er von af frekum úlfe || Snorre gode.
9. F nr. 163 (bls. 46) Fínt er at eiga feskipte vid kong || Þorolfr
qvöld(úlfsson).
10. H nr. 397 (bls. 75) Hórd verda óindis urræde || Asgerdr drottning.
11. I nr. 6 (bls. 77) Illt er þeim á olande er alin || Brana.
12. I nr. 13 (bls. 77) Illt er at eggia Obilgiarnann || Gretter.
13. K nr. 5 (bls. 85) Kemst þo kirt fare || Niáll.
14. K nr. 49 (bls. 87) Kann eg vid kalsid þeirra Gætanna || Þorbjorg
Eiriks d(óttir).
15. K nr. 51 (bls. 87) Kallt ráð undann hvoriu rife koma || Knutur
kongr ríke.
16. L nr. 102 (bls. 93) Litlu verður vøggur fegin || Hrolfr kr(aki).
17. M nr. 103 (bls. 100) Medur lögum skal land byggiaz, oc ólógum
eydaz || Niáll.
18. M nr. 164 (bls. 103) Mikit qvedur ad kiertane oc kyne hans ||
Ol(afr) Tri(ggvason).
19. O nr. 3 (bls. 107) Opt er vargs hófud at vor morgne || Odin.
20. O nr. 57 (bls. 109) Ondverder skulu erner klóaz || Erlingur.
21. O nr. 103 (bls. 112) Opt verdr sá gamall med ordum er vegin ||
Káre sólm(undarson).
22. O nr. 116 (bls. 112) Øll strá stínga mig || Eirikur Hak(onarson).
23. S nr. 119 (bls. 124) Skómm hundum skitu í brunn kalls || Máus.
24. S nr. 153 (bls. 126) Sárt bítr solltin lús || Sagde Gestr O(dd)l(eifs-
son).
25. S nr. 284 (bls. 132) Spyrium at leiks lokum || Gretter.
26. S nr. 286 (bls. 132) Saman er brædra eign best ad sia || Sagde
Gísle Surs(son).

27. Þ nr. 230 (bls. 157) Þú hióst Noreg ur hendi mier || Olafir kongr Haral(dsson).

Dæmi þessi má flest rekja til alkunnra heimilda. Orðamunur er nokkur ef miðað er við handbærar söguútgáfur, en ekki hefur þótt taka því að gera vandlegan samanburð með leit í óprentuðum bókum; bæði er að vel má vera að Magnús hafi sumsstaðar hnikað til orðalagi og í annan stað eru dæmin allt of fá og vanburða til að unnt sé að gera sér vonir um að benda megi á tiltekin handrit sem hann hafi haft fyrir sér.

Þessi fornrit eru notuð:

Egils saga Skallagrímssonar: Nr. 9 (úr kap. 18). Í útgáfum stendur: 'er gott félag at eiga við konung', en leshátturinn 'féskipti' er til í handritum (AM 560d 4to), og 'fínt' má ætla að Magnús hafi sett inn svo að stæði í hljóðstaf.

Eyrbyggja saga: Nr. 8 (úr kap. 47).

Gísla saga Súrssonar: Nr. 26 (úr kap. 10).

Grettis saga: Nr. 2 (úr kap. 82), nr. 5 (úr kap. 37), nr. 7 (úr kap. 16), nr. 12 (úr kap. 14), nr. 25. Síðasta dæmið hefur ekki fundizt í prentuðum útgáfum.

Hálfðanar saga Brönufostra: Nr. 11. Dæmið er ekki fundið í sögunni eins og hún er prentuð í Fornaldarsögum Norðrlanda III, 1830, en mundi eiga vel heima í 8da kap., þar sem Brana hvetur Hálfðan elskhuga sinn að fara frá sér, af því að hún þykist vita að hann uni sér ekki lengur hjá henni. Gamlar rímur af Hálfðani Brönufostra eru til á tveimur skinnbókum, og Brönu þar lögð í munn vísa sem hér er tilfærð eftir báðum: 'Illt er þeim á olund er /alen', kuad Brana, 'ok suo fer mier, / fæ ek þui ecki farit med þier, / forlog vilia ek duelizt hier' (AM 604c 4to, bls. 82); 'Illt er þeim med olund er / alin', kuat Brana, 'ok ferr suo mier, / fæ ek þui ecki faret med þier, /forlaug uilia eigi duga hier' (Perg. 4:to nr 23, bl. 15r). Rímnaskáldið hefur haft málsháttinn í þeim texta sögunnar sem hann fór eftir, en misskilið orðið 'óland'.

Hálfðanar saga Eysteinnssonar: Nr. 10 (úr kap. 3). Í prentuðum textum sögunnar (Fornaldarsögur III, Saga-Bibliothek 15) er drottningin nefnd Ísgerður.

Hrólfs saga Gautrekssonar: Nr. 3 og 14. Fyrri staðurinn er í útgáfum 'býsn skal til batnaðar' (Fornaldarsögur Norðrlanda III 172, Detter,

Zwei Fornaldarsögur 62), en síðara staðinn er þar ekki að finna. Þorbjörg (eða Þornbjörg) er dóttir Eiríks konungs í Svíþjóð (Uppsölum); þangað fer Hrólfur Gautreksson, konungur á Gautlandi, til að biðja hennar, en Eiríkur konungur tekur þessu erindi ekki vel í fyrstu, heldur gefur í skyn að biðillinn fari með drykkjurugl: 'kann ek glensyrðum yðrum Gautanna, at þér talið margt kátligt þá er þér drekkið' (Fornaldars. Norðrl. III 80), 'kann ek orðum yðrum Gautanna, at þér talið mart gleðiligt ok jafnan ómerkiligt þá er þér eruð glaðir með drykk' (Zwei Fornaldars. 19). Hjá Magnúsi prúða er þvilkast sem grilli í aðra gerð sögunnar: feðginin í Uppsölum hafi átt með sér tal um bónorðið og hafi konungsdóttir þá farið um biðilinn og aðra Gauta orðum svipuðum þeim sem Eiríkur konungur er annars látinn segja við Hróli sjálfan.

Hrólfs saga kraka?: Nr. 16 (Ed Arnarn. B, vol. 1, bls. 99). Getur líka verið úr *Snorra Eddu* (SnE I 394).

Jómsvíkinga saga: Nr. 22. Sbr. Flateyjarbók I 201 'öll strá vildu oss stanga Nóregs menn', svipað í öðrum gerðum sögunnar, sem allar hafa 'stanga' (Cederschiöld 1874 bls. 34, Carl af Petersens 1879 bls. 98, sami 1882 bls. 128).

Landnámabók: Nr. 24 (úr Sturlubók kap. 142, Ísl. Fornrit I bls. 185).

Laxdæla saga: Nr. 18 (úr kap. 43, 'mikit er kveðit at . . .'). Magnús hefur að þessu sinni ekki farið eftir Flateyjarbók ('mikit er kveðit at Kjartani ok hans kynsmönnum', I 454). Rithátturinn 'kiertane' (er bundið), sem ekki þarf að vera eldri en frá Ólafi í Arney, er í samræmi við framburð sem mér minnugri menn og hagspakari hafa sagt mér að algengur hafi verið í Borgarfirði (og þá líklega einnig víðar um Vesturland).

Mágus saga: Nr. 4 og 23, hvorttveggja dæmið úr kap. 12, Fornögur Suðurlanda bls. 22.

Njáls saga: Nr. 13 (úr kap. 44), nr. 17 (úr kap. 70), nr. 21 (úr kap. 146). Í fyrsta dæmi hafa Njáluhandrit 'seint' eða 'seinna' (útg. 1875, bls. 189), og má vera að Magnús hafi breytt í 'kyrrt' af sömu ástæðu sem getið var við Egils sögu. Síðasta dæmið er stytt hjá því sem er í Njálu ('kann þat opt verða at þeir menn lifa langan aldr er með orðum eru vegnir', og því um líkt, sama útg. bls. 827).

Ólafs saga Haraldssonar: Nr. 15, nr. 20 og nr. 27. Dæmin geta verið úr Flateyjarbók (hið fyrsta Flat. II 254, hin tvö Flat. II 310), en eru einnig í öðrum handritum sérstöku sögunnar og í Heimskringlu.

Þórðar saga hreðu: Nr. 6 (úr kap. 11).

Þá eru enn eftir tvö spakmæli, nr. 1 og 19, sem eignuð eru Óðni, og getur þar varla verið annarri heimild til að dreifa en Hávamálum. Hvorugt er í þeim texta þess kvæðis sem varðveitt hefur í Codice Regio, en bæði mundu sóma sér þar vel: 'At morgni skal mey lofa' væri áþekk braglína og 'At kveldi skal dag leyfa' (Háv. 81) og 'Opt er vargs höfuð / at vármorgni' gæti verið fyrsta og annað eða fjórða og fimmta vísuorð í erindi með ljóðahætti; vísur sem lúta að veðurfari eru ekki alls ókunnar úr Hávamálum (74ða er.). Síðari orðskviðurinn mun merkja að veðurhorfur sé oft illar á vormorgnum (en vonir til að betur ræstist úr þegar á daginn líður?); hann hefur komizt inn í síðari málsháttasyrpur, líklega í fyrstu frá Magnúsi prúða, og mun forsetningin þá jafnan 'á', ekki 'at' (þannig m. a. í safni Guðmundar Jónssonar, 1830, bls. 256).

Um svo ósamstæða vísnaúpu sem Hávamál má telja handvíst að meðferð hefur verið mjög mismunandi meðan kvæðið geymdist í minnum manna, og hafi það verið skrásett oftár en einu sinni má gera ráð fyrir að þeir textar hafi verið næsta ólíkir.

Nú vill svo undarlega til, að grillir í Hávamál á skinnkveri einmitt á slóðum Magnúsar prúða, að vísu þó ekki fyrr en um það bil hundrað árum eftir lát hans. Magnús kennir sig sjálfur árið 1589 við tvo staði, 'at Haga á Barðaströnd og Rauðasandi' (AM 702 4to). Prestur á Rauðasandi á síðustu áratugum 17du aldar var Jón Ólafsson, hann var bókamaður og hefur skrifað upp handrit. Þegar Árni Magnússon var sem ákafast að reyna að tína saman tvístruð blöð úr Reykjarfjarðarbók Sturlungu, sneri hann sér meðal annarra til séra Jóns og fekk frá honum það svar 1699 að fyrir tíu árum, 1689 eða 90, hefði séra Jóni borizt fyrir sjónir eitt slíkt blað sem lagt var utan um gamalt pergamentskver í litlu broti, og voru á kverinu latneskar bænir með nokkurum Davíðs sálum, 'Item háfa mál' (Arne Magnussons Private Brevveksling 344).

Hávamál á gömlu skinnkveri, getur verið að Árni Magnússon hafi látið slíka frétt eins og vind um eyrun þjóta? Því kann enginn að svara; það eitt er víst að hvergi er til vísbending um að hann hafi nokkuru sinni komizt yfir þvílíkt kver. Minja þess hefur engra orðið vart, nema

ef vera skyldi að Magnús þrúði hafi hirt þaðan þau tvö spakmæli sem hann eignar Óðni.

Til viðbótar því sem nú hefur verið sagt skulu að lokum tínd saman þau dæmi þar sem Magnús þrúði leggur íslenzkum síðari alda mönnum orðskviði í munn:

M nr. 22 (bls. 96) Margur er að orde ei er á borde || Dade.

S nr. 84 (bls. 123) Sín mier mannin ecki mat keralldit || Gudm(undr) Aras(on).

T nr. 6 (bls. 135) Trygden er trilld saugd || biskup Jon Aras(on).

T nr. 14 (bls. 135) Tak ei grásleppu í gull nete || Pall Jons(son).

Þ nr. 288 (bls. 160) Þú verdr at бага, þar til þú fær mannvit í maga || Páll.

Daði mun vera Daði Guðmundsson í Snóksdal († 1563), Guðmundur Arason líklega Guðmundur á Reykhólum (á fyrri helmingi 15du aldar), Páll eða Páll Jónsson eflaust Staðarhóls-Páll († 1598), bróðir Magnúsar þrúða. Setning sú sem eignuð er Jóni biskupi Arasyni er úr vísunni Hnigna tekur heims magn, Biskupa sögur II 573. Um orðskvið Guðmundar Arasonar má geta þess að Brynjólfur biskup vitnar í hann, Safn Fræðafélagsins XII bls. 56, en nefnir engan höfund.

Nafnið Dade, sem hér er að ofan er látið fylgja orðskviðnum M nr. 22, er þannig sett á bókinni, að það gæti eins vel átt við M nr. 21, 'Madr er skapadur til ervidis, sem fuglin til flugs'. En það spakmæli er komið úr annarri átt. Magnús hefur fundið það á þýzkri bók, *Dialectica*, sem hann sneri á íslenzku: 'hann (þ. e. maðurinn) er til erfuidis, suo sem fuglinn til flugsins, fæddur ordinn' (Lbs. 2675 4to, bls. 53), eða á frum-málinu: 'Er (þ. e. der mensch) ist zu arbeit, wie der vogel zum fliegen, geboren worden' (*Dialectica* . . . durch Ortholphen Fuchesperger, Zürich 1556, bls. 106).

2

Í Ævi Snorra goða, Ísl. Fornrit IV 186, segir að síðasta vetur sem Snorri bjó að Helgafelli drap Þorgestur Þórhallsson Víga-Styr mág hans.

Um drápið er getið í Eyrbyggja sögu kap. 56, og síðan sagt að um vorinu eftir færi Snorri til Borgarfjarðar í málatilbúnað eftir víg Styrts með fjögur hundruð manna. En við Hvítá biðu hans Borgfirðingar og höfðu meir en fimm hundruð. 'Þeir Snorri goði náðu eigi at ríða suðr

yfir ána ok höfðu þar fram málin er þeir kómu framast, svá at þeim var óhætt, ok stefndi Snorri Gestu um víg Styr. Þessi sömu mál ónýtti Þorsteinn Gíslason fyrir Snorra goða um sumarit á alþingi.'

Frásögn Eyrbyggju er hér stutt og ónóg og því líkust sem gert sé ráð fyrir að lesendur þekki atburðina annars staðar að. Það kemur ekki fram hver drap Víga-Styr fyrr en Snorri stefnir 'Gesti', en Gestur hefur ekki verið nefndur áður, og ekki sést hvað honum gekk til drápsins, né hversvegna höfðingjar í Borgarfirði veittu honum lið. Þess er ekki heldur getið að hann hétu öðru nafni Þorgestur. Sá ágrípsbragur sem hér er á Eyrbyggju hefur verið skýrður þannig (Ísl. Fornrit IV xx-xxi) að höfundur hennar muni hafa þekkt aðra frásögn af þessum tíðindum og ekki hirt að endurtaka það sem þar stóð. Þá berast böndin að Heiðarvíga sögu, en hana hafa menn á þessum stað einungis í endursögn Grunnavíkur-Jóns; þó að telja megi með undrum hversu mikið Jón mundi, er víst að hann hefur mörgu gleymt og það vissi hann manna bezt sjálfur. Um atburðina við Hvítá segir hann að Snorri goði 'reid framm í eina eyre sem í var midre äne og qvad þat lóg ad tala þar mäle sinu sem madur kiæmest lengst ad hættu lausu, og stefnde Geste um víg Styr' (Heiðarvíga saga, Kál. bls. 35). Viðbót um að Þorsteinn Gíslason ónýtti málið fyrir Snorra goða á alþingi hefur Jón tekið eftir Eyrbyggju, en ekki munað þetta atriði úr Heiðarvíga sögu, ef þess hefur verið getið þar, sem líklegt má virðast.

Forrest Scott, sem hefur með höndum nýja útgáfu á Eyrbyggjutextum, hefur fyrstur manna gefið gaum handritinu ÍB 180 8vo, sem skrifað er 1654 og fléttast inn í sögu Eyrbyggju síðar á öldinni, en ekki er hér staður til að rekja það mál nánara. Á þessari bók stendur í meginmálinu að við Hvítá hafi Snorri goði stefnt 'Gyssure' um vígið. En utanmáls hefur einhver 17du aldar maður, annar en skrifarinn, leiðrétt villuna 'Gyssure' og breytt í 'Giesti', og bætt við þessum orðum: 'enn hiet Þorgjester og önyttist mälid firer þad'. Þetta hlýtur að vera svo að skilja að vegandi Styr hafi réttu nafni heitið Þorgestur (eins og hann er kallaður í Ævi Snorra goða), en gengið undir nafninu Gestur; Snorra varð á að nefna hann því nafni í stefnunni, og þessa skyssu notaði Þorsteinn Gíslason til að ónýta málið.

Hér grillir í fornt atriði, og ekki önnur tilgáta líklegri en það muni komið úr Heiðarvíga sögu; því sé bætt inn af manni sem lesið hafði þá sögu eða heyrð lesna.

HVENÆR VAR TRISTRAMS SÖGU SNÚIÐ?*

1

HEIL er Tristrams saga og Ísöndar aðeins til í pappírshandritum, en brot af sögunni hafa þó varðveist á skinni.¹ Fyrir framan söguna í pappírshandritunum AM 543 4to og ÍB 51 fol.² stendur þessi klausa:³

Hier Skrifast Sagann af Tristram og Isönd Drottningu j hvörre talad verður umm obærelega Ast er þau hófdu Sýn a Millumm. Var þä lided frä hingadburde Christi. 1226 Aar, er þesze Saga var a Norrænu Skrifud, Efter befallingu og Skipan Virdulegz herra Hakonar Kongz. Enn Broder Robert efnade og Uppskrifade epter Sinne kunnattu, med þeszum Ordtókumm sem epterfilger i Sóg-unne. og nu skal fra Seigia.⁴

Sú vitneskja sem þessi klausa veitir er nær einstæð í norrænni bók-

* Upphaflega var grein þessi samín sem fyrirlestur og flutt í því formi á rannsóknaræfingu í Félagi íslenskra fræða 14.4. 1976. Hún hefur tekið allmiklum breytingum síðan. Ég vil hér sérstaklega færa Stefáni Karlssyni þakkir mínar. Hann las þessa grein í handriti og benti mér á fjölmargt sem betur mátti fara.

¹ AM 567 4to, Reeves Fragment; bæði þessi brot eru talin vera frá síðari helmingi 15. aldar, sbr. Paul Schach, Some Observations on 'Tristrams saga', *Saga-Book XV* (1957–61), 104; sami, An Excerpt from 'Tristrams saga', *SS* (Scandinavian Studies) 32 (1960), 83–88; sami, 'An Unpublished Leaf of Tristrams saga': AM 567 Quarto, XXII, 2, *Research Studies XXXII* (1964): ii, 50–62. Þessi grein var mér ekki tiltæk við samningu þessarar ritsmíðar. Sami, The Reeves Fragment of Tristrams Saga ok Ísöndar, *Einarsbók* (Reykjavík 1969), 306.

² Þessi handrit eru talin vera frá 17. öld. Í Handritaskrá Landsbókasafns er ÍB 51 fol. talið vera skrifað 'ca 1688', en eftirrit þess JS 8 fol. '1729'. Sbr. einnig Bjarni Vilhjálmsson, *Riddarasögur* (Reykjavík 1949) I, xix; Schach, Some Observations, 105.

³ Tekið upp eftir útgáfu Gísla Brynjúlfssonar, *Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga* (Kjöbenhavn 1878), 3.

⁴ Eugen Kölbing prentar þessa klausu í útgáfu sinni, *Tristrams Saga ok Ísöndar* (Heilbronn 1878), 5, en hann fyrnir málfarið, t. d.: 1226 > MCCXXVI; j hvörre > í hverri; befallingu > boði.

menntasögu, enda hafa fræðimenn óspart hampað mikilvægi hennar. Finnur Jónsson segir t. a. m. í bókmenntasögu sinni:⁵ ‘Overskriften giver os denne værdifulde og for årstallets vedkommende enestående oplysning, at sagaen i året 1226 “efter kong Hakons bud blev oversat af broder Robert”. Der er vel næppe nogen grund til at betvivle rigtigheden heraf. Denne Robert — der mulig har været en Englænder — må antages at have opholdt sig allerede længe i Norge inden oversættelsen foretoges. Hørte han måske til Hovedøens kloster?’ Sterkast kveður þó Paul V. Rubow að orði:⁶ ‘Af dette Digterværk har vi netop en oldnordisk Bearbejdelse, som ved en vidunderlig Skæbnens Tilskikkelse er baade forfatter- og tidsbestemt . . . Der burde et Sted oprejses ham en Statue, thi han er efter al Sandsynlighed Grundlægger af den oldnordiske Underholdningslitteratur i Prosa.’

Því miður er ekkert um bróður Róbert vitað. Nafnið kemur ekki annars staðar fyrir í þessari sömu mynd, en í lok Elis sögu og Rósamundu í norska handritinu Uppsala De la Gardie no. 4–7 fol. stendur:⁷

en roðbert aboti sneri. ok Hakon konungr son Hakonar konungs.
lét snua þessi norrónu bok. yðr til skemtanar. Nu gefi guð þeim
er þessa bok sneri. ok þessa ritaði. þessa hæims gratiam. en i sinu
riki sanctorum gloriam(.) AMEN(.)

Rudolf Keyser og Carl R. Unger töldu í útgáfu sinni á Strengleikum ekki ólíklegt að bróðir Róbert hefði þýtt það verk,⁸ en Gísli Brynjúlfsson var þeirrar skoðunar að bróðir Róbert og ábótinn Roðbert væri einn og sami maðurinn; munkurinn hafi hækkað í tign og sé orðinn ábóti þegar Elis saga var rituð.⁹ Undir þessa skoðun tóku Eugen Kölbing og Finnur Jónsson.¹⁰ Gísli Brynjúlfsson taldi einnig sennilegt

⁵ *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*² (København 1920–24) II, 953. Peter Hallberg tekur undir þessa skoðun í nýlegri grein og segir, að Tristrams saga hafi ‘a key position in saga scholarship, as it provides us not only with a translator’s name but also with a date’, sbr. Is there a ‘Tristram-Group’ of the Riddarasögur. *SS* 47 (1975), 1.

⁶ *Smaa kritiske breve* (København 1936), 21.

⁷ Tekið upp eftir handritinu, *Upps. De la Gardie no 4–7 fol.*, 17rb.39–17va.5; sbr. *Elis Saga ok Rosamundu*, hrsg. v. E. Kölbing (Wiesbaden 1971, Neudruck der Ausgabe 1881), 116. Kölbing leysir upp .H. sem Hakons.

⁸ Sbr. *Strengleikar eða Lioðabók* (Christiania 1850), xii.

⁹ Sbr. *Saga af Tristram*, 392, 415.

¹⁰ Sbr. *Elis Saga*, vii, *Den oldnorske II*², 954.

að bróðir Róbert hefði verið Orkneyingur og að öllum líkindum sá hinn sami sem nefndur er í Magnúss sögu lengri.¹¹ Finnur Jónsson áleit sennilegast, eins og reyndar fram kemur í tilvitnuninni hér að framan, að Róbert þessi hefði verið Engendingur. Henry Goddard Leach bendir á að nafnið sé anglo-normanskt, en nafnberinn kynni þó að hafa verið enskur.¹² Undir þessa skoðun tekur Rubow,¹³ en Paul Schach telur sennilegt að bróðir Róbert hafi verið enskur klerkur.¹⁴ Ludvig Holm-Olsen telur í bókmenntasögu sinni ekki ósennilegt að bróðir Róbert hafi átt til enskra eða anglo-normanskra að telja, en af máli og stíl Tristrams sögu sé ekki unnt að sjá að erlendur maður haldi á penna; þýðandinn hljóti að hafa alist upp á norrænu málsvæði.¹⁵

Fræðimenn hafa eignað bróður Róbert ýmis verk í sama anda og Tristrams saga. Eins og fyrr segir töldu Keyser og Unger hann vera líklegan þýðanda Strengleika. Þessu andmælti Rudolf Meissner í sínu merka verki um það rit.¹⁶ Gustaf Cedersciöld og Fredrik A. Wulff álitu hann hafa þýtt Möttuls sögu og að sömu skoðun hölluðust Kölbing og Gísli Brynjúlfsson,¹⁷ en hinn síðarnefndi eignaði honum einnig Parcevals sögu og Valvers þátt.¹⁸

Nýlega hafa Peter Hallberg og Schach kannað rækilega málfar og stíl þessara sagna. Hallberg tekur fram, áður en hann hefst handa um rannsókn á stíl og orðaforða fyrrgreindra sjö riddarasagna, að:¹⁹ 'Broder Roberts befattning med alla dessa sju texter är naturligtvis ytterst hypotetisk.' Schach álitur að auk Tristrams sögu hafi bróðir Róbert snúið Elis sögu og Strengleikum. Hann bendir á, að rannsókn Meissners á heimildum og efnismeðferð Elis sögu annars vegar og

¹¹ Sbr. *Saga af Tristram*, 416.

¹² H. G. Leach, *Angevin Britain and Scandinavia* (Cambridge Mass. 1921), 179–181.

¹³ *Smaa kritiske breve*, 21.

¹⁴ Some Observations, 115–116.

¹⁵ Sbr. *Norges Litteratur Historie* I (Oslo 1974), 137.

¹⁶ Sbr. *Die Strengleikar* (Halle a.S. 1902), 297.

¹⁷ Sbr. *Versions nordiques du fabliau français* (Lund 1877), 46; sbr. *Elis saga*, vii; sbr. *Saga af Tristram*, 415.

¹⁸ Ummæli Gísla hljóða svo: 'thi deres Stil er hverken værre eller bedre end Tristrams- og Elissagas', tilv. rit, 415.

¹⁹ Norröna riddarasagor. Några språkdrag, *ANF* (Arkiv för nordisk filologi) 86 (1971), 115; sbr. einnig Is there a 'Tristram-Group', 1: 'The reasons for such an attribution have been rather general or hypothetical.'

Strengleikum hins vegar geti sýnt að sami maður hafi um vélt, gagnstætt því sem Meissner hafði sjálfur haldið fram.²⁰ Ég mun síðar víkja að rannsóknum þeirra Schachs og Hallbergs. Mattias Tveitane virðist í útgáfu sinni á De la Gardie 4–7 hallast að skoðun Meissners. Hann telur þá fræðimenn sem álíta bróður Róbert þýðanda Strengleika vera 'moving entirely in the realm of conjecture'.²¹

Þrátt fyrir þessar bollaleggingar fræðimanna um bróður Róbert, hefur enn ekki verið svarað hinni skróðmiklu spurningu Leachs:²² 'Who was this saga-man, this Robert, who first planted the rose of romance in the stony garden of the North?' Klausan framan við Tristrams sögu vekur reyndar enn tvær spurningar: 1) Má kalla hana formála eins og svo margir fræðimenn hafa gert?²³ 2) Hversu áreiðanleg er hún sem bókmenntasöguleg heimild? Þessum spurningum ætla ég að reyna að svara.

2

Ef reynt væri að skýrgreina hugtakið formáli, mætti segja:²⁴ Formáli kallast upphafspáttur ritverks eða einhvers hluta þess, þar sem höfundur, þýðandi, ritstjóri og/eða safnandi gerir grein fyrir því efni sem á eftir fer.

Fyrir flestum bókmenntategundum á miðöldum stendur formáli, en því fer fjarri að hann sé fyrir þeim öllum, enda virðast sumir málskrúðs-fræðingar miðalda hafa gert ráð fyrir að honum mætti sleppa.²⁵ Þeir

²⁰ Sbr. Schach, Some Observations on the Translation of Brother Robert, *Les relations littéraires franco-scandinaves au moyen âge* (Paris 1975), 118.

²¹ CCN (Corpus Codicum Norvegorum Medii Aevi) IV (Oslo 1972), 32.

²² *Angevin Britain*, 178–179.

²³ Bæði Finnur Jónsson og Gísli Brynjúlfsson nefna þetta 'overskrift', sbr. *Den oldnorske II*², 953, *Saga af Tristram*, 3, 1. nmgr.; Kölbing bendir á, að sagan byrji 'in medias res', sbr. *Tristrams Saga*, xvii. Holm-Olsen og Hallberg kalla klausuna 'prologum', sbr. *Norges Litteratur Historie I*, 132, Norröna riddarasagor, 114; Schach kallar hana ýmist 'introduction', sbr. Some Observations, 102 eða 'prefatory comment of the translator', sbr. An Excerpt, 88 eða þá 'prologue', sbr. *The Saga of Tristram and Ísönd* (Nebraska 1973), xvii; E. F. Halvorsen kallar og klausuna 'preface', sbr. *The Norse Version of the Chanson de Roland* (Biblioth. Arnam. XIX, København 1959), 18.

²⁴ Sjá nánar um hugtakið 'formáli', Sverrir Tómasson, *Formálar íslenzkra sagnaritara á miðöldum* (Reykjavík 1971, vérlit í vörslu Háskólabókasafns), 4–8.

²⁵ Sbr. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (München 1960) I, 162.

nefna flestir formála (exordium, prologus, prooemium), en þeir skýrgreina hugtakið ekki alltaf, heldur láta oftast nægja að fjalla um hlutverk hans í ræðunni og útskýra með hvaða brögðum megi ná hylli áheyrenda.²⁶ Innri gerð formálans virðist hafa verið í nokkuð föstum skorðum í ritum óbundins máls, svo sem kröniku og lífssögu. Formálar riddarakveðskapar Frakka og Þjóðverja sýnast og vera venjubundnir að allri gerð.²⁷ Efnislega skiptast þeir að jafnaði í tvo samvinnada þætti. Öll atriði beggja efnispáttanna eiga á einhvern hátt að skírskota til áheyrenda; flytjandinn notfærir sér tækni *captatio benevolentiae*, reynir á nokkra þekktu vegu að gera áheyrendur sér hliðholla og um leið leggur hann út efnið eða kynnir það. Gjarnan hefjast þessir formálar á málshætti eða spakmæli.²⁸ Samkvæmt málskrúðsfræðinni mátti öðlast hylli áheyrenda á ferman hátt:²⁹ 1) *ab nostra*, skáldið (eða flytjandinn) kynnti sig og sagði frá verkum sínum og notaði þá oft ritklif (topos) tilgerðarlegs lítillætis; 2) *ab adversariorum*, briggli eða sneiðar til andstæðinganna, annarra skálda; 3) *ab iudicum persona*, tilvísun til ritbeiddanda eða þess sem benti höfundinum á efniviðinn; 4) *a causa*, lofgjörð um efnið eða hrós um persónur skáldverksins. Um leið og höfundurinn kynnti sjálfan sig, þá gat hann líka sett fram óskir um hvers konar áheyrendur hann vildi fá. Þetta gerir t. d. Rudolf úr Ems.³⁰

²⁶ Sjá um þetta efni t. d. L. Rockinger, *Briefsteller und formelbücher des elften bis vierzehnten jahrhunderts* (München 1863), I, 367; II, 744; sbr. Tony Hunt, *The Rhetorical Background to Arthurian Prologue*, *Forum for Modern Language Studies* VI (1970), 3–8. Sjá enn fremur, Hennig Brinkmann, *Der Prolog im Mittelalter als literarische Erscheinung*, *Wirkendes Wort* 14 (1964), 7–10. Um 'captatio benevolentiae' fjallar Cicero í *De inventione* (útg. Loeb London 1949) I, xvi, 22; Quintilianus í *Institutio oratoria* (útg. Loeb London 1953) IV, i, 6 og í *Rhetorica ad Herennium* (útg. Loeb London 1954) er fjallað um þessa tækni: I, iv, 8.

²⁷ Um uppbyggingu formála í verkum óbundins máls, sjá Sverrir Tómasson, *Tækileg vitni*, *Afmælisrit Björns Sigfússonar* (Reykjavík 1975), 252–254; sami, *Formálar íslenzkra sagnaritara*, 17–23; Gertrud Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbrieft mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts I–II*, *Archiv für Diplomatik* 1958/1959, II, 137–138; Brinkmann, *Der Prolog*, 1–21.

²⁸ Sjá t. d. Mattheus frá Vendôme, *Ars versificatoria í Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, ed. Faral (Paris 1924), 113–116; sbr. Tony Hunt, *The Rhetorical Background*, 8–9 og þar tilv. rit; sbr. Brinkmann, *Der Prolog*, 7–10. Sjá einnig H. Chaytor, *From Script to Print*² (London 1966), 57.

²⁹ Sbr. *De inventione* I, xvi, 22; *Ad Herennium* I, iv, 8; *Institutio* IV, i, 6.

³⁰ Brinkmann, *Der Prolog*, 17.

Hann segir berum orðum að hann vilji að klerkar eða riddarar hlýði óði hans, hinir muni ekki skilja. Enn nánar fer Wolfram frá Eschenbach út í þessa sálma,³¹ og hjá Gottfried frá Strassborg örlar á heimspekilegum vangaveitum.³²

Þó að margir þessara efnisþátta séu alkunn ritklif, geta þau samt sem áður gefið mikilsverðar ábendingar um áheyrendur; þessi kvæði voru flutt á móðurmálinu og skáld gátu vænst viðbragða frá þeim sem á hlýddu. Þó að hnútukast til leikara (jongleurs) sé mjög algengt ríklif í þessum kveðskap, getur það samt sýnt að einhver samkeppni hefur átt sér stað milli þessara listamanna.

3

Nokkrum hluta norrænna riddarabókmennta hefur verið snúið í óbund-ið mál úr völskum kvæðum.³³ Í sumum þessara verka er og beinlínis frá því skýrt að þau séu þýdd úr þessu suðræna tungumáli að beiðni norskra konunga.³⁴ A. m. k. tvær þeirra sagna sem eignaðar eru forsögn Noregskonunga á 13. öld, Strengleikar og Möttuls saga, hafa formála sem jafna má til *exordium* í völskum og miðháþýskum riddarakveðskap. Fyrir Strengleikum er að vísu tvöföld forræða, og er sú fyrri gerð af þýðandanum. Eftirtektarvert er, hve mikil áhersla er þar lögð á, að bókin verði:³⁵

³¹ Sbr. sama rit, 11.

³² Sbr. sama rit, 14–15.

³³ Valska er hér notað yfir fornfranskar mállýskur bæði í Frakklandi og á Eng-landi. Íhugunarvert er hve framsæknir norrænir menn virðast vera á þessu sviði, því að þeir taka því nær jafnsnemma að snúa þessum kvæðum í óbundið mál og Frakkar sjálfir. Sjá um þetta efni H. J. Chaytor, *From Script to Print*², 83; *Grundriss der romanischen Philologie*, hrsg. v. Gustav Gröber (Strassburg 1902) II.1, 724.

³⁴ Sbr. *Ívents Saga*, hrsg. v. E. Kölbing (*Riddarasögur*, Strassburg 1872), 136; *Möttuls saga* (Lund 1877), 2; *Strengleikar*, 1; í *Viktors sögu ok Blávus* er þess og getið að Hákon konungur Magnússon hafi látið 'venda morgum riddara sögum j norænu ur girzsku ok franzeisku mali', útg. Jónasar Kristjánssonar (*Riddarasögur* II, Reykjavík 1964), 3. Í bók M. Schlauch, *Romance in Iceland* (New York 1934), 179–87 er skrá yfir þessar þýðingar fram til 1550 og tekið er fram við hvaða heimildir sé stuðst í þýðingunni eða hvaðan sé þýtt. Halvorsen birtir einnig lista yfir þýddar sögur, handrit þeirra og heimildir, sbr. *The Norse Versison*, 17–26.

³⁵ *Strengleikar*, *Upps. De la Gardie* no. 4–7 fol., 17va.16–34; sbr. útg. Keyzers og Ungers, 1.

til ævenlægrar aminningar til skæmtanar. oc margfrœðes viðr kom-
 ande þioða at huerr bæte oc birte sitt lif. af kunnasto liðenna luta.
 Oc at æigi læynizsk þat at hinum siðarstom dogum er *gærðezk
 iandværðom. Sua oc at huerr ihugi með allre kunnasto oc koste
 með ollu afle freme oc fullgere með ollum fongum at bua oc bæta
 sialvan sec til rikis guðs með somasamlegum siðum oc goðom
 athævom oc hælgom lifsænda.

Þessi póstur kemur vel heim við þann boðskap sem fræðimenn hafa
 ætlað að norrænar riddarasögur hafi átt að flytja áheyrendum. En litla
 vitneskju má fá af þessari forræðu um hverjum bókin var í raun og
 veru ætluð. Í lok formálans beitir þýðandinn *ab iudicum persona* og
 segir:

(E)N bok þessor er hinn virðulege Hacon konongr let norræna or
 volsko male ma hæita lioða bok(.

Síðan lýkur forræðunni með þessum orðum:

oc lykr her *forræðo þæssare. oc þesso nest er upphaf sanganna.

Þessi lok formálans gætu verið vísbending um að þýðandinn hafi
 ekki áttað sig á byggingu þess efnis sem hann þýddi. Miðað við forræðu
 Marie de France, sem þýðandinn hefur styt, er töluverður byrjenda-
 bragur á formála þýðandans. Hið sama má segja um formála Möttuls
 sögu. Þar er fyrst *a causa*, löng lofræða um Arthur konung og síðan
 útlekking hennar, en formálanum lýkur *ab iudicum persona*.³⁶

Enn þvílík sannendi, sem valskan sýndi mér, þá norræna ek yðr
 áheyröndum til gamans ok skemtanar, svá sem virðuligr Hákon
 konungr, son Hákonar konungs, bauð fákunnugleik mínum at göra
 nökkut gaman af þessu eptirfylgjanda efni.

Annars kemur formáli Þiðriks sögu af Bern einna best heim við þá
 tvískiptingu sem ég hef lýst hér að framan. Þar örlar einnig á skoðun
 sögumanns á tilheyrendum, þó að notuð séu kunn ritklif.³⁷

svo þikkir og heimskumm manne vndarlight er frá er sagt því er

³⁶ *Möttuls saga* (Lund 1877), 2.

³⁷ *Þiðriks saga af Bern* I–II, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved H. Bertelsen (Køben-
 havn 1905–1911), 5–7.

hann hefer ei heyrt. enn sa madur er vitur er og morg dæmi veit honum þikker ecki vndarlight er skilning hefer til hversu verda ma enn fær man suo fródur er þui einu skal trua er hann hefer sied enn sumer menn eru suo heimsker ath þui sijdur meiga þeir skilia þat er þeir hafa nysied edur nyheyrt enn vitrer menn þott þeir hafe spurn eina til enn er fra lijdur nockura stunnð þa er heimskumm manne sem hann hafe vsied edur vheyrt. Enn soghur frá gofgumm monnum er nv fyrer þui nytsamligar ath kunna ath þær syna monnum dreingligh verk og fræknlighar frammkuaemder enn vand verk þydazt af leti og greina þau suo gott fra illu hver er þat vill riett skilia þat er samþycke margra manna suo ath einn madur mæ gledia þa marga stund enn flester skemtanar leikar eru setter med erfide enn sumer med miklum fekostnadi sumer verda eigi algerfuir nema med mannfialda. sumer leikar eru færa manna skemtan og standa skamma stunnð. sumer leikar eru med mannhættu, enn sagna skemtan edur kuæda er med onghum fekostnade edur mannhættu, mæ einn þar skemta morgumm monnum sem til wilia hlyda þessa skemtan ma og hafa vid fæ menn ef vill hun er iafnbuinn nott sem dagh og huart sem er liost eda myrkt. enn þat er heimskligtt ath kalla þat lyge er hann hefer ei sied edur heyrt enn hann veit þo ecke annat sannara vmm þann lut(.)

Þetta geta varla kallast heimspekilegar vangaveltur, aðeins sneitt að heimskum mönnum. Þiðriks saga hefur verið talin skrifuð um miðbik 13. aldar.³⁸ Þýskir kaupmenn eru þá farnir að seilast til áhrifa í norskri utanríkisverslun. Og það eitt, að sagan hafi verið samin eftir þýskum kvæðum, gæti bent til þess að þýskra áhrifa hafi gætt víðar en í kaup-sýslu.³⁹ En formáli Þiðriks sögu segir harla lítið um áheyrendur eða hver sé ritbeiðandinn. Í formála Möttuls sögu og Strengleika er sagt berum orðum að þýðingin sé gerð að forsögn Hákonar konungs. Það er einnig gert í klausunni framan við Tristrams sögu. En með því að bera þessa formála saman við klausuna, er ljóst, að miðað við þá, getur hún ekki talist formáli.

³⁸ Sbr. J. de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte* I-II² (Berlin 1967) II, 514. Halvorsen tímasetur söguna ekki svo nákvæmlega, sbr. *KLNM* III, 74: 'Sagaen må være overs. i Håkon Håkonssons tid (1217-63).'

³⁹ Sjá um þetta efni, A. Holmsen, *Norges historie*³ (Oslo 1961), 297-302.

4

Í títtnefndri klausu framan við Tristrams sögu örlar á upptalningu efnis, líkri þeirri, sem fram kemur í formálum, t. d. í lok formálans fyrir Hungurvöku, en önnur atriði minna fremur á bak- og fortitla sagna í handritum,⁴⁰ en þeir hafa reyndar oft að geyma sömu vitneskju um tilurð verksins og formálarnir. Í baktitli Ívents sögu segir t. d.:⁴¹

Ok lykr her sögu herra Ivent. er hakon konungr gamli leit snua *ur franzeisu j norenu.

Efnisyfirlit í einu handriti Maríu jarteina hljóðar svo:⁴²

Hier byriar upp kapituleran fyrr skrifadra iarteigna blezadrar guds modur Marie, er uirduligr herra Hakon Norregs konungr let snara or (latinu i) norænu gudi til heidurs ok hans modur Marie.

Í lok Gyðinga sögu segir:⁴³

Þessa bok færði hinn heilagi Jéronimus prestur or ebresku mæli ok í latínu. Enn or latínu. ok í norrænu sneri Brandr prestur Ions son. er sidan var byskup at Holum. ok sua Alexandro magno. eptir bodi virduligs herra. herra Magnusar kongs. sonar Hakonar kongs gamla.

Í formála fyrir Stjórn er Hákonni konungi hálegg eignuð forsögn að verkinu:⁴⁴

Nu sua sem vээр uirðuligr herra hakon noregs konungr hinn koronaði sun Magnvsar konungs let snara þa bók upp i norenu sem heitir heilagra manna blomstr þeim skynsömum mǫnnum til skemt-anar sem æigi skilia eðr undirstanda látinu . . . upp á þann hátt uilldi hann ok at þeim goðum mǫnnum mǫtti yfir sialfs hans borði af þersari guðs hǫll ok herbergi þat er af heilagri skript meðr

⁴⁰ Hugtakið 'titill' er hér notað um heiti safnrits, bókar eða sögu. Standi hann framan við verkið er hann kallaður fortitill en baktitill sé hann skrifaður við lok bókar, sögu eða safnrits.

⁴¹ *Perg. 4to nr. 6, 39r.19–20*, sbr. *Ívents Saga*, 136; *ur<j hdr.

⁴² *Mariu saga*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1871), 1016; Unger prentar efnisyfirlitið eftir *Perg. 4to nr. 1*, sem hann segir að sé skrifað 'i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede', sbr. *Mariu saga*, xiv, en Stefán Karlsson telur það vera frá 'sidste halvdel af 1400-tallet', sbr. *KLNM XV*, 692.

⁴³ *Gyðinga saga*, udg. af Guðmundur Þorláksson (København 1881), 101.

⁴⁴ *Stjórn AM 227 fol.*, 1ra-b, sbr. *CCI* (Corpus Codicum Islandicorum) XX, ed. by D. A. Seip (Copenhagen 1956).

nökkuri skemtanar vissv kvnnikt uerða . . . Enn sá sem norænaði kennandi sinn fatekdóm ok vanfæri tok þetta verk meir upp á sik af boðskap ok forsögn fyr sagðz uirðuligs herra . . .

Enn fremur er þannig kveðið í Duggals leiðslu:⁴⁵

Þat synir oss þessi bok. Hakon konungr or latinu tok ok let noræna . . .

Í Guðmundar sögu Arngríms er þess getið að Hákon konungur Sverrisson sé þýðandi Barlaams sögu og Jósafats:⁴⁶

Þat var í upphafi ríkis herra Hákonar konúgs Sverrissonar . . . Hákon konúgr úngi hefir verit hinn mesti höfðingi ok hófsemdar- maðr, ok allt á Ísland lifir hans verka, þat er hann hefir snarat, meðr einkanligum stíl, sögu Barlaam ok Josafat . . .

Þess ber að gæta að á miðöldum er mjög algengt að konungum sé eignuð forsögn bókmenntaverka og varar Ernst R. Curtius við því að leggja trúnað á þau ritklif.⁴⁷ En sérhvert ritklif er tvíhverft; mun erfið- ara er að sýna fram á að það sé marklaust en leggja á það trúnað, enda er það svo, að flestir þeir sem bókmenntasögur semja, treysta slíkum

⁴⁵ *Heilagra manna sögur*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1877) I, 329. Af formála þessum verður ekki séð, hvort Hákon konungur hafi sjálfur þýtt söguna eða látið þýða hana, sbr. lesbrigðið úr AM 681 4to c: 'sama synir Hakon konungr i bok sinne, er ur latinu snere.' Vafasamt hefur verið talið að formáli þessi sé jafn- gamall verkinu. Flestir fræðimenn eru þó þeirrar skoðunar að átt sé við Hákon gamla Hákonarson. Sjá um þetta efni, Hallvard Lie, *KLNM* VIII, 583; Jón Helga- son, Norges og Íslands digtning (*Nordisk Kultur* VIII: B, Kopenhagen 1953), 159; Stefán Karlsson, *KLNM* XV, 693. Um þennan formála vonast ég til að geta fjallað síðar.

⁴⁶ *Biskupa sögur*, útg. af Guðbrandi Vigfússyni (Kaupmannahöfn 1878) II, 54. Augljóst er af þessari tilvitnun að menn hafa snemma ruglast í ríminu; ekki gert greinarmun á Hákonum. Um er að ræða: Hákon Sverrisson (d. 1204), Hákon Hákonarson gamla (d. 1263), Hákon Hákonarson unga (d. 1257), en honum var gefið konungsnafn 1240, Hákon hálegg Magnússon (d. 1319); Hákon yngri Magnússon (d. 1380) er ekki orðaður við bókmenntastarfsemi, en Magnús lagabætir Hákonarson (d. 1280) kemur þar nokkuð við sögu. Fræðimenn eru nú sammála um að í tilvitnuninni hér að ofan sé átt við Hákon unga Hákonarson, sbr. Halvor- sen, *The Norse Version*, 22; H. Magerøy, *KLNM* I, 343–44.

⁴⁷ Sbr. E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948), 93: 'Unzählige mittelalterliche Autoren versichern, sie schrieben auf Befehl. Die Literaturgeschichten nehmen das als bare Münze. Doch ist es meistens nur ein topos.' Þetta hefur verið gagnrýnt, sjá G. Simon, tilv. rit I, 59–60.

ummælum og slá ekki varnagla um heimildargildið. En að því leyti eru þessir póstar hér að framan frábrugðnir fyrrgreindu ritklifi, að það eru sjaldnast þýðendurnir sjálfir sem skýra frá því hver hafi beðið um verkið. Gefa verður því gaum hvar í handritunum eða textunum þessa vitneskju sé að finna. Formáli Stjórnar er varhugaverð heimild um bókmenntastörf við hirð Hákonar háleggs. Bygging formálans er frábrugðin venjulegum formálaglerðum og auk þess er þennan formála aðeins að finna í AM 226 fol. og AM 227 fol., en í NRA 60A, sem flutt hefur verið út til Noregs og ritað er með sömu hendi og AM 227 fol., hefur formálinn aldrei staðið.⁴⁸ Í Gyðinga sögu, Ívents sögu og Maríu sögu má kalla þessa pósta baktitla; klausan í lok Elis sögu er einnig greinilega baktitill. Þekktar eru og þessar línur í lok Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk:⁴⁹

Her lykr nu sögu Ólafs konongs er at retto ma kallazt postoli norð-
 manna. þessa sögu ritaði oc setti oddr munkr til dyrðar þessom
 hinom agæta konongi oc til minnis þæim monnom er siðar ero oc
 til froðlæiks þæim monnum er vita vilia slik stormærki. þo at ægi
 se sagan saman sett með mikilli malsnilld.

Baktitil þennan er ekki einungis að finna í De la Gardie no. 4–7

⁴⁸ Um heimildargildi formálans að Stjórn hefur Selma Jónsdóttir fjallað í bók sinni, *Lýsingar í Stjórnarhandriti* (Reykjavík 1971), 49–53 og 54–60; hún vitnar fyrst til Ungers um brotið NRA 60A, sem hélt, að formálinn hefði staðið í innri dálki á hægri síðu brotsins, en síðan hefur Selma eftir Stefáni Karlssyni: 'að brotið sé aðeins úr efsta hluta ytri dálks, og þar sem formálinn fylli um það bil 1/3 af ytri dálki (auk innri dálks) í 226 og hálfan ytri dálk í 227, sem bæði séu með stærstu handritum, megi fullyrða að formálinn hafi ekki verið í NRA 60A. Er þannig bersýnilegt að skrifararnir að 227 hafa ekki látið formálann fylgja öllum eintökunum, sem þeir skrifuðu. Auðvitað verður ekki fullyrt, að formálinn hafi ekki átt að koma seinna (Lýsing sögustafsins A í upphafi textans í NRA var aldrei fullgerð), en eins má vera að hann hafi ekki verið talinn óaðskiljanlegur hluti textans', 51. Þessar skýringar geta skýrt nokkuð einn þátt í bókagerð skrifara á miðöldum, en þær hrökkva ekki til að ákvarða heimildargildi formálans. Enn fremur eru útskýringar Selmu á hefðbundnum ritklifum bæði í formála Stjórnar og annars staðar byggðar á misskilningi. Ég vonast til að geta gert nánari grein fyrir byggingu og heimildargildi Stjórnarformálans í væntanlegu riti um íslenska og norska rithefð á miðöldum.

⁴⁹ *De la Gardie* 4–7, 2rb. 36–40, sbr. *CCN* IV; sjá einnig, *Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*, udg. af Finnur Jónsson (København 1932), 242–243, 261.

heldur líka í AM 310 4to og Perg. 4to nr. 18. Í tilvitnuninni úr De la Gardie 4–7 stendur, *þessa sögu ritaði oc setti oddr munkr*, en í AM 310 4to er aðeins að finna: *sua ritaði Oddr muncr*. Þetta mætti túlka þannig að Oddur hefði upphaflega aðeins verið skrifari. Önnur heimild kveður upp úr hver sé höfundur sögunnar:⁵⁰

Suo segir brodir Oddr er flest hefir komnat a latinu annarr madr en Gunnlaugr af Olafi konungi Trygguasyni . . .

Í fyrrgreindum baktitli kemur ekki fram hver hafi skrifað eða hvenær það hafi verið gert. Sjaldgæft er að rekast á slíka vitneskju í vestur-norrænum handritum.⁵¹ Nokkur dæmi eru þó kunn. Stefán Karlsson nefnir í grein sinni, Fróðleiksgreinar frá tólftu öld, þrjú gömul dæmi, þar sem rit eru árssett.⁵² Eitt þeirra er úr Prestatali í Gks 1812 4to:⁵³

Presta nofn þessi voro ritoð þa er þeir lifþv aller á dögv m þeirra. ketils oc magnvs byscopa islendinga oc vilmvndar abóta at þing-eyrvm. M.C.XLIII. vetrvm eptir bvrð cristz at alþyþv tali.

Hin dæmin eru úr Heimsöldrum sem Stefán telur sennilegt að Ari fróði hafi samið. Þau hljóða svo:⁵⁴

þa er M C XXX vetra voru geinginn fra burd christz. og siá alldar-tala var skrifud:

—

Enn nü er M.C.XXX og vij ár geinginn frá Burd christz ad almanna-tali. er þetta var (first) skrifad:

Önnur dæmi um ártöl í baktitlum eru frá 14. og 15. öld. Annað stendur í lok jarteinar, sem kölluð hefur verið Atburður á Finnmörk og hljóðar svo:⁵⁵

⁵⁰ *Flateyjarbók*, udg. af Guðbrandr Vigfusson og C. R. Unger (Christiania 1860) I, 516.

⁵¹ Sjá um skrifaravísur m. a. Jan Öberg, *KLNM XV*, 684–689, Stefán Karlsson *KLNM XV*, 693. Sbr. einnig A. Micha, *Überlieferungsgeschichte der französischen Literatur des Mittelalters, Geschichte der Textüberlieferung* (Zürich 1964) II, 194; sbr. W. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Graz 1958), 519–523.

⁵² Stefán Karlsson, Fróðleiksgreinar frá tólftu öld, *Afmælisrit Jóns Helgasonar* (Reykjavík 1969), 328–349.

⁵³ Dæmið er hér tekið upp úr *DI* (Diplomatarium Islandicum, Kaupmannahöfn 1857–76) I, 186.

⁵⁴ Sbr. Stefán Karlsson tilv. rit, 332, 333.

⁵⁵ *Alfræði I*, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved Kr. Kålund (København 1908), 59.

En þessa iarteignn skrifvadi Nikolaus Olafs son klerkur af Nidar-osi til brædra æ Mòdru-vòllum Biarnar ok Snorra i latinu, en sira Æinar Haflida son Hola kirkiu officialis snere i norænu mál eptir bæn fyr sagdra brædra. En þat var, þa ær lidith var fra higatburd vors herra Iesu Christi M.CCC.LXXX ok eitt ár.

Þess var og jafnan gætt að jarteinir væru vel vottfestar og hin nákvæma lýsing á skrásetningu þessa kraftaverks er einn liður í vottfestingu þess. Hitt dæmið, sem Stefán nefnir, er úr baktitli sekvensiubókar frá 15. öld:⁵⁶

Jon Þorlaksson hefir skrifat þessa bok; En hana liet giora biarni son Junkæra Iuárs holms; ok hann gaf hana *Jungfru Mariu ad munkapuera med þeim skilmála ad þau laun sem Maria uill honum unna hier fyrir uill hann annars heims hafa þa honum ligger mestá [ok] hans sæl uardar mestu og allra þeira hans næunga sem hun uill at þessa nioti hefir fyrir skrifadr biarne lyst þessa bok fysta enn hann bio aa medalfelli j kios sudur. þa uar einar aboti amunkapuera. biskup olafur a holum. biskup sueinn j skálahollte. kong kristofur yfir noregi suiariki ok danmark. Anno domini. M. quadringentesimo septuagesimo tercio. bidit fyrir biarna munkar.

Eftirmálar austurnorrænna rita veita einnig sams konar vitneskju:⁵⁷

Tha thusand vinter, thry hundradh aar
 fran gudz fòzlo lidhin var
 ok ther til thry, ij thæn sama tima
 vardh thæsse bokin giordh til rima,
 Eufemia drøtning, thet maghin ij tro,
 læt thæssa bokena vænda swo
 aff valske tungo ok a vart maal —
 gudh nadhe the ædhla frugho sial —,
 ther drøtning ower Norghe var
 medh gudz miskund thrættan aar.

⁵⁶ *Småstykker*, udg. af S.T.U.A.G.N.L. (København 1884–91), 128, sbr. Stefán Karlsson, tilv. rit, 346.

⁵⁷ *Herr Ivan*, utg. av E. Noreen (Uppsala 1931), 407–408; sbr. einnig *Hertig Fredrik av Normandie*, utg. av E. Noreen (Uppsala 1927), 169–170; í *Flores och Blanzeflor*, utg. av E. Olson (Lund 1921), 137, er þó ekki ártal: 'Thesse bok loot vænda til rima/Eufemia drøtning ij then tima/ litith fò æn hon do.

Ekki hafa verið bornar brigiður á að hér sé rétt farið með, hver hafi þýða látið, en um aldur verks hefur verið deilt.⁵⁸ Ártöl koma aftur á móti ekki fyrir í íslenskum formálum eða eftirmálum.

Í vesturnorrænum handritum koma fortitlar með ártali ekki fyrir, enda þótt í þeim sé að finna nær öll sömu atriði og í evrópskum fortitlum frá sama tíma. Taka má sem dæmi:⁵⁹

Bok þessi heitir edda. hana hevir saman setta snorri sturlo sonr eptir þeim hætti sem her er skipat. er fyrst fra asvm ok ymi. þar næst skaldskapar mal ok heiti margra hlvtu. Siþaz hatta tal er snorri hevir ort vm Hakon konvng ok skvla hertvga.

Íslenskir höfundar á miðöldum virðast þó ekki hafa farið eftir boð-orði eins málskrúðsfræðings sem lét svo ummælt að titill ætti að lýsa eins vel upp eftirfylgjandi efni og sólin lýsti upp veröldina.⁶⁰ Yfirleitt fylgja íslenskir skrifarar *incipit* reglunni um titil⁶¹ og stundum flýtur þá með nýtsamlegur fróðleikur:⁶²

⁵⁸ Sbr. Carl Ivar Ståhle, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (Stockholm 1955), 52; H. Schück, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (Stockholm, án ártals), 266 bendir á að þessi ummæli hafi varla getað staðið í þeim eintökum sem Eufemia lét gera fyrir Erik hertoga.

⁵⁹ *Edda Snorra Sturlusonar* (Hafniæ 1852) II, 250. Um titil gefur Conrad frá Hirsau eftirfarandi heilræði, þegar hann talar um muninn á formála og titli: 'sed inter prologum et titulum hoc interest, quod titulus auctorem et unde tractet breviter innuit, prologus vero docilem facit . . .' *Dialogus super auctores sive didascalon*, hrsg. v. G. Schepps (Würzburg 1889), 24. Sjá einnig um þetta efni A. Micha, tilv. rit, 193.

⁶⁰ Sbr. *Remigii Autissiodorensis in artem Donati minorem commentum*, edidit W. Fox (Lipsiae 1902), 1: 'Titulus dicitur a Titane. i. a sole, quia, sicut sol illuminat mundum, ita et titulus librum.' Höfundur Fyrstu málfraeðiritgerðarinnar hefur að öllum líkindum þekkt ofangreint rit, því að þar sem hann ræðir um titull, segir: 'titull kveðum vér þat er sem lítill sól sé því at svá sem sól lýsir þars áðr var myrkt þá lýsir svá titull bók ef fyrir er ritinu eða orð ef yfir er settr.' Sbr. *The First Grammatical Treatise*, ed. by Hreinn Benediktsson (Reykjavík 1972), 242; stafsetning samræmd hér. Sjá einnig athugasemdir Hreins Benediktssonar, tilv. rit, 190–191. Sbr. einnig P. Lehmann, *Mittelalterliche Büchertitel II, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* (München 1953), 4. Þess ber að geta að algengt er í formálum, að nafn bókarinnar sé útskýrt, sjá t. d. *Byskupa sögur* (1938) I, 72 (*Hungrvaka*).

⁶¹ Sbr. Halldór Hermannsson, *On Titles and Nicknames of Icelandic Books, Islandica XXIX*, 32.

⁶² *Perg. fol. nr. 1*, 1va.1–3; sbr. EIM (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile)

Her byriar sogo olafs kongs tryggua sonar er bergr Aboti snaradi(.)

Bergur ábóti Sokkason er aðeins í Bergsbók bendlaður við samningu Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu. Forrit Bergsbókar, AM 54 fol., er skert að framan, en brotið AM 325 IX 1b 4to af sama flokki minnst ekki á Berg.⁶³ Gustaf Lindblad er þó þeirrar skoðunar að ekki sé unnt að girða fyrir þann möguleika að Bergur hafi átt einhvern þátt í ritstjórn sögunnar.⁶⁴ Í Bergsbók hafa menn greint á milli sex rithanda, A, B, C, D, E og F. Titlar og fyrirsagnir í öllu handritinu virðast hafa verið skrifaðir af A.⁶⁵ Af fjórum kvæðum sem á þessari bók hafa varðveist, eru Lilja og Geisli án titils, en bæði Ólafsdraða og Rekstefja eru kennd nafngreindum skáldum.⁶⁶

Rekstefia er halla steinar orti vm olaf konung tryggua son(.)

Olafs draða tryggua sonar er halfredr orti vandræða skald(.)

Um síðari titil er það að segja, að öllum fræðimönnum ber saman um, að Halfreður vandræðaskáld sé ekki höfundur þessa kvæðis, en bæði í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu og Snorra-Eddu er höfundur Rekstefju kallaður Hallar-Steinn.⁶⁷ Þessum dæmum til samanburðar má taka annað upp úr Fríssbók, AM 45 fol. Þar hljóðar fortitillinn svo:⁶⁸

V, ed. by Gustaf Lindblad; sbr. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*, udg. af Ólafur Halldórsson (København 1958) I, 1.

⁶³ Fyrirsögn í AM 325 IX, 1b 4to er: her byriar Saðu af þeim Lofliga Noregs kongi Olafi Triggvasini, og í *Flateyjarbók* hljóðar hún svo: her hefur vpp sogo olafs tryggua sonar, sbr. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta* I, 1. Stefán Karlsson hefur bent mér á þetta.

⁶⁴ EIM V, 13.

⁶⁵ Sbr. Jón Helgason, *Den store saga om Olav den hellige* (Oslo 1941), 1009; Jakob Benediktsson, Nogle bemærkninger om Bergsbók, *APS* (Acta philologica Scandinavica) 16 (1942–43), 121–28; Stefán Karlsson, Perg. fol. nr. 1 (Bergsbók) og Perg. 4to nr. 6 í Stokkhólmi, *Opuscula* III (Biblioth. Arnam. XXIX Hafniae 1967), 76–82; sbr. EIM V, 10.

⁶⁶ Perg. fol. nr. 1, 111va.16–17, 112va.15–16, sbr. EIM V. Rétt er að benda á, að hér eru undanskildar Ólafsvísur II, sem hafa verið skrifaðar síðar á fremsta blað handritsins, sem upphaflega hefur verið autt. Auk þess hefur síðar verið skrifaður svohljóðandi titill við Lilju: 'Dette Er Itt Merckeligt Rím, och kaldis denn Lillia.' Sbr. EIM V, 9.

⁶⁷ Sbr. EIM V, 9.

Her hefr vpp konvngabok eptir savgn ara prestz froda Oc héfr fyrst vm þridivnga. skipti heímsins. Enn síðan fra avllvm noregs konvngvm(.)

Í Jöfraskinnu segir hins vegar svo:⁶⁹ 'Konunga sögur eru hér ritaðar.' Óvíst er hvort þessi fyrirsögn er frá forritinu runnin. En Bjarni Aðalbjarnarson var ekki í neinum vafa um heimildargildi fortílsins í Fríssbók. Hann segir einfaldlega að á orðunum 'eptir sögn Ara fróða' verði alls ekkert mark tekið.⁷⁰ Með öðrum orðum: ekki er unnt að treysta ummælum bak- eða fortíla, eftir- og formála, nema því aðeins að til komi önnur vitneskja eða innri rök sem styðja gildi heimildarinnar.

5

Þegar sagnaritarar á miðöldum skrifuðu um atburði líðandi stundar eða forna viðburði nægði þeim ekki að vitna til sjónar- eða heyrnarvotta; þeir urðu einnig að gefa yfirlýsingu um að frásögn þeirra væri sönn. Starfsbræður þeirra sem skemmtunarsögur sömdu, lýstu því einnig yfir að þeir segðu sannindin ein, jafnvel þótt augljóst væri að sagan væri fjarri öllum veruleik áheyranda.⁷¹ Í upphafi eða í lok sögunnar var þá gjarnan gerð grein fyrir uppdiktuðum uppruna hennar.⁷² Ritklif af þessu tagi eru alkunn. Taka má sem dæmi fortítil Gunnlaugs sögu Ormstungu í Perg. 4to nr. 18:⁷³

Saga þeira Hrafns ok Gunlaugs ormstungu eptir þi sem sagt hefir Ari prestr enn frodi Þorgilsson er mestr fredimadr hefir verit a Íslande a lannams sogur ok forna fredí.

Fræðimenn eru nú á einu máli um að Ari fróði eigi engan þátt í samningu Gunnlaugs sögu. Björn M. Ólsen áttaði sig á því hvers vegna sagan

⁶⁸ Sbr. *AM* 45 fol., 2va.4. Eftirtektarvert er hve líkur þessi titill er titlinum á Uppsala-Eddu. Hugsanlegt er að skrifarinn hafi haft þessi orð Snorra í huga: 'ok þykkir mér hans sögn öll merkiligust.'

⁶⁹ Tekið upp eftir *ÍF* (Íslenzk fornrit) XXVI, v.

⁷⁰ Sama rit, sama stað.

⁷¹ Sjá um þetta efni, Sverrir Tómasson, *Formálar íslenzkra sagnaritara*, 179–186.

⁷² Sbr. H. J. Chaytor, *From Script to Print*², 86.

⁷³ Þessi titill stendur aðeins í *Perg. 4to nr. 18*. Tekinn hér upp eftir *Gunnlaugs saga ormstungu*, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved Finnur Jónsson (København 1916), 1.

var eignuð Ara. Hann taldi þetta gjört til þess að⁷⁴ 'give Fortællingen et større Præg af historisk Sandhed ved at stille den under ARE's mægtige Autoritet'. Björn M. Ólsen áleit enn fremur að þarna hefði höfundur sögunnar verið að verki en ekki skrifari handritsins.⁷⁵ Í inngangsorðum Clari sögu kemur ritklifið einnig fyrir:⁷⁶

(Þ)ar byrium vær vpp þersa frasògn sem sagdi virðuligr herra jon byskup haldorsson agætrar aminningar. enn hann *fann hana skrifada med latino j franz j þat form er þeir kalla rithmos enn vær kòllom hendingom ok byriar svo.

Á þessum inngangsorðum er sama hönd og fortitli Ólafs sögu Tryggvasonar í Bergsbók, hönd A.⁷⁷ Stefán Karlsson telur að óvíst sé að þessi inngangsorð séu eldri en handritið Perg. 4to nr. 6. Hann álitur einnig að ekki sé unnt að girða fyrir það að ritari Perg. 4to nr. 6 og Bergsbókar sé höfundur hvorstveggja og verði að taka inngangsorðum Clari sögu með sömu varúð og fortitli Ólafs sögu Tryggvasonar.⁷⁸ En hvort sem þessi ritari (A) hefur sjálfur samið þessi orð eða skrifað þau upp eftir forriti, má ætla að hann hafi verið vel að sér um bókmenntalega hefð. Hann hefur t. a. m. skrifað baktitil Ívents sögu og sennilegt má telja, að formáli Möttuls sögu hafi verið skrifaður af honum.⁷⁹

Sams konar ritklif og kemur fyrir í Clari sögu er einnig að finna í formála fyrir þætti af Ólíf og Landrés í B gerð Karlamagnúss sögu:⁸⁰

Saga þessi er hér byrjast er eigi af lokleysu þeirri, er menn göra sér til gamans, heldr er hon sögð með sannendum, sem síðar man birtast. Fann þessa sögu herra Bjarni Erlingsson or Bjarkey ritaða ok sagða í ensku máli í Skotlandi, þá er hann sat þar um vetrinn eptir fráfall Alexandri konungs.

⁷⁴ *Om Gunnlaugs saga ormstungu* (København 1911), 12.

⁷⁵ Sama rit, sama stað.

⁷⁶ *Perg. 4to nr. 6*, 128v. Sbr. *Clári saga*, hrsg. v. G. Cederschiöld (Halle a. S. 1907), 1. **fann*, virðist vera skrifað fann.

⁷⁷ Sbr. Stefán Karlsson, *Perg. fol. nr. 1, Opuscula III*, 76; D. Slay, *EIM* (Copenhagen 1972) X, 21.

⁷⁸ Í bréfi til mín, dags. 13.1. 1977.

⁷⁹ Hönd A hefur bæði skrifað það sem varðveitt er af Möttuls sögu í *Perg. 4to nr. 6* og einnig brotið, *AM 598 4to I a*, en formálinn er tekinn upp eftir uppskrift Jóns Erlendssonar af *Perg. 4to nr. 6* meðan það var heilt.

⁸⁰ *Karlamagnus saga ok kappa hans*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1860), 50.

Íslenskir og norskir sagnamenn eru ekki einir um að færa sér þetta ritklif í nyt. Til samanburðar má taka eftirmálann fyrir Trojumanna sögu eftir Beneoit de Sainte-Maure:⁸¹

Si vos ai ore menee a fin la vraie estoire de Troie, selonc ce que ele fu trovee escritte en l'almaire de Saint Pol de Corrinte en grezois langage, et dou grezois fu mise en latin, et ge la translatai en françois, non pas par rimes ne par vers, o il covient par fine force avoir maintes mençoignes, com font ces menestriers qui de lor langue font maintes fois rois et amis solacier, de quoi il font sovent lor profit et autrui doumage, mais par droit conte, selon ce que ge la trovai, sanz rien covrir de verité ne de mençoigne demoustrer, en tel mainiere que nus ne poroit riens ajoindre ne mermer que por veraie deüst estre tenue.

Höfundur franska textans diktar hér upp uppruna hans til að auka á sanngildi fræðisins. Um leið hnýtir hann í *ménestrels* og segir þá fara með lokleysu. Þannig lyftir hann upp efninu. Hið sama vakir fyrir þeim, sem þrjónað hefur formála framan við þáttinn af Ólíf og Landrés. Rökin fyrir sannindum frásagnarinnar eru fólgin í ummælunum um, að sagan hafi fundist rituð. Þar að auki hefur herra Bjarni fundið hana, og ekki dregur það úr áhrifamætti orðanna. Og á sama hátt og hinn franski höfundur notar sá íslenski tækifærið til að bregða öðrum skemmtunarsögum um ósannindi. Íslensku ritklifin nefna til veraldarhöfðingja, en í franska eftirmálanum er Páll postuli orðaður við upphaflegu söguna. Bæði Jón Halldórsson og Bjarni Erlingsson eru kunnir af öðrum heimildum. Bjarna er getið fimm sinnum við stjórnarerið á Bretlands-eyjum,⁸² en Jón stundar að öllum líkindum annaðhvort nám í París eða Bologna,⁸³ áður en hann kom til Skálholtsstaðar. Hann er og bendlaður

⁸¹ *Roman de Troie*, ed. L. Constans (Anciens textes français, Paris MCCCCXII) VI, 268. Sbr. H. J. Chaytor, tilv. rit, 86. Texti þessa eftirmála er spilltur mjög í handritinu. Leiðréttingar L. Constans og H. J. Caytors eru hér ekki merktar sérstaklega.

⁸² Sjá m. a. um þetta efni, Hamilton Martin Smyser, *The Middle English and the Old Norse Story of Olive*, *PMLA* 56:1 (March 1941), 69–84 og þar tilvitnuð rit; sbr. Bjarni Vilhjálmsson, *Karlamagnús saga* (Reykjavík 1950) I, xx–xxi.

⁸³ Sbr. Cederschiöld, *Clári saga*, xxvii–xxix; Alfred Jakobsen, *Studier i Clarus saga*, *Árbok for universitetet i Bergen. Humanistisk serie* 1963. No. 2 (Bergen 1964), 17–19 og þar tilv. rit. Sbr. 84. nmgr.

við aðrar skemmtunarsögur, en um raunverulega hlutdeild hans í ritum þeirra er allt óljóst.⁸⁴ Erlendar heimildir þessara ofangreindu tveggja sagna hafa ekki fundist.⁸⁵ Nú er það alkunna að mörg miðaldaverk hafa glatast, en þegar saman fara ritklif um uppruna sagnanna og að heimildin finnst ekki, er vart unnt að komast hjá því að bera brigður á að rétt sé frá því skýrt hvernig tilurð þeirra var háttað.⁸⁶

6

Eufemiuvísurnar eru dæmigerðar yfirstéttarþóknennir. Það eru norrænu riddarasögurnar líka, a. m. k. þegar þær koma fyrst fram. Í þessum verkum endurspeglast hugmyndaheimur háaðalsins, hin hæversku trúarbrögð konunga og hertoga á miðöldum. Það er því eðlilegt að þeir stuðli að því að þessi verk séu samin, og víst er, að suður í álfu eru þau saman sett þeim til skemmtunar og eftirdæmis.⁸⁷ Ætla verður einnig að þeir sem sagðir eru hvatamenn þessara verka hér nyrðra, hafi samið sig að háttum valskra höfðingja, sama hæverskan ríki í norðri sem í suðri. Vegna þess er rétt að líta í heimildir um hirð og hirðlíf norskra

⁸⁴ Sbr. *Biskupa sögur* II, 223; *Íslendzk æventýri*, hrsg. v. H. Gering (Halle a. S. 1882–3) II, xxii. Jakobsen, *Studier*, 20–21 og þar tilv. rit. Hans Bekker-Nielsen virðist þó ekki velkjast í neinum vafa. Hann segir: 'Sagaen, som er en oversættelse eller gendigtning af en latinsk original, der ikke længere kendes, skal baade efter traditionen og i følge moderne undersøgelser være blevet skabt af Jón Halldórsson — sandsynligvis mens han i sin ungdom opholdt sig i Paris omkring aar 1300.' Sbr. *Historien om biskop Jón til Skálholt* (Skjern 1964), 13.

⁸⁵ Cederschiöld gat sér þess til að Jón Halldórsson hefði þýtt söguna ytra og tekið með sér til Noregs, sbr. *Clári saga*, xxvii–xxix. Jakobsen segir svo um þetta atriði: 'Nå har det ikke lykkes forskerne å grave fram dette diktet, men en behøver naturligvis ikke dra innledningens pålitelighet i tvil av den grunn.' Hann bendir á að finna meg 'mange eksempler på at den utenlandske original til norrøn oversættelse er ukjent' og nefnir t. d. *Ricars ljóð* í *Strengleikum*, *Partalópa sögu* og 'spesielle versjonen av det franske diktet som ligger til grunn for *Bever's saga*', *Studier*, 17. Rétt er að minnast á það hér að latínuborið mál þarf ekki að vera vottur þess að saga hafi upphaflega verið skrifuð á latínu.

⁸⁶ Ég vil minna á, hvernig ritklif þetta er notað í t. d. Sigurðar sögu fóts, Jarlmanns sögu og Hermanns, sbr. *Late Mediaeval Icelandic Romances* (Editiones Arnarnagagnæana. Series B 22, Copenhagen 1963) III, 233, 3. Reyndar má líka skoða tilvísun til Hákonar Magnússonar í *Viktors sögu ok Blávus* á þennan hátt, sjá 34. nmgr.

⁸⁷ Sjá um þetta efni: M. Tveitane, *CCN* IV, 33–34 og þar tilv. rit.

konunga á 13. öld. Hákon Sverrisson er mjög skamma stund við völd; hann deyr ungur og hefur því tæpast getað látið hirðmenn sína og gesti semja siði sína að hætti franskra og normanskra aðalsmanna. Þá vikur sögunni að laungetnum syni hans, Hákonni Hákonarsyni gamla. Af sögu hans sem Sturla Þórðarson skráði er ljóst að hann hefur haft töluverð samskipti við konunga annars staðar í Evrópu⁸⁸ og þekkti til suðrænnar hæversku og kurteisi. Lærðir menn virðast vera innan hirðar hans og svo er að sjá að stjórnsýsla hans sé sniðin eftir því sem gerist annars staðar í Evrópu á 13. öld. Litlar frásagnir fara af hirðlífi manna hans í Hákonar sögu en hún er reyndar opinbert plagg, vildarrit. Mattheus Paris kallar hann *bene litteratus*,⁸⁹ en *litteratus* virðist að jafnaði vera notað á miðöldum um þann sem er vel að sér í hinum sjö frjálsu listum.⁹⁰ Í Hákonar sögu fer ekki mikið fyrir borðfastri hirð, þó að lendir menn komi við söguna. Eftirtektarverð er lýsingin á síðustu herför konungs. Á banabeði sínum, í þeirri för, lætur Hákon fyrst lesa yfir sér latínubækur, en síðan forn fræði, frásagnir af forfeðrunum.⁹¹

Hirðskrá er talin skrifuð á síðari helmingi 13. aldar;⁹² hún var lesin yfir borðföstum hirðmönnum um hver jól, 'þá daga sem konungi þykkir til fallið ok hann lætr handgengnum monnum til blása'.⁹³ Konungs skuggsjá er einnig talin vera skrifuð á síðari helmingi 13. aldar.⁹⁴

Athyglisvert er að í De la Gardie 4–7 eru auk Elis sögu og Strengleika lærð klerkarit. Í þessu handriti eru nú einnig brot úr öðru handriti með Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk, og hafa þau verið talin skrifuð eftir íslensku forriti.⁹⁵ Gera má því skóna að slíkar skinnbækur hafi verið gerðar fyrir blandaðan áheyrendahóp, ekki einungis hirð-

⁸⁸ Sjá Hákonar sögu Hákonarsonar, *Fornmanna sögur* (Kaupmannahöfn 1835) IX og X, 191. kap., 244. kap. Sbr. einnig *Norges Litteratur Historie* I, 126–127.

⁸⁹ Tilv. tekin upp úr *Norges Litteratur Historie* I, 128.

⁹⁰ Sbr. E. R. Curtius, *Europäische Literatur*, 50.

⁹¹ Sbr. *Hákonar saga*, 329. kap. Þessi frásögn á náttúrulega að sýna þá konungsímynd sem afkomendum Hákonar gamla var hagstæðust. Sbr. Holm-Olsen, *Norges Litteratur Historie* I, 131. Hafi hins vegar riddarabókmenntir notið sömu virðingar við norsku hirðina og í gördum annarra evrópskra höfðingja á þeirri tíð, er undarlegt að ekki skuli vera minnst á þær í þessu viðfangi, einkum þar sem sumar þeirra voru hákristilegar í anda.

⁹² Sbr. D. A. Seip, *KLNM* VI, 580.

⁹³ *Norges Gamle Love* (Christiana 1848) II, 449–50.

⁹⁴ *Norges Litteratur Historie* I, 168.

⁹⁵ Sbr. Ólafur Halldórsson, *KLNM* XII, 551.

menn heldur einnig klerka og lægri stéttar leikmenn.⁹⁶ Aldursins vegna er tæpast unnt að bera brigður á baktitlana í þessu handriti.⁹⁷ Á sama hátt er ekki ástæða til að efast um heimildargildi fyrri forræðu Strengleika. Handritið er að mati flestra sem um það hafa fjallað, skrifað á ofanverðri 13. öld. Aðeins örfá norsk handrit þýðdra riddarasagna hafa varðveist. Flestar hinna þýddu sagna eru aðeins til í íslenskum handritum. Það hefur ekki tekist í öllum tilvikum að sýna fram á að þessi íslensku handrit væru frá norskum forritum runnin. Og þó að baktitlar og formálar í þessum íslensku handritum kenni forsögn þessara rita norskum konungum, þá eru þær heimildir angi af erlendri og innlendri rittísku; þess vegna verður að benda á betri röksemdir en þær einar til þess að sýna fram á norskan uppruna riddarasagna.

Sennilegt verður að telja að hirðlíf í Noregi hafi verið með nokkurri evrópskri hæversku á veldistíma Hákonar gamla. Yfirstétt er líka til á Íslandi í það mund. Um miðja 13. öld má segja að farið sé að gæta svipaðra hugmynda og fram koma m. a. í Hirðskrá, sem til er í íslenskum uppskriftum. Íslenskir menn gerast lendir menn Noregskonunga. Þegar landsins verða skattskyldir norskum konungum. Einn er konungur beggja landa. Menntun og auður íslenskra höfðingja stóð ekki að baki því sem gerðist í nálægum löndum. Það er því eðlilegt að ætla að riddarabókmenntir séu einnig samdar á Íslandi og frumkvæðið að ritun þeirra eignað konungi norska ríkisins.⁹⁸ Njótendur þessara sagna voru ekki einungis í konungsgarði heldur líka á höfuðbólum menntaðra leikmanna.

Halvorsen bendir á, að eftir 1319 hafi engin hirð verið í Noregi um langa hríð. Eftir Svartadauða hafi sorfið svo að lágaðlinum, að aðalsmenn hafi ekki haft efni á því að senda syni sína í hirðvist og þess vegna

⁹⁶ Fróðlegt er að bera þetta saman við varðveislu riddarabókmennta á Englandi, en Dieter Mehl segir í bók sinni, *The Middle English Romances of the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (London 1968), 10. bls., að vart sé unnt að tala um handrit sem eingöngu hafi að geyma rómansa eins og títt hafi verið í Frakklandi og Þýskalandi. Miðenskar riddarasögur sé yfirleitt að finna í handritum sem hafi nær eingöngu að geyma uppbyggileg rit.

⁹⁷ Sjá um gerð og aldur þessa handrits: M. Tveitane, *CCN IV*, 9, 26.

⁹⁸ Hér má minna á *Alexanders sögu*, sbr. baktitil *Gyðinga sögu* hér að framan. Sjá um þetta efni einnig, Ole Widding, Það finnur hver sem um er hugað, *Skírnir* 134 (1960), 61–73. Einar Ól. Sveinsson, Athugasemdir um *Alexanders sögu* og *Gyðingasögu*, *Skírnir* 135 (1961), 237–247.

hafi engin not verið fyrir þessar bókmenntir meðal þeirra. Í annan stað hafi háaðallinn tengst sænskum og dönskum aðalsættum, 'and became more and more "Scandinavianized", and they were naturally no longer interested in this, to them, oldfashioned literature'. Halvorsen telur einnig að mörg norsk, gömul handrit hljóti að hafa geymst, en þau hafi ekki verið skrifuð upp og síðan glatast á 16. öld, þegar allur þorri Norðmanna skildi ekki lengur mál feðra sinna.⁹⁹

Alkunna er að svokallaðar yfirstéttarbókmenntir eru fljótar að berast lægri stéttunum, en um leið þykir fínt að eigna þær konungum, jörlum og hertogum. Vegna þessa má efast um að riddarabókmenntir heyri eingöngu til norskrí hástétt á 13. og öndverðri 14. öld.

Eitt af því sem þykir benda til þess að Tristrams saga hafi verið þýdd snemma voru menningartengsl Englendinga og Norðmanna á öndverðri 13. öld og fyrr.¹⁰⁰ E. Gunnes telur t. d. að enskra menningaráhrifa gæti í Varnarræðu Sværis konungs Sigurðarsonar.¹⁰¹ Bent hefur verið á að Hirðskrá muni vera samin eftir normanskri fyrirmynd.¹⁰² Leach getur þess meira að segja til að enskir hafi ekki einungis flutt flúr og vín til Björgvinjar heldur einnig handrit. Hann telur líklegt að Tristrams kvæði Thomasar hafi borist þann veg til Noregs enda hafi Thomas skáld ort kvæði sitt fyrir Heinrek II og Elanóru drottningu hans og upp frá því hafi frásagnir af Tristram verið í miklum metum meðal enskra; Jón landlausi nefni t. d. meðal sinna tignarmerkja sverð Tristrams og Heinrekur III hafi látið gera stétt með myndum úr kvæði Thomasar.¹⁰³

Augljóst virðist að töluverðra enskra og anglo-normanskra áhrifa hafi gætt í Noregi á 13. öld. Klaustur áttu t. a. m. ensk móðurklaustur.¹⁰⁴ Og þótt ekki sé unnt af málfari Tristrams sögu að benda á að enskur munkur hafi þýtt, þá gæti nafnið Robert verið munksheiti sem Norðmaður hefði tekið sér um leið og hann gekk í klaustrið.

⁹⁹ Halvorsen, *The Norse Version*, 28.

¹⁰⁰ Sbr. Halvorsen, *KLNM* VII, 310. Sjá enn fremur: Knut Helle, *Anglo-Norwegian Relations in the Reign of Hákon Hákonsson (1217–63)*, *Mediaeval Scandinavia* 1 (1968), 101–114.

¹⁰¹ Sbr. E. Gunnes, *Kongens ære* (Oslo 1971), 362.

¹⁰² Sbr. *Angevin Britain*, 57.

¹⁰³ Sbr. tilv. rit, 183–184; sjá einnig Schach, *The Saga of Tristram*, xvii; J. de Vries bendir á hve nákvæmlega varningi hinna norrænu kaupmanna sé lýst í Tristrams sögu, *Altnordische Literaturgeschichte*² II, 504.

¹⁰⁴ Sbr. M. Tveitane, *CCN* IV, 32.

Ytri röksemdir benda til þess að ritun riddarasagna sé þegar hafin í Noregi á 13. öld. En eru þá nokkur innri rök sem mæla með því að sami maður hafi snúið þessum sjö sögum sem nefndar voru í upphafi þessa máls? Peter Hallberg hefur birt tvær umfangsmiklar staðtölulegar rannsóknir á málfari og stíl riddarabókmennta, sérstaklega fyrrgreindum sjö sögum sem Gísli Brynjúlfsson eignaði fyrstur bróður Róbert og minnst var á hér að framan. Þessar sögur nefnir Hallberg 'Tristram-gruppen'.¹⁰⁵ Til samanburðar tekur Hallberg 8 texta, þar sem hann kannar sömu atriði. Þessir textar eru: Bevers saga, Elis saga og Rósamundu II, Erex saga, Flóres saga, Flóvents saga (eftir AM 580 4to), Mágus saga, Mírmanns saga og Partalópa saga. Að auki ber hann tölur sínar saman við Kirjalax sögu og Rémundar sögu keisarasonar, en um ákveðin atriði hefur hann einnig viðmiðun af nokkrum konungasögum og Íslendingasögum. Í síðari könnuninni ber hann riddarasögurnar sjö saman við Barlaams sögu og Jósafats (fyrstu 20.000 orðin) og nokkrar heilagra manna sögur. Í þessari grein bætir Hallberg einnig við fáeinum stílfraðilegum atriðum. Könnun hans er tvíþætt. Annars vegar kannar hann tíðni og dreifingu fjögurra setninga- og stílfraðilegra atriða: 1) orðaröð: *hann fór / fór hann*; 2) skiptingu milli nútíðar og þátíðar í frásögn og að auki hve oft episkt *nú* kemur fyrir; 3) val sagnorðs við lok eða byrjun beinnar ræðu: *kveða/ segja, mæla, svara*; 4) val tíðar-atviksorðs: *því næst/ síðan/eptir þat (þetta)*. Hallberg telur so. að *kveða* í inngangsorðum beinnar ræðu norskt einkenni og einnig atviksorðin *því næst*. Hins vegar hefur Hallberg kannað og talið saman um 50 einstök orð, sem hann álitur¹⁰⁶ 'særskilt karakteristiska för *Tristram saga* i jämförelse med andra riddarasagor'. Niðurstöður Hallbergs eru í stuttu máli að sennilegt sé að sami maður hafi þýtt Strengleika og Tristrams sögu. Þótt mikill munur sé á tíðni orða í þessum tveimur sögum annars vegar og hinum fimm hins vegar, hrökkvi það tæpast til að¹⁰⁷ 'vederlägga hypotesen om en gemensam översättare till samtliga

¹⁰⁵ Sjá: Norröna riddarasagor. Några språkdrag, *ANF* 86 (1971), 114–138. Broder Robert. Tristrams saga och Duggals leizla, *ANF* 88 (1973), 55–71. Ágrip þessara rannsókna er: Is there a 'Tristram-Group' of the Riddarasögur? *SS* 47 (1975), 1–17.

¹⁰⁶ Hallberg, Några språkdrag, 136.

¹⁰⁷ Hallberg, tilv. rit, 138.

sju översættningar'. Í síðari rannsókn sinni sýnir Hallberg samstöðu Duggals leiðslu við Tristrams sögu að því er varðar tíðni hinna dæmigerðu orða.¹⁰⁸ Hann telur þar sennilegt að sami andans maður og þýddi Tristrams sögu hafi þar haldið á fjöðrinni.

Paul Schach hefur í nýlegri grein fetað í fótspor Hallbergs og kannað staðtölulega nokkur atriði máls og stíls þessara sjö riddarasagna.¹⁰⁹ Niðurstöður hans benda í sömu átt og rannsóknir Hallbergs höfðu sýnt, en hann tekur nokkuð dýpra í árinna. Hann er sannfærður um að tvö einkenni í stíl þessara sjö sagna vísi til þess að einn maður hafi þýtt þær. Þessi einstaklingsbundnu einkenni eru að hans dómi fyrst og fremst háttbundin notkun stuðlaðra andstæðna eða hliðstæðna og svo hvernig smáorðið *þegar* er brúkað í setningum eins og:¹¹⁰ 'Þessu játaði herra Valver ok þegar fór riddarinn í brott; en Valver bjóst þegar ok hafði þá VII skjaldsveina með sér . . .' Schach viðurkennir þó að auðvelt hafi verið að líkja eftir þessum stílbrögðum.¹¹¹

Könnun þeirra Schachs og Hallbergs getur verið ávitull um það að umræddar sjö riddarasögur hafi upphaflega verið skrifaðar á sama tímabili og að öllum líkindum í svipuðu menningarumhverfi. Í annan stað sýna rannsóknir þeirra að nokkur hluti hefðbundins orðaforða og stíleinkenna hefur sennilega haldist óbreyttur í uppskriftum.

8

Fyrstur til að efast um heimildargildi klausunnar framan við Tristrams sögu var Thorkil Damsgaard-Olsen. Honum fannst að sagan, eins og hún er nú varðveitt, ætti fremur heima í flokki með skrúðsstílsverkum 14. og 15. aldar; að stíl væri sagan lík Clari sögu og íslensku viðbótinni við Elis sögu og Rósamundu. Hann lét einnig í ljós vafa um að sagan væri runnin frá norskri þýðingu á kvæði Thomasar.¹¹² Tveitane dregur

¹⁰⁸ Ásamt Duggals leiðslu sýnir Antonius saga svipaða notkun hinna dæmigerðu orða. Í þessari rannsókn styðst Hallberg við útgáfur Ungers á *Heilagra manna sögum*.

¹⁰⁹ P. Schach, Some Observations on the Translations of Brother Róbert, *Les relations*, 118–133.

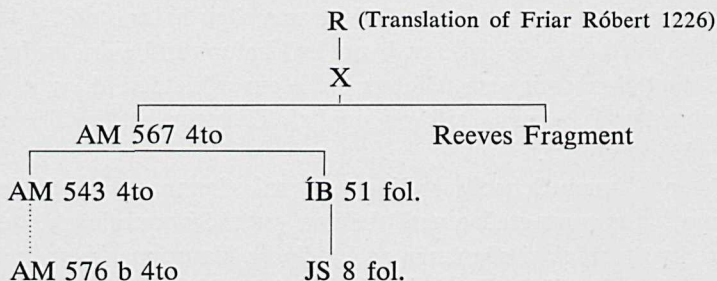
¹¹⁰ Sbr. Schach, tilv. rit, 132. Dæmið er úr *Parcevals sögu*, útg. Kölbings (*Riddarasögur*, Strassburg 1872), 42. Í grein Schachs, 120. bls. hefur slæðst með meinleg prentvilla, þar stendur 'skáldsveina' í stað 'skjaldsveina'.

¹¹¹ Schach, tilv. rit, 132.

¹¹² *Norøpn Fortællekunst* (København 1965), 116.

einnig í efa heimildargildi klausunnar og aðallega vegna þess að texti hennar sé varðveittur í ungum handritum.¹¹³ Knud Togeby tekur í sama streng.¹¹⁴ En þó að texti sögunnar sé varðveittur í ungum pappírshandritum, nægir það eitt ekki til að rýra heimildina, því að pappírshandrit geta stundum haft betri texta en skinnhandrit.

Eftir Paul Schach hafa birst nokkrar greinar um handrit Tristrams sögu.¹¹⁵ Hann hefur sýnt fram á, að miðað við texta sögunnar í skinnbókarbrotinu AM 567 4to er texti pappírshandritanna stytur. Þá er ljóst af rannsóknum hans að ÍB 51 fol. og AM 543 4to eru óháð hvort öðru. Í fyrstu grein sinni, *Some Observations on 'Tristrams Saga'*, virðist Schach gera ráð fyrir því að pappírshandritin séu runnin frá sameiginlegu forriti, sem hugsanlega geti verið komið frá AM 567 4to.¹¹⁶ Í textaútgáfu sinni á Reeves brotinu af Tristrams sögu dregur Schach aftur á móti upp eftirfarandi stemma:¹¹⁷

Hann setur hér ekki inn milliliði þá, sem hann hafði gert ráð fyrir í fyrri rannsókn sinni, en hann slær varnagla:¹¹⁸ 'On the basis of the known extant MSS, there is no way of telling how many intermediate stages there were between the translation of Friar Róbert (1226) and X, between X and the two extant vellum fragments, or between AM 567 and its two existing paper derivatives. The latter seem to be direct transcript of their common source and JS 8 is certainly a copy of ÍB

¹¹³ M. Tveitane, *CCN IV*, 32.

¹¹⁴ Knud Togeby, *La chronologie des versions scandinaves des anciens textes français, Les relations*, 183.

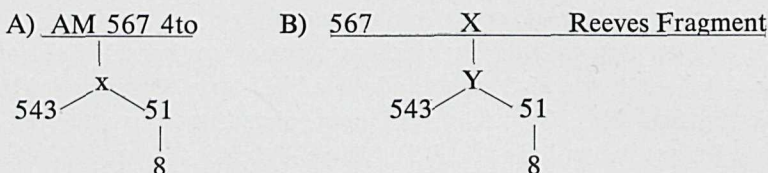
¹¹⁵ Sjá 1. nmgr.

¹¹⁶ Schach hafði þá ekki undir höndum Reeves brotið.

¹¹⁷ *The Reeves Fragment, Einarsbók*, 299.

¹¹⁸ Sama rit, sama stað.

51.' Á grundvelli athugana Schachs og við nánari samanburð pappírshandritanna við texta Kölbings virðist mér að tákna megi skyldleika ÍB 51 og AM 543 við skinnbókarbrotin á tvennan hátt:

Schach virðist gera ráð fyrir fyrri möguleikanum. Sameiginlegt forrit að baki 543 og 51 fær m. a. stuðning af því að langflest frávik 543 frá 567 koma einnig fyrir í 51.¹¹⁹ Dæmi um slíkt frávik er leshátturinn: Bijföluðu honum (543), beföluðu hann (51), signa hann 567. Af þessu má ljóst vera að klausan framan við Tristrams sögu hefur staðið í forriti pappírshandritanna, en óvíst er, hvort það hefur verið eldra en frá 17. öld. Skinnbókarbrotin sem talin eru frá ofanverðri 15. öld eru ekki til samanburðar á þessum stað og upphaf Tristramskvæðis Thomasar hefur ekki varðveist.

Af rannsóknum Schachs er ljóst að texti sögunnar í pappírshandritunum hefur sums staðar verið leikinn grátt. Sú spurning hlýtur að vakna, hvort orðalagi sögunnar og þá einnig klausunnar fyrir framan hana, hafi verið vikið við af ásettu ráði í forriti pappírshandritanna; orðfærið fært nær tímanum, enda eru riddarasögur ritaðar hér á 16. og 17. öld. Hér að framan var minnst á lesháttinn 'biföluðu honum (hann)'] 'signa hann', þar sem 51 og 543 völdu yngra tökuorð en skinnbókarbrotið. Vert er að staldra við og athuga hvort klausan hefur að geyma nokkur augljós og ung tökuorð, sem gætu bent til aldurs hennar, en um leið skal að því hugað, hvort hugsanlegt sé, að klausan standi á gömlum merg.

Ef hún er borin saman við fortitla í íslenskum skinnhandritum, kemur í ljós að í þeim er ekkert ártal og málsgreinum yfirleitt skipað á annan veg. Ef hún hins vegar er borin saman við varðveitta baktitla, þá má greina eftirfarandi samkenni:

¹¹⁹ Stefán Karlsson hefur gert mér þann greiða að bera saman ÍB 51 við útg. Kölbings á AM 567 4to, og á ég honum þessar athugasemdir að þakka.

1. *Ártal.*

En þat var, þa ær lidith
var fra higatburd vors
herra Iesu Christi M.CCC.
LXXX ok eitt ár.

(*Atburðr á Finnmörk*)

Var þa lided frá hingad-
burde Christi. 1226 Aar,
er þesze Saga var a
Norrænu Skrifud, . . .

2. *Nafn þess er skrifaði eða snaraði:*

en roðbert aboti sneri . . .
(*Elis saga*)

Enn Broder Robert
efnade . . .

en sira Æinar Haflida
son . . . snere . . .
(*Atburðr á Finnmörk*)

ok í norrænu sneri Brandr
prestr Ions son . . .
(*Gyðinga saga*)

3. *Tekið er fram á hvaða tungumál sagan er þýdd:*

er hakon konungr gamli
leit snua *ur franzeisu
j norenu.
(*Ívents saga*)

er þesze Saga var a
Norrænu Skrifud, . . .

þessa iarteignn skrifvadi
Nikolaus Olafs son klerkur . . .
til brædra . . . i latinu,
en sira Æinar . . . snere
i norænu mál . . .
(*Atburðr á Finnmörk*)

4. *Titill ritbeiðanda:*

eptir bodi virduligs herra.
herra Magnusar kongs . . .
(*Gyðinga saga*)

Efter befallingu og
Skipan Vir duglegz
herra Hakonar Kongz.

Eins og sjá má af þessari upptalningu hér að ofan eru samkenni þessi svo mörg, að þau gefa til kynna að klausan hvíli á gömlum merg. Hins vegar eru önnur atriði, sem eru ótvírætt yngri. Tökuorðið *befalning* í

merkingunni boð kemur fyrst fyrir á ofanverðri 16. öld;¹²⁰ sagnorðið *bífala* í merkingunni *skipa*¹²¹ kemur fyrir í transkriptarbréfi, sem árssett er 1497, en skrifað á 16. öld. Tilvísunarsetningin, *j hvórre talad verdur umm obærelega Ast er þau hófdu Sjñ a Millumm*, er þessleg að vera á svipuðu reki og forrit pappírshandritanna, en slíkar setningar með forsetningu á undan spurnarforanafni virðast á hinn bóginn vera algengar í fornu máli.¹²² Sagnorðið *uppskrifa* kemur ekki fyrir á orðabókum forn málsins, sögnin að *efna* er ekki skráð í þessari merkingu, en þekkist í mjög líkri merkingu, *að efna til*. Allar líkur benda því til að skrifari forritsins hafi bætt orðum inn í klausuna. Til samanburðar skulu teknir tveir íslenskir bókatitlar frá fyrstu öldum prentlistarinnar:¹²³

Eintal Salarennar | vid sialfa sig. | I Huorriu ein | Christenn Saal
yferuegur og | hugleider þa saaru Pijnu og Dauda sij-|ns Lausnara
Herrans Jesu Christi, og tekur | sier þar af agiætar Kienningar og |
hugganer. | I Psalmvijsur miuklega sn|ued af Petre Einars Syne
Løgriettu | Manne, fyrer Vestann. Og af hønnum Dedice-|rad og
tilskrifad þeirre Eruverdugu og Gud|hræddu Heidurs Kuinnu. Val-
gierde | Gysla Dottur ad Skarde a | Skards Strønd. | Prentad a
Hoolum j Hiall|ta Dal, epter Bon og Osk þeirra Hø|fdings Hiona,
Eggerts Biørns | sonar og Valgerdar Gysla | Dottur. | Anno. |
1. 6. 61.

ÞETTA ER EIN BOK MED COLLE-|ctum, Pistlum, oc Gudz-
spiollum, j modur ma-|li, j kringum arid a Sunno daga, og allar
Ha-|tider epter K. M. Ordinatio j Hola Domkir-|kiu og biskups-
dæmi j Islande lesit og sungit, Vppbiriad | j Jesu Christi nafne af
mier o verdugum þræli Drottins O-|lafi Hiallta syni Anno M D L ij.

¹²⁰ Sbr. Chr. Westergård-Nielsen, *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur* (Biblioth. Arnam. VI, København 1946), 22–24. Sbr. Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblia* (Biblioth. Arnam. XVII, Kopenhagen 1956), 275–276.

¹²¹ Dr. Ole Widding ritstjóri AMKO (Den arnamagnæanske kommissions ordbog) hefur góðfúslega látið mér í té dæmi orðabókarinnar um sögnina að *bífala* (*befala*). Samkvæmt þeim kemur sagnorðið fyrst fyrir í bréfi frá árinu 1419, sbr. *Islandske orginaldiplomer indtil 1450*, udg. af Stefán Karlsson (København 1963), nr. 169. En þar er sögnin í annari merkingu. Þetta fyrsta dæmi er úr *DI VII*, 335.

¹²² M. Nygaard, *Norrøn syntax*² (Oslo 1966), 264.

¹²³ Sbr. *Islandica IX*, 16 og *XIV*, 25.

Enn nu vtskrifud til þess | at prentazt, so at aller Kienne menn med einu moti lesi og sin|gi j þui hino sama Biskupsdæmi alla bodna | helga daga Gudi til lofs, hans kæra Syne | Jesu Christo med helgum Anda til ei-|lifrar dyrdar, enn ollum Islands jnn byg|giurum til eilifs gagnns, salu hial|par, og nytsæmdar, suo at j | ollum Kyrkium verde allt samhliodanda | fyrer vtan alla tuidræg-|ne, þar hialpe oss | ollum til Gud Fader | fyrer sinn elskuligan | Son Jesum | Christum vorn einka hialp-|ar mann og fyrer bidiara. | AMEN.

Það sem er líkt með þessum titlum og klausunni framan við Tristrams sögu er fyrst og fremst útlistun efnisins.¹²⁴ Menn taki eftir: *I Huoriu ein Christenn Saal yferuegur og hugleider þa saaru Pijnu . . .* og einnig: *lesit og sungit, Dedicerad og tilskrifad*, sbr. *efnade og uppskrifade* í klausunni. Að þessu athuguðu þykir mér sennilegast að skrifari forrits 51 og 543 hafi haft fyrir sér baktitil, þar sem skýrt var frá ritbeiðanda, hvenær verkið var norrænað og af hverjum. Þennan baktitil hefur svo skrifarinn endursamið að nokkru leyti og gert að fortitli, eins og þá tíðkaðist á prentuðum bókum. Óhugsandi er, að skrifarinn hafi getað fundið upp hjá sjálfum sér að kenna Tristrams sögu bróður Róbert. Hugsanlegt er einnig, en ólíklegra, að í forritinu hafi verið formáli, þar sem nafnið *Róbert* og orðið *kunnátta* hafi a. m. k. staðið; hvorttveggja hafi verið angi af tækni málskrúðsfræðinnar, *ab nostra*. Benda má á til samanburðar, að Chrétien de Troyes nefnir gjarnan sjálfan sig í forræðum kvæða sinna og tekur stundum fram hver hafi beðið um verkið. Forsögn Hákonar hefði þá verið úr *ab iudicum persona*.

Ég skal að lokum draga saman það sem hér hefur verið sagt. Bæði ytri og innri rök benda til þess að ritun riddarasagna sé þegar hafin á ríkisstjórnarárnum Hákonar gamla. Heimildirnar um bókmenntastarfsemi við hirð hans eru margar og nær samhljóða. Telja má öruggt að Tristrams saga hafi upphaflega verið þýdd þá; treysta megi bókmennta-

¹²⁴ Í útdrætti Tristrams sögu, *AM 576 b 4to*, hefur sagnorðinu *skrifast* verið breytt í *byrjast*; þetta virðist sýna hvernig 18. aldar menn litu á umrædda klausu: Þeir skildu hana sem titil. Þetta hefur Schach ekki skilið rétt. Hann hefur ekki áttað sig á að sögnin *skrifast* kemur fyrir í titlum handrita á þessum tíma og virðist vera jafngild *byrja* og *hefja upp*, sbr. t. d.: Hér skrifast sagan af Gríshildi þolinmóðu, pr. í *Islandica VII*, 12 eftir 18. aldar handritinu Brit. Mus. Add. 11 158 4to. Schach, An Excerpt from 'Tristrams saga'. *SS 32* (1960), 83–88. Sjá um þetta handrit: Agnete Loth, To afskrifter af *AM 576 a-c 4°*. *Opuscula III* (Biblioth. Arnam. XXIX), 161–172.

sögulegu heimildargildi fortitils þeirrar sögu. Þar með er þó ekki sagt að sagan sjálf eins og hún er nú varðveitt, sé 13. aldar rit. Gæta verður þess að mjög lítil hluti þessarar bókmenntageinar er til í sinni upphaflegu norrænu mynd. Allur þorri textanna er aðeins til í íslenskum handritum frá 14. og 15. öld og síðar. Þessir textar hafa oft verið dæmdir hart, þeir bornir saman við völsku kvæðin og bent á margvísleg frávík, villur, viðauka og styttingar. Þetta er að mínum dómi ómaklegt. Það má ekki eingöngu líta á þessa texta sem eftirrit glataðra norskra eða íslenskra forrita heldur verður einnig að meta þá bókmenntalega út frá félagslegum forsendum. Áheyrendur á Íslandi 14. og 15. aldar kunna að hafa gert aðrar kröfur til sagnanna en þeir sem á hlýddu við hirð Hákonar gamla og sona hans. Og við þær aðstæður sem ríkja á Íslandi á 14. og 15. öld kunna ritklifin um forsögn konunga að hafa öðlast aðra merkingu — en það er önnur saga.

SUMMARY

1

At the beginning of *Tristrams Saga* there is a well known passage which provides us with both the date of the translation (1226) and the translator's name (Brother Robert). This passage is preserved only in 17th century paper MSS. The aim of this paper is to try to find out how reliable the passage is as a source of literary history and also whether it could be called a preface as many scholars have done. In the first chapter the author refers to earlier opinions regarding *Tristrams Saga* and the other six prose-romances (*riddarasögur*) which have been attributed to Brother Robert. Nothing is known of this Brother Robert but the name appears in a slightly different form (Abbot Roðbert) in the colophon of *Elis Saga* (Elie de St. Gille) in the 13th century Norwegian MS, De la Gardie nr. 4–7 fol.

2–3

These sections contain a discussion of classical and mediaeval rhetorical theories of the exordium and its function in Old French and Middle High German romance; it appears that compared with those only two or possibly three of the Old Norwegian-Icelandic translated *riddarasögur* seem to have used the technique of the rhetoricians for the *exordium*. The passage preceding *Tristrams Saga* can neither be counted with those nor fit to the given definition of prose prefaces.

4

The passage in front of *Tristrams Saga* claims the patronage of the Norwegian king Hákon Hákonarson the Old (wrongly called King Hákon V in Gaston Paris, *Historie Poétique de Charlemagne*, Paris 1905, 148; Paul Aebischer, *Rolandia*

Borealia, Lausanne 1954, 277). In several other Old Norwegian-Icelandic works Norwegian kings are mentioned as patrons (Elis Saga, Strengleikar, Möttuls Saga, Ívents Saga, Mariu Saga, Gyðinga Saga, Alexanders Saga, Duggals Leiðsla, Stjórñ and Viktors Saga and Blávus). Some of these references to the Norwegian kings are to be found in prefaces and colophons. The present writer points out how common 'auftragstopoi' are in mediaeval prefaces and even though they may be true they need not necessarily be proof of literary activity at the Norwegian court. In this chapter is also discussed where and how a written work is attributed to a certain author and whether this information is to be found elsewhere in Old Norwegian-Icelandic sources. Only a small number of colophons provide us with a date; these are briefly discussed and the writer points out that dates do not occur in Old Norwegian-Icelandic prefaces or epilogues.

The authorship given in MSS has sometimes been proved wrong or questionable as for instance in one of the MSS of Óláfs Saga Tryggvasonar en mesta (Bergsbók), and in AM 45 4to Heimskringla is attributed to Ari the Wise. The present author stresses that without inner and outer arguments such information stated in prefaces, titles and colophons cannot be taken at face value. This chapter also mentions the methods used by Old Norwegian-Icelandic scribes or writers in forming titles.

5

The topos of *translatio studii* appears occasionally in Old Norwegian-Icelandic writings. The author discusses its function in the preface of Ólifu þátr and Landrés in Karlamagnús Saga (the B-version) and compares it with the introductory words of Clari Saga and the title of Gunnlaugs Saga in Perg. 4to nr. 18, where it is attributed to Ari the Wise in order to give the saga more authority.

6

From the biography of Hákon Hákonarson the Old by Sturla Þórðarson it appears that Hákon had some cultural connections with England and the continent during his reign. But detailed descriptions of his court or courtiers are not to be found in Hákonar Saga. On his deathbed legends of the saints in Latin are first read aloud for him and then sagas of his ancestors. During his reign Konungs Skuggsjá and Hirðskrá seem to have been written. Hákon is called *bene litteratus* by Matthew Paris.

The oldest Norwegian manuscript containing *riddarasögur* is from the 13th century but most of MSS containing *riddarasögur* are considered to be Icelandic copies. The search for Norwegian archetypes has not always been successful.

On the whole the outer arguments are in favour of the translations of romances already having started in the 13th century, and most probably during the reign of Hákon the Old.

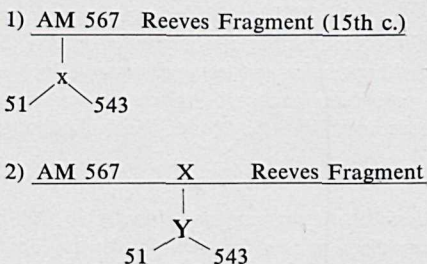
7

The researches into style and vocabulary of *riddarasögur* done by P. Hallberg and P. Schach are briefly discussed here. The author is of the opinion that Hallberg's and Schach's conclusions can show that those seven *riddarasögur* attributed to

Brother Robert may have been translated during the same period in a very similar cultural milieu. On the other hand the investigations of Hallberg and Schach may show that some part of the typical traditional vocabulary and stylistic features did survive unchanged in the late Icelandic copies.

8

Recently two scholars, Th. Damsgaard-Olsen and M. Tveitane have cast some doubt on the reliability of the information in the Tristrams Saga passage. On the basis of the MSS researches of Schach and a comparison of the two extant paper MSS of Tristrams Saga with the vellum fragment AM 567 4to (15th c.), it is clear that this passage was in the common source for ÍB 51 fol. and AM 543 4to, and is not directly derived from AM 567 4to. There are two possibilities:

This common source for 51 and 543 need not be older than from the 17th century.

In this last section the author discusses both the use of apparent loanwords such as *befalning* and compares the passage with mediaeval Old Norwegian-Icelandic colophons. The result shows that the passage is probably originally a colophon which the 16th or 17th century copist has modernised in the fashion of booktitles of his times. This is shown by comparison with titles from well known 16th and 17th century printed books. The following features are shown to be from mediaeval times: the name of the translator, the naming of the patron, the description of the translator's language and possibly the date. It is also stressed that it is unthinkable that the copist invented these features. It is also thought possible that these features could have derived from a preface (from the rhetorical devices of *ab nostra*, *ab iudicum persona*).

The passage preceding Tristrams Saga should be regarded as a title. It is hardly possible to cast any doubt on it as valid source for literary history; Tristrams Saga was originally translated during the reign of Hákon Hákonarson the Old. But from this fact it does not necessarily follow that the existing Tristrams Saga should be regarded as a 13th century Norwegian prose-romance.

DAVÍÐ ERLINGSSON

SAGA UM CALLINIUS SÝSLUMANN

Lausamálstexti og rímur

I. CALLINIUS SAGA

I.1. HANDRIT. ÚTGÁFA. Handritið Additional 4859 í British Museum er sagnasafn í arkarbroti komið úr Vigur. Í því eru 24 sögur,¹ og á titilblaði segir, að Magnús Jónsson hafi sett efnið saman.²

Að meginhluta er handritið skrifað af Jóni Þórðarsyni, skrifara Magnúsar. En forsiðan,³ efnisyfirlit handritsins og þrjár fremur stuttir sagnatextar eru skrifaðir af öðrum, líklega Magnúsi Ketilssyni, frænda Magnúsar Jónssonar.⁴ Sögurnar þrjár eru Callinius saga, sem hér er prentuð, ævintýri um Sniðúlf bónda og hans ótrúu konu,⁵ og sagan af Tító og Gesippó.⁶

¹ H. L. D. Ward, *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum* I (1883), bls. 843, 394–5, 403, 405, 196. Um Callinius sögu sjá bls. 844.

² Allt sagnaefni handritsins er talið fram hjá Jóni Þorkelssyni í *Arkiv f. nord. filol.* VIII (Lund 1892), bls. 202–203. Sbr. einnig Jón Helgason, *Hervarar saga* (STUAGNL 48, Kbh. 1924), bls. xlv–xlvi, og í *Acta philol. scand.* IX (Kbh. 1934–35), bls. 159–160; Foster W. Blaisdell, *Erex saga Artuskappa* (Edit. arnam., ser. B, XIX (Copenhagen 1965)), bls. xlv–li.

³ Forsiðumál bókarinnar er tekið upp hjá Jóni Helgasyni í *Kvæðabók úr Vigur* (Kaupmannahöfn 1955), bls. 13–14 í inngangi.

⁴ Niðurstaða Agnete Loth, sjá grein hennar í *Opuscula* III (Bibl. arnam. XXIX, 1967), bls. 95–99.

⁵ Bl. 313r–v í handritinu. Skv. skrá A. Loth um rit m. h. Magnúsar Ketilssonar hefur hann skrifað þessa sögu ekki sjaldnar en þrisvar, hér í Add. 4859, í Add. 11.153 (annarri bók úr Vigur) og í AM 578 i 4to. Saga þessi er hin sama og H. Gering lét prenta í *Íslendzkum ævintýrum* sem nr. 9 (I, bls. 28–30) og textinn runninn frá einhverju miðaldahandriti.

⁶ Bl. 367r–370v í handritinu. Þetta er þriðja síðasta sagan (nr. 98) í Decamerone eftir Boccaccio, efalaust þýdd eftir erlendri prentaðri bók. Um danska prentun virðist ekki að ræða, og er þá sennilegast, að órannsökuðu máli, að þessi íslenska þýðing sé reist á þeirri þýzku gerð sögunnar sem Martin Montanus skrifaði eftir eldri þýzkri þýðingu og prentaði í smásagnabók sinni *Wegkürzer*, er fyrst kom út 1557. Fleira efni frá Montanusi er að finna í íslenskum sagnasöfnum í handritum.

Þessar þrjár sögur hafa upphaflega verið hver sér um blaðsíðutal, en það hefur verið strikað út þegar þeim var fundinn staður í safninu og samræmt blaðsíðutal sett á bókina alla. Aftan við söguna af Tító og Gesippó hefur skrifari hennar sett ártalið 1697, og kemur sá tími heim við Vigrarvist Magnúsar Ketilssonar (1696–1700). Af tímasetningum Jóns Þórðarsonar við texta sína sést, að þeir eru skrifaðir nokkru fyrr, og virðist vel mega vera, að Magnús Ketilsson hafi búið safnið til að fara saman í bók.

Texti Callinius sögu eftir afritinu í Add. 4859 er prentaður hér eins stafrétt og auðveld prentföng eru til. Úr böndum og styttingum, sem mikið eru notuð, er leyst án auðkenningar. Um stafsetningu þarf hér fátt eitt að segja. Lítið *o* ofar ritlínu er fjölnotað fyrir *or*, *ór* (*ör*), *ör* (*ør*), ekki sízt í spurnarorðum. Það er prentað sem *or*. Á svipaða lund er orðið *kongur* leyst þannig úr styttingu sinni, enda þótt skrifarinn setti *köngur*, er svo bar við að hann skrifaði fullum stöfum. Torgreint er stundum á milli *y* og *ij*, og mætti því eitthvað vera á mis um það. Munur á tvídepli og tvíbroddi yfir sérhljóðatáknum er stundum ógreinandi, og er tvídepill látinn standa fyrir hvoratveggu. Greinarmerkjasetningu er haldið, en breytt er út af upphafsstafasetningu handritsins þannig, að upphafsstafir eru ekki prentaðir nema í eiginnöfnum og málsgreinaupp-höfum. Kemur hér regla í stað óreglu handritsins.

I.2. CALLINIUS SAGA eftir *Brit. Mus. Add. 4859*, bl. 142v–145v.

Hier býriar søgubætt Callinij

Svo finnst j fornumm saugnumm ä lätinst mal ritad, ad Fracka kongur hafe under sijnu vallde haft marga tigna menn, og ä medal annara tijg-inna manna þann stjórnara er sumer menn kalla godords mann edur
 5 sýslumann edur og svo jafnvel riettara kongsinns, hvor ed af kongenum var so vel metenn yfer það framm er hanz nafnböt tilhljidd, ad var undrunarlega yferbærelegt, og athugavert, hvor sæmd og efterlæte

Sjá Louis Sorieri, *Boccaccio's Story of Tito e Gisippo in European Literature* (New York 1937), passim, en sérstaklega bls. 215–217. J. Bolte, endurútg., *Martin Montanus Schwankbücher (1557–1566)*, pr. í Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, nr. 217; Tübingen 1899. Historia Gisippi und Tití, sjá Wegkürzer, kap. 42.

heimsens ad honum laut j øllum stødum, hanz nafn var Callinius, Þui
 var eý ölijkt, sem hann fære sveimande j kongsins götze, og þad þar
 10 ýfer framm, ad hann reiknade sig fyrer kongsenns výrdinga og medlætes
 skulld þann metnadarfullasta og dramblätasta herra, enn vard þö æ
 sekur af köngsins sæmdum, nær hellst sem hann liet riettan reikning
 äfalla. Nu sem ad svo hafa leinge frammfared hanz metord og metnadur
 þa verda þau tijeinde j landinu, ad Fracka kongur geingur fram al-
 15 mennelegan veg allrar veralldar og deide, vurdu þa haufdingia skipte j
 rijkenu, tekur þa nijr kongur nija rädgiafa og reiknara ýfer sijnu götze,
 visse hann þad sem hättur er heimsins, ad hält er hiöled, og þegar
 annar klifrar upp, steipest annar nidur, þvi eru nu giorfer rennarar og
 rijdendur umm allt rikid med nýum og ströngum briefum, ad aller
 20 valldsmenn, hvorrar hellst stiettar edur slektar sem væru er hefdu
 nockur liene haft af crönunnar götze, skilldu än dvalar til hallar kongs-
 inns koma efter hanz bode, ad änefnadum tijma og deige, til ad giefa
 skinsamlega skyrslu fyrer ummending og ijstödu sinnar medferdar.
 Svo fullgiordest nu þetta möt, ad nær sierhvor ransakadest ýfersetra, þa
 25 pröfadedest og satt giordest, ad þar bäru fäer þurrann hälm, þviad ords-
 qvidur forn talar svo, ad marger eru kongs þiöfar. Var þad þö eirna
 frekast og stærst, um herra Calliniumm, er vier nefndum, þviat magnan
 var mest i hanz framferde, j þvi hve illa hann hafde sig halldid, þviat
 traust og heimugleikur kongsinns blijdu hafde so forblindad hann bäd-
 30 um augum, ad hann visse alldri ut fyrer þau svik og daglega tæring ad
 siä, er hann hafde uppsöad kongsins götze, friälst og andvaralaust, sem
 þad være hanz eigenn födurleifd. Og fyrer þvi ad atferdenn äsakar hann,
 fiell sä ender ä hanz mäl, ad hann steiptest burt ür þvi götze, sem hann
 kallade sitt, og vard þvi svo snaudur og snöggur hier efter vordinn, ad
 35 valla mätte hann sig edur sinn skösvein vel fæda, og enn sýdur klæda,
 var honum þvi i hiarta jafnadarlega þetta ummkast ed mikla, og þvi
 þungbærri, sem þad af bar ødrum þviat fram i hnignanda alldur hafde
 hann med mörgum öleifelegumm gýrndum, veralldar mekt og vellisting-
 um lifad, fiekk og allmiklar výrdingar yfer sitt stand framm, sem ädur er
 40 sagdt, um alla sijna daga, Þvi fellur ä hann mikel öþolenmäde, hugar
 ängur, vesölld og volæde, so hann ängradest nött og dag, þvi meir og
 framar sem fralijdur med särre sorg og öinde, þviat hvorninn sem hann
 vellter sier dag og nött j vöku og svefne, þa gietur hann aungvan veg
 funded sier til uppreistar, vegna þess, ad þar söad var fied, vard einginn

45 eftergöngan nie helldur ordlofid, einginn leit hann nu miskunaraugum
 af hanz fyrre vinum, og einginn þeirra lietst hann þeckia, hvar fyrer
 hann sat med lütu höfde, fullur med sorg og süt, allt inn til þess ad eirn
 dag ber svo vid, ad jnn kiemur til hanz madur, i hüs þad er hann her-
 bergde, svo älists, ad bunade og klæda snide, sem kaupreckum tijdt er,
 50 hvor ed honum ad öllu ökiennður var, og ei visse hann sig fyrr þennan
 mann sied hafa, Þesse nijkomne madur settest nidur nálægt honum, sem
 hann være komenn þess erendess þängad, ad verda honum til huggunar,
 j hanz uppäfallande raunum og mötlæte, spýriande hann því epter
 höglega, svo sem visse hann ecki hvý þad sætte, ad hann sæte so ein-
 55 mana þar, og hvad þad hellst sie sem honum være ad ängre, bad ad
 hann villde sier þad under vijsa og kunnugt giöra, hellst þess vegna, ef
 hann kinne ad gieta honum lidsinnt j hanz þrautum, Enn Callinius
 stunde vid, þagde og svarade öngvu, Þä s(eiger) hinn nijkomne svo, og
 tók til orda, þad sie eg nü s(agde) hann, ad öll þijn andlitz fegurð er j
 60 burt horfenn, og sä blöme er þu barst fordumm, nær eg sä þig er giör-
 samlega horfenn, enn nu ertu dreiginn under eimd, og hattad svo sem
 því grase, sem fellur i froste og fölnar. Nu bydst eg til ad heira af hvoriu
 þitt ängur ordsakast, vegna þess, ad eg ökiennður er i þessu efne, og
 veit hier eckert um, hvor kann vita, nema þu nockurn lietter fä kinner,
 65 ef ad eg legda til nockurt räd med þier, og sýnist mier, sem ei duge
 öfreistad, og er Callin(ius) heirer þesse hanz svör, er honum virdast sier
 heilnæm og þægeleg vera mune, þä so sem riettest nockud af honum
 mesta hliödlinded, tekur því til mäls, og býriar ad seigia honum allt
 umm sijn efne frä upphafe allt til enda, enn hinn hlijder, og þeiger ä
 70 medann, Sijdan s(eiger) kaupmadur hinn nijkomne, þad er ætlan mijn
 s(eiger) hann, ad eg fäe fliött räd til ad lækna þijna hugsött, af hvoriu
 þu nu mikla þraut og kvalræde hefur, so frammt sem vid verdumm kaup-
 sätter, giörest því ei þörf umm þetta efne längordt ad hafa, edur þad
 hvorz eg beidast vil, ad sie svo eg kome mijnum listum og kunnättu svo
 75 vid, ad þu fäer aftur alla þijna fyrre sämd, þä skalltu, efter so morg är
 lidinn, sem eg äkvarda fyrerläta ättiörd þijna j Franns, og reka kaup-
 ferder med mier, og vera mier handgeinginn alla þijna daga, og uppä
 þennan skilmäla, er vid setia skulumm ockar i mille, vilier þu jäta hon-
 um, skalltu giefa mier handsal þitt fyrer skilrijkumm vottumm, Þessu
 80 jätar Call(inius) greidt og gladlega, þviat ägyrne fiär og metnadar giefur
 honum öngvan grun um þad, hvad hier leindest i skilordenu, eda þad

hvor biöda mune, edur hvad leinge vara skule, og ad svo giördu, med vottumm og handsöllum, skilia þeir.

Enn efter föa daga lidna hier fra, bregdur svo vid, ad sendebodar
 85 Fracka kongz koma til þess hreisess, er Callin(ius) lä inne j, Þeir bera
 honum bref kongsinns innsiglad, og sem það er uppbroted, og yferlesed,
 seigest svo þar jñne, ad kongur siälfur seiger sig brotlegan mann vord-
 inn, og nu ydrandi, fyrer það, ad so säemeleg persöna var afflett nockurn
 90 sijnum faudur, og foreldre j allan mäta, því bijdur hann honum i sama
 brefe ä sinn fund bradlega ad koma, uppä það, ad þetta meige aftur
 betrast og bætt verda, er finndist vid hann broted vera, Er ei hier
 umm ordleingia, helldur seigia sem skiede, ad med þessumm sömu
 sendebodumm fer hann ä kongz fund, og er nu þar komid, ad því er
 95 lijkt sem heimurenn rijse brosande j möte honum, vegna þess, ad þar
 er fyrer kongsins blijda, og en vänsta veitsla, þar med vinättumäl, og
 allra handa götz og metord j tie, er hann nälega villde tilmæla, og svo
 leisest hann brott af kongsins garde, ad allur heidur og metord, þau er
 hann ädur hafde, eru honum aftur gollidinn, fer hann nu til j annan
 100 tijma ad velltast i verolldinne, svo kafenn og afsinna j öllum vellisting-
 um, ad ei giefur hann gaum ad neinu, og hvort äred efter annad, tumbar
 nu yfer hanz koll i mestu öadgiätne, þvíat listing og efterlæte riddaranns
 forblindar allt hanz vit, þar til eirn morgun sem hann vaknar j sijnu
 salerne, og liggur vakande, þä huxar hann um undanfarna daga sijna
 105 hve þeir honum geingid hafa, og hvorsu þeir leingst um hafa vered
 fagrer og fieleiger, enn þar i midle kemur honum nu til hugar, hvorsu
 hiöled veralldarinnar er vallt, med brädum atburdum, og hvorsu fliött
 j möte öllum lijkindum, ad það ummbilltist, og aftur vidriettist. Þar
 nærst hugleider hann nu ed fyrsta med mikille ähiggiu, hvor sä kaup-
 110 madur mune, er so kindugur og konstrugur hafe vered, ad þvílijku
 mätte orka. Og saker þess ad milldumm gvude er mikel elska ä sinne
 skiepnu, þö ad hun fare miög villt, giefur hann honum þann skilning, ad
 kaupmadur sä, er honum so miög fagur sijndest, mune vera eirn af hel-
 vijtskumm herskara, er jafnan er jllur, þö hann sijnest oftlega miukur,
 115 bæde godur og lioos med falskre äsiönu, Hiedan af verdur honum
 skilianlegt, hvorsu kaupferd su mune verda edur takast, að släst i hanz
 flock, og rekast med honum, þvíat hiernærst er hann äminntur þar
 umm, ad so hefur umturnad skiött tijmanumm þött honum þætte og

finndist hann skammur, saker þess, að nær hann nu telur til, þá er ei
 120 meir eftir enn .vij. dagar, þar til, er í þeirra handsølum og vottudum
 gjörninge var tilskiled, að hann skillde utferdast af Franns, Huxar hann
 nu jnnvirduglega með nákvæmd þetta allt, þö helldur til seint sie, að
 grimmur daude, mýrkur og mein sieu einlæglega sier fyrer höndum,
 með botalausumm bruna helvigtess, Þvi fer nu til huggare sálnanna,
 125 hinn göde h(eilage) ande, og slær það kallda hiarta, með elldingu síjns
 hita, og eider þeim jöklumm er svo voru harder sem steirn sä er Adamas
 heiter, so að ut af þessu biargenu, fellur nu fyrer gvuds almätt, so
 mikell lækur täranna, fyrer óskran, trega, og ötta qualanna, að hann
 laugar allan sig, äsamt sængina j tärum, og sem hann hefur so leinge
 130 gratid ä alla vegu vand(r)æde síjn og wgiftu, j því, að hann skillde svo
 illi kienna, vegna sinnar illrar öadgiætne, svo sem aller fiandans ärar ur
 helvigtess munna, fagne yfer hanz uförum, þá leitar hann huggunar hiä
 gvude ef nädinn finndest, að hann mätte umflüed gieta það leikbod,⁷
 er honum være fyrerbued. Og því nærst kiemur honum það til hugar,
 135 að þar innan stadar være eirn Gydingur, svo rädugur og forvitra, að sü
 for frægd af honum að hann være gagn margs manns, og einginn være
 su raun sem monnum að hondum kiæme, være hans räda leitad, þá
 bætte það hvors manns vandræde sem hann legde til, Þvi stadfester
 þesse rijke madur það nu með sier, að säkia hann heim, og það giorer
 140 hann, seigiande honum allt sitt vandræde, og bidur þar með lijtelätlega,
 að hann legge sier nockurt hiälpræde j þessumm síjnum häskasamlegu
 öefnum, Enn hinn ebreske madur sem hann heirer þetta svarar hann
 svo, það er undarlegt s(agde) hann, að þier sem trued ä Jesum Christum
 fared til mijn með nockurt kvein, og vankvæde, enn þier vitid þö ölijk
 145 vera vor truarbrögd og sidferde, enn þö fyrer þä sök, að eg hefe þui
 vanest leinge, og þar með heitid, að spara ecki ord mijn nie tillögur, ef
 nockrumm mätte hugboot að verda, þä nenne eg ei að vjisa þier ölld-
 unguess af hende, þviat eg sie að þu ert miog hriggur madur og sorgbit-
 enn, Enn eg vil að þu viter, það raad mitt er ecki annad, sem eg legg
 150 til með þier, enn þetta, að su tru er þu hefur til Jesum af Naszaret, hun
 mun pröfa sig siälf, að ef hann er gvud, þä⁸ duger hun þier. Nu þött
 forfedur mijner krossfestu hann, þar þeir sögdu hann einfalldan mann,

⁷ leikbod, *hdr.* leikbad.

⁸ *Milli* gvud, þä og duger standa í *hdr.* orðin veit eg — mann, *sbr.* l. 153–154, innan hornklofa.

og trudu hann so vera, enn eý gvud, þá veit eg fyrer vijst ad þier
 christner auked þvi vid, ad hann være bæde gvud og mann, og þvi
 155 flitied þier og ä bækur setied ad þegar sem lijkame hanz doo ä krossen-
 um, þá heriade sa same gvud drottinn til helvijtes, og jñne þar so
 mikenn herskap, ad hann binde kongenn þar sem barn, en herleidde
 foolked þadann, er hann kallade sitt vera. Nu ef svo være sem ad þier
 seigid, ad fyrer blöd og beniar Nazarenusar nätturu hefde gvuddömur-
 160 inn þetta giort, þá veit eg fyrer vijst, ad helvijtess andarner muni reka
 þar minne til, med hvijljikre äsiönu hann kvalldde kong þeirra, og eidde
 hanz riki, og þui munu þeir eilijflega, vid öngva skiepnu jafnreider vera
 sem hann, og vid öngva äsijnd hræddare, og afflausare, enn pijningar
 sär og krosz Jesu, Nu er þetta komid til þijn s(eiger) hann, sem eg sagda
 165 þier ädur fyrr, ad sie svo þu hafer traust öhvikulult ä herra Jesu þijnum,
 er þu kallar þinn gvud vera, þá fardu til ä þann sama dag sem ydart
 möt er mællt, og set von þijna j drottne þijnum, Fellur þier og nu so vel
 til, ad þann sama dag ber gagnstædt pijningartijd Jesu, og skilorde
 yckar, ä siötta deige viku, þvi er þad mitt räd, svo framt sem ad þig
 170 bilar ecki truna, ad þu läter giora þier eirn kross efter vexte þijnum, og
 setier hann enn sama dag ä annann veg möte dýrönum, j þvi herberge
 sem ad þier er heimuglegast, og þu situr oftast i, Þu skallt riöda kross-
 inn allan i blöde sem hugkvämlegast svo ad blödid renne saman j
 dijngla nidur af särunum, sem i sannleik mun verid hafa ad sögn, þá
 175 er herrann þinn var pijndur, þar med skalltu sijsla þier svo fallna
 coronu älit, sem efter sie hinne fyrr gör, og þann tijma dags, sem þier
 virdest i von draga, ad kaupunatur þinn mune vitia mälanna ýckar, þá
 skallt þu vera eirn j husenu og aungver þinna manna þar i nänd, þar
 skallt afklædast fótumm þijnumm öllumm, og bregda ad þier einum
 180 lijnduk um þig midian, og setia cörönuna ä höfud þier og stänga þig til
 blödz sem vasklegast, svo ad vel blæde, og beniarnar meige vel býrtast,
 i öllum þeim fimm stöðum, er þier seigid Jesum ydvarn þolad hafa, og
 þann tijma sem mig varer, ad þu vænter hanz komu til fundar vid þig,
 þá muntu undan honum heira koma, svo sem annann dyn, leggdu þig
 185 þá sem näkvämlegast ad krossenum, þvi lijkastan med öllum limum og
 lidum, sem þier seigid ydvarn hiälpara hängid hafa, med fätur ä vijxl,
 en hendur utþandar, og med nidurhneigdu höfde under cörönunne, bijd
 svo, og breitt hverge af þui, sem nu hefer eg sagt þier, og giore eg hier
 med enda ä minne tillögu. Rijke madur þackar honum nu miuklega

190 sijn räd, er bæde voru fliöt og gödmannleg, seiger sig med almætte Jesu
 og tru til hanz pröfa vilia þetta, þad leingsta hann kiemst. Og þann
 nærsta føstudag þar efter breiter hann øllum hlutum sem ädur er fyrer-
 lagdt, og bregdur hverge af. Enn þad er nu ad seigia af hinum ebreska
 manne, ad þennan sama dag, er ädur er ummrædt, fer hann til herbergiss
 195 Callinij ä laun, og vill ad raun umm þad komast, hvorsu leikurenn likt-
 ast medur þeim, og for ecki því fiærre sem gydingurenn gat til, ad
 kaupmadur kom ecki ein saman ad sækia stefnuna, helldur setur und-
 ann honum og hanz selskap miog hardan din, og dijnke öskaplega svo
 sem allt munde ummturnast eiga, Þeir helvijtsku ärar þustu inn j husid
 200 med miklumm gnij, svo allt skalf under sem lieke ä hörþræde, for sä er
 fyrstur kom til dýranna, þegar jafnskiött inn i hused, og þötttest ødlast
 sijn bæde augu brennd, er hann leit ad hier skjinn nu beint i möte honum
 blödrodinn kross vors herra Jesu Christi, med hängande lijkama, og
 øllum lijkindum hannz heilögu þjnu, enn vid þessa sijn vard fiandan-
 205 umm svo illt, sem siälfum helvijtess bruna være kastad j bæde augu ä
 honum, svo ad hann vard ad forda sier og feila, iafnvel med eiginlegum
 ävijtunum yfer siälfum sier fyrer sinn fiandskap, svo rædande, ad enn
 nu umm sinn yrde hann ad vera fulltruadur um þetta efne, ad hallda
 Calliniumm, sinn goodan vin og kunningia horfenn, enn Christumm
 210 Jesum komenn i hanz stad, er braut haller helvijtess, og lamde Luci-
 ferum, dragande under sig allt þeirra diöflanna valld, med krosse þeim
 er nu sä hann hier standa, Sveÿ, sveÿ, s(agde) hann, burt, burt, hiedan
 aller fiendur, þier hafed giort allilla ferd. Hädung mikel og hrædelegt
 spott er mier nu golldid j möte mijnum gödum dugnade, og margfölld-
 215 um velgiorninge, vil eg því hverge nærre koma þessumm stad, svo ad
 ecke drepe mig minn veste övinur Jesus, enn nu aftur j audru sinne,
 med sijnu ofriki og öbærelegre strijds makt, Sijdan hverfa þeir bölvader
 ä brott þegar med veine og kveinan, af øllu afle giorda, heim aftur til
 sinna hreisa og hijbijla i haller helvijtess. Enn af þeim Callinio og
 220 ebreska manne er þad ad seigia, ad gydingur þesse, ä þeim deige og
 upp þadann er þetta skiede, trüde því stadfastlega, ad drottinn vor Jesus
 Christus være sannur gvud, hiälpare og hyrder sinna sauda, vard hann
 þui þar fyrer ä þessumm sama deige skýrdur, i drottinns nafne med
 øllu sijnun heimeless fölke, Enn Callinius stýrkttest meir og meir i trunni
 225 ä gvud, giorande alvarlega ydran sinna sýnda, med gräte og gödumm
 verkumm, alla sijnna lijfdaga, efter þui honum frekast mögulegt var, og

beid svo sælann endadag (ut ur øllu þessu hættulega tilstande), með vorum drottne Jesu Christo, og øllum hanz ütvoðlumm, þeim er með gvude faudur og heilögumm anda, lifer og rijker, rædur og stiörnar
 230 eirn gvud i þrenningu, og þrennur j einingu, blessadur umm allar allder allda.

I.3. UM TEXTANN. Callinius sögu og rímna er getið í fáeinum ritum um íslenzkar bókmenntir. Meistari Hálfðan telur hana í Sciagraphia meðal sagna sem hann áleit flestar til orðnar fyrir siðaskipti.⁹ Rímurnar af Callinius¹⁰ voru teknar til meðferðar af Jóni Þorkelssyni, sem taldi þær 'fornar', þ. e. frá miðöldum, og síðar af Birni Karel Þórólfsyni, en mjög stuttlega, þar eð hann taldi þær yngri en 1600 og því utan rannsóknarsviðs síns í yfirlitsritinu Rímur fyrir 1600.¹¹ Svo má því heita, að sagan af Calliniusi hafi verið tekin upp í íslenzka bókmenntasögu. Hún hefur þó aldrei verið gefin út, né heldur athuguð gaumgæfilega, svo að vitað sé. Að rímunum hefur nokkuð verið hugað, sem fyrr segir. Jón Þorkelsson birti síni úr þeim í Om digtningen, og Björn Karel Þórólfs-son gerði sér ljóst, að um helgisöguefni væri að ræða í þeim. En rannsókn þeirra hefur þó ekki fyrr en nú komizt í þann áfangastað, þar sem því er slegið föstu, að þær eru ortar eftir Callinius sögu hliðstæðri þeirri, sem hér er birt. Texti rímnanna er prentaður hér á eftir, og verður þá gerð grein fyrir honum.

Um Callinius sögu er það raunar fyrst að segja, sem athugull og kunnugur lesandi hefur líklega þegar veitt athygli, að hér er á ferðinni sama ævintýri og að upphafi sami texti og Hugo Gering lét prenta í Íslenskum æventýrum I, bls. 154–160 (nr. 48 í safni hans) undir yfirskriftinni Af sýslumanni ok fjánda. Um leið er Callinius saga fallin út af skrá íslenzkrar bókmenntafræði um sjálfstæðar sögur. Hún er ekki annað en (breytt) eftirrit helgisögu frá miðöldum, þar sem greint er frá sýslumanni Frakkakonungs, sem lofar sálu sinni að ákveðnum tíma liðnum fyrir endurheimt valdsstöðu sinnar, sem hann hefur misst. Þegar líður að stefnudegi, gefur vitur og góðviljaður gyðingur honum ráð til þess, að viðskiptamaðurinn (djöfullinn) verði af kaupinu.

⁹ Bls. 102, í Sectio III,2.

¹⁰ Sjá *Rímnatal* I (Finns Sigmundssonar, Reykjavík 1966), bls. 298–299.

¹¹ Jón Þorkelsson, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede* (København 1888), bls. 172–174. Björn Karel Þórólfs-son, *Rímur fyrir 1600* (Kaupmanna-höfn 1934), bls. 34, nm.

Gering lét prenta ævintýrið eftir eina miðaldahandritinu, sem geymir það, AM 657 A 4to. Önnur handrit sögunnar eru engin kunn, nema Add. 4859. Þótt ekki sé öruggt, verður þó að telja sennilegt, að með þessum tveimur séu öll varðveitt handrit sögunnar til skila komin.

Af upphafi sögunnar skilur lesandi, að maðurinn sem hún segir frá er ráðherra Frakklandskóns um fjármál, embættismaður. Þegar líða tekur fram í söguna í 657, er farið að kalla manninn latnesku virðingarnafni hans eða stöðuheiti: *ballivus*. Um leið skýrir sig sjálft, hvernig sérstök Callinius saga hefur orðið til: Einhver afritari miðaldatextans hefur ekki áttað sig á latínuorðinu betur en svo, að hann gerði úr því nafn á sýslumanninn. Hér fara saman skilningsbrestur og mislestur, sbr. ritmyndarlíkingu orðanna *ballivus: Callin(i)us*. Ekki verður sagt, að illa fari á því, að persónan beri nafn.

Sýslumannssagan í handritinu úr Vigur er auðsæilega eitthvað spilltur texti. Fyrir bregður 17. aldar orðafari og málalengingum, og auk þess má finna breytingar sem stafa af misskilningi á máli og samhengi sögunnar. Skiljanlegt er, hví 14. aldar textinn hefur naumast getað verið sagnamönnum 16. eða 17. aldar mjög skapfelldur. Hann er þungur og ábúðarmikill, og talsvert ber þar á sjaldhöfðum orðum og merkingu. Klerklegur viðhafnarstill, sem ef til vill ber einhver merki þýðingar. Í heild er frásögnin skipuleg og mun hún hafa verið vandlega samin í upphafi. Þó virðist textinn hér og hvar óeðlilegur, jafnvel óskiljanlegur og líkur því að hafa brenglast.

Sagan er efalaust erlend að uppruna, en því miður er hún hvergi kunnug í erlendri varðveizlu. Erlent forrit eða hliðstæður eru því engar til stuðnings. Sjálf vitnar sagan til forrits á latínu í inngangsorðum sínum, og virðist engin ástæða til að draga sannleiksgildi þeirra í vafa.

Samanburður á texta miðaldahandritsins og Vigarhandritsins leiðir í ljós, að þótt texti 4859 sé að sjálfsögðu miklu lengra úr lagi genginn en texti 657, má eigi að síður finna þar allmörg lesbrigði sem hljóta að vera réttari og upphaflegri. Þau lesbrigði benda á afbakanir eða villur í 657, en þótt orðafar 4859 sýni hið réttara í þessum tilvikum, getur sá texti þó verið afbakaður um leið. Hann getur vísað til villna án þess að vera fyllilega nothæfur til leiðréttinga. Vigrartextinn hefur sjálfstætt gildi, en frábrigði hans frá miðaldatextanum eru á þann veg, að torsótt yrði og gagnslítið að gera þeim skil í lesbrigðum við hann. Með prentun Vigrartextans hefur þetta efni verið lagt fram, en hér skulu nú sýndir

nokkrir textastaðir, sem mér virðast nokkuð einræðir á þennan veg. Orð 657 eftir útgáfu Gerings eru sett framan hornklofa, en orð 4859 aftan hans, með línúvitnun eftir útgáfunni hér framanvið.

- 13 reiknar] 16 reiknara
 15 runnu gjörvir] 18 eru nu giorfer
 21 Svá gjöriz þetta mót] 24 Svo fullgiordest nu þetta mót
 22 margir eru heims þjófar] 26 marger eru kongs þjöfar
 22–23 Bar þat þó eina stétt] 26–27 Var þad þö eirna
frekast og stærst
 36 hugar meðr] 40–41 hugar ängur
 57 undir skilríkjum] 79 fyrer skilríkjumm vottumm
 76 ofsýndr] 100 afsinna
 120 annat með] 149–150 annad, sem eg legg til med
 121 Er hon góð] 151 ad ef hann er gvud
 136 kallar] 166 kallar þinn gvud vera
 153 varir at þú megir] 183–184 varer, ad þu vænter hanz
komu til fundar vid þig, þá muntu

Sumir þessara staða eru mikilvægir í samhengi sögunnar. Um málsháttinn l. 22 (26) sbr. Finnur Jónsson, Íslenzkt málsháttasafn, Kaupmh. 1920, bls. 188. Í l. 121 (151) er um að ræða trúfræðilega rökfærslu gyðingsins um guð. Aðrir staðir hjá Gering eru torskiljanlegir eða standast ekki nema með leiðréttingu eftir merkingu Vigrartextans (Ger. l. 22–23, 57, 76). Á enn öðrum stöðum hafa ómissandi orð fallið niður í 657 (Ger. l. 120, 136, 153). Það er því ekki einskis vert sem Add. 4859 leggur til sýslumanns sögunnar, þótt oft sé vandi um að dæma. Væri mikið gefandi fyrir að hafa miðaldaforrit Vigrartextans. Nokkrir fleiri staðir sem vekja grun um að 4859 geymi vott hins upphaflegra eru t. d.:

- 16 rennarar] 18–19 rennarar og ríjdendur
 30 strýkr] 33 steiptest
 37 sömu] 42 särre
 54 liðin] 76 + sem eg äkvarda
 76 gaum hvar árit tumber] 101 gaum ad neinu, og hvort
äred efter annad, tumber

Miðaldaforrit Vigrartexta sýslumannssögunnar sýnist undarlega víða hafa haft réttari texta en AM 657 A 4to, og virðist svo sem texti 657

hafi ekki ávallt átt leið um góðar skrifarahendur. Nokkuð mörg ævintýri eru varðveitt í þessu skinnhandriti einu, og gefur auga leið, að vert muni vera að bera texta þeirra saman við yngri handrit, er slíkra er kostur.

Við þessa athugun hefur borið fyrir augu nokkrar lestrarvillur í útgáfu Gerings á sýslumannssögunni, og skal nú að lokum sagt til þeirra. Óvíst er að sú talning sé tæmandi: Ger. 1. 26 hræring, les tæring; 1. 95 Slær, les Sierr (so. sjá); 1. 104 léttiz, les Leitazst; 1. 150 einu, les einum; 1. 152 pínustöðum, les fimm stodum; 1. 155 sem, les ok.

I.4. UM EFNI SÖGUNNAR. Sýslumannssagan er efalaust náskyld helgisögunni um Theophilus,¹² sem er ein hin víðkunnasta jarteiknar-saga Maríu guðsmóður. Hún er til á íslenzku í a. m. k. þremur frábrugðnum textagerðum varðveittum í Maríu sögu.¹³

Theophilus er ráðsmaður eða staðarhaldari (vicedominus) við biskupssetur í borg einni í Litlu-Asíu. Eftir andlát biskups síns neitar hann öllum tilmælum um að taka við embættinu. Sá sem þá verður biskup sviptir Theophilum forráðastöðunni. Skömmu síðar læðir óvinur mannkynsins vondum hugrenningum að Theophilo, og hann leitar á laun til gyðings nokkurs, hins versta manns, í von um að ná aftur stöðu sinni og virðingu. Gyðingurinn leiðir hann um nótt á fund myrkrahöfðingjans sjálfs, sem lofar Theophilo allri hans fyrri dýrð og miklu meiri, ef hann sverji sér hollustu, afneiti trúnni á guð, og komi til sín við lok hins jarðneska lífs. Þetta gerir Theophilus skriflega, og djöfullinn tekur bréfið til sín. Theophilus fær nú aftur stöðu sína og mikil auðæfi og virðingu. En í ellinni grípur örvæntingin huga hans. Hann leitar þá til Maríu guðsmóður með ákafri og innilegri bænagjörð. Loks birtist hún honum, verður við bæn hans og útvegar honum fyrirgefningu guðs. En hún gerir betur, hún nær líka bréfinu af fjandanum og leggur á brjóst Theophilo þar sem hann liggur sofandi, vanmegna eftir stríða bænagjörð. Hann gleðst ákaflega, fer með bréfið og játar syndir sínar í heyranda hljóði fyrir biskupi, sem leggur út af atburðinum. Theophilus er nú skriftaður, og deyr hann skömmu síðar sælum dauða. Síðar kom

¹² Á skyldleikann bendir H. Gering í *Íslendzkum ævintýrum* II, bls. 137–138.

¹³ C. R. Unger, útg., *Mariu saga* (Christiania 1871), bls. xxxi, 65–69, 402–421, 1080–1104. Sjá einnig Ole Widding, *Marialegender*, (grein í) *KLNM XI* (1966), 401–404 og rit sem þar er vitnað til.

helgi hans upp, og er minningardagur hans í kaþólskri kirkju hinn 4. febrúar.¹⁴

Upptök og útbreiðsla þessarar helgisögu standa í nánum tengslum við guðsmóðurdýrkunina og þróun hennar í kristninni.¹⁵ Elzt er sagan til rituð á grísku, en á 9. öld var hún þýdd á latínu, og síðan spruttu upp af henni fjölmargar gerðir bæði á latínu og þjóðmálum Evrópu, á bundnu máli og lausu.¹⁶

Ballivussaga hlýtur að hafa orðið til með Theophilussögu að fyrirmynd, en eigi að síður er munurinn slíkur að það má teljast villandi að tilfæra hana sem eina gerð Theophilussagnarinnar, eins og gert er í Index Exemplorum.¹⁷ Grunnefnið er að vísu hið sama, samningurinn við fjandann til þess að ná aftur stöðu og virðingu, en mörgum aðstæðum er gjörbreytt, og lausnin frá samningnum er með allt öðrum hætti. María frelsar Theophilum, og það er kraftaverk, en ballivus sleppur og fjandinn er svikinn um verkkaup sitt með klókindabragði gyðingsins góða, sem reist er á guðfræðilegri kenningu. Á sinn hátt er því björgun sýslumannsins skyldari sögnum um viðskipti Sæmundar fróða við fjandann, enda þótt Theophilussögnin sé skýlaus fyrirmynd sýslumannssögu þegar á heildina er litið.

Varla er þörf að tína minni háttar atriði, sem á milli ber. Það skiptir litlu að atburðirnir eru færðir úr klerklegu umhverfi í veraldlegt. Sagan er trúarsaga eftir sem áður. Mestu skiptir munurinn í tvennu. Í fyrra lagi í því að ballivussaga nefnir ekki guðsmóðurina á nafn, þá persónu sem Theophilussaga er sögð henni til dýrðar, og í öðru lagi í því, að gyðingurinn, fulltrúi fjandans í Theophilussögu, verður í sýslumanns-

¹⁴ Sbr. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*. Ediderunt Socii Bollandiani (Bruxelles 1898–1901), bls. 1177–8, nr. 8121–8126, og A. Poncelet, *Miraculorum b. v. Mariae quae saec. VI–XV latine conscripta sunt, index* (Analecta Bollandiana XXI (Bruxelles 1902), 241–360), nr. 74 o. s. frv.

¹⁵ Sjá um þetta rit eftir Karl Plenzat, *Die Theophiluslegende in den Dichtungen des Mittelalters* (Germanische Studien, Heft 43, Berlin 1926), bls. 12 o. áfr.

¹⁶ Yfirlit um þetta má allvíða fá, t. d. í áður nefndu riti Plenzats, bls. 25 o. áfr. Hér má og minna á E. Kölbing, Ueber die englischen Fassungen der Theophilus-sage (í bók hans: *Beiträge zur vergleichenden Geschichte der romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*, Breslau 1876, bls. 1–41), þar sem hann ræðir einnig um íslenzku gerðirnar og upptök þeirra. Enn eldra og úrelt er rit G. W. Dasent, *Theophilus in Icelandic, Low German and other Tongues*, London 1845.

¹⁷ Frederic C. Tubach, *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales* (Folklore Fellows Communications nrs. 204. Helsinki 1969). Sjá nr. 3572.

ævintýri sú bjargvættur sem forðar manningum frá því að lenda á valdi hans. Augljós tengsl eru hér á milli, því að bjargvættir hafa varla getað orðið tvær í þessari sögu. Gyðingurinn er eiginlega kominn í sess sjálfrar Maríu, og sagan er ekki lengur henni né nokkrum öðrum dýrlingi til framdráttar, ekki öðrum en guði einum. Illu hlutverki gyðingsins hefur verið snúið í gott svo rækilega sem hægt væri að hugsa sér án þess að gera hann að dýrlingi. Vilji nokkur spyrja um tilgang höfundar sýslumannssögu, hlýtur svarið að vera hér, einrætt og afdráttarlaust. Hann hefur viljað snúa Theophilussögu á þann veg, að gyðingsmyndin yrði jákvæð og góð. Einnig mætti hugsa sér, að honum hafi verið lítið um guðsmóðurdýrkun gefið, en það skiptir litlu, því að guðsmóðirin hefur orðið að víkja til þess að skyggja ekki á gyðinginn. Fordómar á hendur gyðingum virðast löngum hafa verið ríkjandi í miðaldakristninni eins og síðar. Hrós gyðingsins í sögunni og eins hitt, að hún hefur ekki dýrlingshelgi til að stuðla að varðveizlu sinni, má hafa dregið úr útbreiðslu hennar og vinsældum. Það þarf því ekki að vekja furðu, að latínuforrit íslenzka textans hefur ekki fundizt. Má og vera, að ekki sé öll von úti um það. En þeim mun meira er þá um það vert, að sagan skuli hafa varðveitizt úti á jaðri hins kristna heims.

II. CALLINIUS RÍMUR

II.1. VARÐVEIZLA. ÞESSI ÚTGÁFA. Litlu hefur munað, að Callinius (Kallinus, Kallmus) rímur glötuðust með öllu. Þær eru aðeins varðveittar, svo að kunnugt sé, í handritinu Lbs. 1065 8vo, ritaðar af Jóni Sigurðssyni á Gufuskálum og Lambastöðum uppúr aldamótunum 1800, og í eftirriti dr. Jóns Þorkelssonar skjalavarðar eftir mestum hluta þess texta í Lbs. 2033 4to. Framan við uppskrift sína hefur dr. Jón ritað:

Kallinus rímur [eldri en 1600]. Eftir maukfúnum blöðum úr dánar-búi Guðmundar Hjartarsonar í Grjóta við Reykjavík (d. 1882). Á blöðunum stóð ártalið 1810 og 'J Sigurðssyni á Gufuskálum þann 26 Martij' m. m.

Skrifariinn gefur sig til kynna á blaði sem hefur útlit til að hafa verið lokablað kvers eða bókar með hendi hans. Þar standa á fyrri síðunni lok rímna 'af einu ævintýri litlu' (sjá síðar), og neðan við þau stendur að lesa: 'Fýnis / end[ad af J Sigurdssyne.' Til hliðar við þetta er skrifað: 'Gufuskálum / þann 2 . . ,' en þar sem meira stóð, er grotnað

af blaðinu. Á síðari síðu blaðsins er nafn Jóns Sigurðssonar á Lambastöðum skrifað hvað eftir annað, ásamt orðunum: 'á þessa bók með riettu og einginn annar . . . með synu eýinn handar rite þó líótt sie / Þann 26 Marti [1810] endad kverid.' Hér má ætla að ártalið hafi farið forgörðum.

Um það er ekki að villast, að Callinius rímur eru með sömu hendi og ævintýrisrímulokin á þessu síðasta bókarblaði.

Lbs. 1065 8vo er safn margvíslegra brota sem orðið hafa samferða úr dánarbúi Guðmundar í Grjóta um hendur Jóns Þorkelssonar í Landsbókasafnið. Að verulegum hluta eru þetta laus blöð, sem lögð hafa verið í sjö umslög úr bláum pappír. Af handritaskránni má að sjálfsgöðu fá nokkra hugmynd um safnið, en greinargerð hennar er þó fjarri því að vera tæmandi, enda er ekki áhlaupaverk að átta sig til hlítar á öllum brotunum. Í fyrsta bláa umslaginu er flest það, sem er með hendi Jóns Sigurðssonar, en fáein blöð önnur, rituð af öðrum, eiga að líkindum heima annars staðar. Í þessu umslagi er þetta helzt: 1) Kallinus rímur á 9 blöðum. 2) Upphaf ævintýrisins 'Af dauða ok kóngs-syni' (miðaldtexti, 1 blað, sbr. safn Gerings nr. 78). 3) Brot nærri upphafi sögunnar af Hálfðani Barkarsyni (1 blað). 4) Rímur 'af einu ævintýri litlu eftirtakanlegu' (8 blöð).

Efst á fyrri síðu upphafsblaðs rímnanna (4) endar einhver ríma, sem kennsl hafa ekki verið borin á, en þetta er með hendi Jóns Sigurðssonar.

Í næsta bláa umslagi er einnig mikill hluti Filpórímna með hendi hans. Eðlilegt virðist að gera sér í hugarlund dálítið kver eða bók frá hendi Jóns, með þeim textum sem nú voru nefndir og einhverjum fleiri. Hefur þetta verið forvitnilegt handrit, og einkennilegt, hve margir textanna hljóða um viðskipti manna við dauðann. Þess efnis eru rímurnar hvorartveggju (1 og 4) og miðaldaævintýrið (2). Í annan stað er handrit Jóns Sigurðssonar merkilegt vegna þess, að hvorki Callinius rímur né rímurnar af einu ævintýri litlu¹⁸ eru varðveittar nokkurs staðar annars, svo að kunnugt sé um.

¹⁸ Rímur af einu ævintýri litlu eftirtakanlegu eru fjórar að tölu og segja frá ríkisarfa í ónefndu landi, sem fær þá bæn af drottni að hann skuli fá að vita lokadægur sitt fyrirfram. Guðdómurinn lofar að hann skuli ekki deyja fyrr en sonur hans færi honum boð um það. Ráð mannsins er að eignast engan son. Fer þó svo, að hann fær sér konu og býr við á laun. Þegar hún elur son, lætur hann þjóna sína drekkja henni og erfingjanum í fljóti. Fer nú á sömu leið alls 9 sinnum, en síðasta konan hefur hvítvoðungaskipti við ambátt eina, sem niður kom á sama tíma.

Uppskrift Jóns Þorkelssonar af Calliniusrímunum í Lbs. 2033 4to er ófullkomin að þrennu leyti: 1) Honum tókst ekki að koma brotum rímnanna í rétta röð, og var það eðlilegt, er honum var ókunnugt um söguna, sem eftir var ort, og víða var morknað af jöðrum 'maukfúinna' og ótölusettra blaða í ruglingi innan um annað efni á svipuðu stigi eyðileggingar. 2) Hann hefur aðeins skrifað upp textann af 7 blöðum af 9 (eða 10?). 3) Við ber, að hann hefur lesið rangt. En hins skal líka getið, að hann hefur lesið nokkra staði, sem síðan eru molnaðir burtu.

Rímurnar eru hér á eftir prentaðar eftir Lbs. 1065 8vo. Í hornklofum er sett það sem ætla má að staðið hafi, en nú verður ekki lesið lengur. Þar á meðal eru þeir staðir, sem Jón Þorkelsson gat lesið, en nú eru horfnir, og er þess þá getið við neðanmáls. Víða má segja að liggja í augum uppi, hvað standa eigi í eyðu, annars staðar orkar það tvímælis. Útgefandi hefur reynt að geta í nokkuð af skörðunum með hliðsjón af sögunni, en lesandi hafi hugfast, að óvíst er að getgátur hans séu skárri en annarra, sem nú eiga þess kost að lesa rímurnar. Annars staðar eru skörðin ófyllt og merkt . . . , af því að engin fyllingarlausn bauð sig

Sonurinn elst svo upp við hirðina í kristinni trú og verður með tímanum trúnaðarsveinn kóns. Eitt sinn sendir kóngur sveinninn í sendiför að sjá tíðindi, kveðst ekki munu éta né drekka fyrr en hann komi aftur og færi sér fregn. Virðist eiga að skilja, að það sé samdægurs. Komi sveinninn þar að sem klerkar hringja, á hann að staldra þar til sungin er út messan. Sveinninn fer. Í dal einum kom hann að vatni, sem á voru 9 álfir, hver með sinn unga, og annast þá allar ástúðlega nema ein, sem stjakar unga sínum frá sér. Næst verður fyrir honum svippungt fljót. Þar sá hann mann kveljast í og berast í miðjum straumi. Enn heldur hann áfram, og 'litlu neðar í ljótri á / hann leit þar mann í straumi. Iljar horfðu í ógnar straum / og eftir færur renna, / það má kalla gleði og glaum / garp að líta þennan. Svo var hýrt að horfa á / hal með stórum glaumi, / eynd var mest að inna frá / þeim upp var lengra í straumi'. Nú vill sveinninn hraða sér heim að segja fyrirburði þessa, en þá verður fyrir guðshús, og er hringt. Hann tefur þá samkvæmt boði kóns og hlýðir messu hjá gömlum klerki, en gengur síðan burt. Þá kemur gamall maður í veg fyrir hann (presturinn?) og biður fyrir bréf að leggja í hné kóngi. Þegar sveinninn kom heim, var matur á borðum, en kóngur beið hans, og afhendir hann nú bréfið og segir sýrnirnar. Kóngur ræður þær, viðurkennir glæpi sína, og að sveinninn sé sonur sinn. Bréfið er dánarboð kóns, sem iðrast vel og andast síðan, en sonur hans erfir ríkið.

Rímurnar mega heita heilar og óskertar nema lítilsháttar á jöðrum. Í þeim má kalla að fram komi sama saga og í Álfgeirsrímu (eftir Gísla Sigurðsson), eins og á er bent í Rímnatali Finns Sigmundssonar (bls. 543), en þó ber nokkuð á milli. Um söguna er annars allt ókunnugt, en þykja má líklegt, að hún sé erlend.

fram. Mest er glatað úr samhengi vísna sem standa efst og neðst á síðum, en minna týnist af texta, þótt ögn molni af hliðarjaðri. Blaðsíðnaskipti handritsins eru mörkuð á prentið af þessu tilefni.

Að viðbættu því sem glatað er á þennan hátt eru rímurnar óheilar aðeins á einum stað. Úr 2. rímu hefur týnt eitt blað (milli bl. 4 og 5) með á að gizka 20–22 vísu, sem eiga heima á milli II 29 og II 30. Leit að því hefur ekki borið árangur. Blöðin hafa í upphafi verið 10, og rímurnar hafa allar fjórar verið áþekkar um lengd, 50–60 vísur.

Villur eru í textanum, sem sýna að um eftirrit er að ræða. Nokkrar augljósar villur eru leiðréttar í prentaða textanum, en leshættir handritsins tíndir neðanmáls. Auk þessara staða er texti rímnanna tortryggilegur hér og þar, án þess að útgefandi sjái ráð til réttingar.

Aldur rímnanna skal hér eigi reynt að ákveða með neinni nákvæmni. En ástæða til þess að telja þær eldri en 1600 virðist engin auðsén. Heita má efalaust, að um sé að ræða sömu rímur og eitt sinn voru í handritinu AM 609 4to (samkvæmt skrá Jóns Ólafssonar um handrit Árna Magnússonar, í AM 384 fol. og AM 456 fol.) og líklega ritaðar þar um 1700 líkt og annað í því handriti. Úr AM 609 4to hafa rímurnar horfið einhvern tíma fyrir 1854, að því er Jón Sigurðsson segir í rímnaskrá sinni (hér tilv. í eftirriti Eiríks Jónssonar í AM 923 4to). Rímurnar eru því að öllum líkindum frá 17. öld, og hafi uppskriftnin sem hvarf úr AM 609 4to borizt til Íslands, verður ekki skotið loku fyrir, að Lbs. 1065 8vo geti hafa fengið texta sinn úr þeirri átt.

Bragarhættir rímnanna: I, III og IV eru undir ferskeyttum hætti, I og IV óbreyttum, en III. ríma er framsniðhend í fyrsta og þriðja vísuorði. II. ríma er braghenda, alsamrímuð.

Stafsetningu handritsins er fylgt í útgáfunni. Upphafsstafanotkun Jóns Sigurðssonar á Gufuskálum er ekki langt frá hófi, en er samræmd hér. Þannig er t. d. 'ebreski maður' prentað þannig, þótt 'Ebreski' komi fyrir í handritinu. Eiginnöfn ómennskra vera í skáldamáli eru yfirleitt með litlum stöfum, og er það gert að reglu hér; veldur vonandi ekki erfiðleikum. Greinarmerki, komma, er jafnan milli braglína, en ekki er ástæða að halda því, þegar hver braglína er sér um línu, nema önnur ástæða sýnist til. Broddanotkun yfir hljóðstöfum er nokkuð óregluleg og stundum óhófleg, svo að prentlýti væru að. Hlykkur yfir u greinist ekki ætíð skýrt frá broddi eins og yfir ú. Aldrei á að vera settur broddur, sem ekki er í handritinu. Hins vegar er honum sleppt allvíða:

Ofan af u í beygingarendingum og ofan af sérhljóð, stuttum að fornu, með einföldum samhljóð á eftir (t. d. hlútúr, fyrir, ýfir); oftast einnig ofan af sérhljóð, stuttum að fornu, með fleirföldum samhljóð á eftir. Í þessum tilvikum mun og oftast ritað án brodds en með. Undantekning er hljóðasambandið o+r+samhlj. (t. d. órd, hórfinn, sórg, órmur), enda nálgast broddurinn hér að vera regla skrifarans. Yfir y, sem notast jöfnum höndum við i, ríkir sterk tilhneiging að hafa brodd. Honum er sleppt nema hann geti verið tákn forrarr hljóðlengdar og þegar y táknar samhljóð (t. d. eýe, þ. e. eigi). Nokkuð reglulega setur skrifarinn brodd yfir u í au (t. d. aúngva, aúmkva, náúð). Honum er sleppt.

Um sérkenni og stöðu þess lausamálstexta sem rímurnar eru eftir kveðnar virðist fátt af þeim að ráða. Málfar ævintýrisins er ekki með þeim hætti, að rímnaskáld ættu auðvelt með að fella mikið af orðum þess í stílsmót sitt. Á fáeinum stöðum virðist þó grilla í sérordafar Vigrartextans (B. Mus. Add. 4859). Þannig t. d.:

Ger. 27 upp spennt] 4859 31 uppsöad] I 23,3 út sóad

Ger. 76 ofsýndr] 4859 100 afsinna] II 26,1 sinnulaus

Ger. 156 breiddar hendr] 4859 187 hendur utþandar]

IV 12,1 med ut þöndum örmum

Því fer þó fjarri, að rímurnar séu samræmar Vigrartexta í öllu. Þar í sögunni sem gyðingurinn reisir bjargráð sitt á trúfræðilegum röksemdum, talar hann um trúna: Ger. l. 121 Er hon góð . . .] 4859 l. 151 ad ef hann er gvud] III 17,1–2 Hún ef reinist riett og góð, / ráð mýn stod þier veita. Hér fylgir rímnaskáldið texta eins og AM 657 4to. Í svipaða átt bendir það atriði, að ballivus eyddi síðustu jarðvistardögum sínum lokaður inni í turni. Rímurnar hafa þetta atriði, en Vigrartextinn hefur tapað því. Virðist því helzt að ætla, að rímurnar séu ortar eftir texta, sem sloppið hefur við a. m. k. sumar villur AM 657 A 4to, en ekki þeim sama og er í handritinu úr Vigur.

II.2. CALLINIUS RÍMUR eftir *Lbs. 1065 8vo*.

1 Rýma

1. [Fr]óder menn i firre týd
fröndu [mæls]ku góða,
ágiætt sómdu ódar smýð
op[t i] ranne líóða.

2. Øldinn ádur epter lát
[a]drar lister færde,
þá var hólða higgann kát,
hier sem búinn lærde.
3. Er nú kominn upp annar sidur
hiá ullum móens stietta,
frædenn giórvóll falla nidur,
firna tekur oss þetta.
4. Fyrir það verd eg finna brag,
fære það výt af meinge,
stundum fyrir mier stytta dag,
þó stande ecke leinge.
5. Mál er ad enda mannsaungs tal,
þvǵ mǵnkar kvásers dreira,
[fre]mur róms um rædu sal,
rausa verður fleira.
6. Fiólners verður flædar dýr
fl[i]óta á mærdar slóðum,
medann eg eitthvurt æfenntýr
ynne hier fyrir þiódum.
7. Adur Fracka rýke ried
ræser eirn med prýde,
þeim [v]ar millding mentinn lied,
mæta gladdede hann [lý]de.
8. Ødlings nafn er ecke greint
oss i þe[ss]u letri,
sá bar lofdung lindid hreint,
linna [pr]ýddur setre.
9. Stillir hafde eirn stiórnar mann
ad stirkia landssins sóma,
Callamus má kalla þann
kólgu hirder lióma.
10. Þesse [hafði] mikla magt

3.3 *frædenn*, hdr. *frægdenn*.

4 Samhengi vísuhelminganna gallað. Á undan 3–4 mætti vænta umtals um konur.

5.3 *[fre]mur*, eyðufylling J.Ð. E. t. v. *Eli]mur*.

Gripla 7

- ý mildings lande frýdu,
 [viná]ttann kongs, sem var mior sagt,
 veittist hónum med blýdu.
11. Sæmdum [prýdd]ur siklings mann
 syn trú eg varla || [giæte, || 1v
 þvi ad i öllu hafdi hann
 heimsins] epter læte.
12. Fór so leinge f[ram um] stund,
 það friette múgurinn rýke,
 d[ógl]ýng siálfur dapur i lund
 dó frá linna sýk[e].
13. Kongur annar kom i land,
 oss kint er ej hans heite,
 sá tók aud og orma sand,
 med ódru r[á]da neite.
14. Heimsins er það háttur riettu[r,]
 helst um tyma lánga,
 eirn upp rýs enn annar dettur,
 eins vill hier til gánga.
15. Kóngs vóru brief um bigder send
 briótum óska falda,
 ódlings bodinn æru vend
 allir skildu hallda.
16. Eptir týma lýtinn liet
 lofdung fyrir sig kalla,
 sem dýrast geima drúpnirs hret,
 dreinge i lande alla.
17. Þeir [se]m hófdu lofdungs lien
 og laganna áttu [ad] giæta,
 þesser færder kongs fyrir knien
 [kv]óddu sióla hinn mæta.
18. Skiöldungs þe[sse] skickan hrein
 skrifast i letre mýnu,

10.4 *veittist*, tvíritað í hdr.11.1 *[prýdd]ur*, lesið af J.Þ.12.1 *f[ram um]*, lesið af J.Þ.12.3 *d[ógl]ýng*, lesið af J.Þ.16.3 *drúpnirs*, þ. e. *Draupnis*.

- allir gióra áttu grein
á embætte sýnu.
19. Rannsakade recka sveit
ræser siálfur ad vanda,
þeirra meðferd þeingill veit
þe[igi] rietta standa.
20. Flester seker výser vid
vóru i starfe sýnu,
þeingill ecke þiáde l[id]
þo med nockri pýnu.
21. Kallamus sem kvádu vær fyr,
kongs mann ej hinn holle,
fieck hann ej af filkir bir,
fiegirnde[n þvi] olle.
22. Hans framm ferde virtest v[est]
vera i kongsins hóllu,
hefur hann [blegt] og blindad mest
blýdann heims med [øllu.] || || 2r
23. [Hann þvi med] i hvurium stad
hóndlun allra [vesta,]
hafdi eytt og út sóad
ódling(s) gosse me[sta.]
24. Þessi fiell i þunga segt,
þad vard endi [m]ála,
því villur hafde ej verólld þegt
vidrenn biartra stála.
25. Ótrú sannast aldrey góð,
ending fær hún vesta,
varast ætti þegna þiód
þar vid hug sinn festa.
26. Þeingill rak hann þegar á braut
þar frá jótta vessi,
raunar misti ráð og skraut
ræsers madurinn þessi.
27. Hafdi mista æru og aud
ullur snáka reita,

- þá fieck ecki þegninn braud
þienara sýnum veita.
28. Þar um opt nam þei(n)kia sá
þegninn settur hrigdum,
hvursu valt hann völdum frá,
veraldar eptir bligdum.
29. Það er sagt að þessi mann
þúnga huxun bæri,
med nidur lútu hófde hann
hermt er oss að væri.
30. Hafdi hann lifað allann aldr
med aud og hefðar greinum,
enn nú hefur sá örfa baldur
aungva vól a sveinum.
31. Hugar vyl og vesöld fieck
vidurinn eisu beittir,
med þolinnmædi þeigi gieck,
þvý honum illa veittir.
32. Hafde eingva hvild nie ro
hugar i sinnu lande,
sier það áður siálfur bió,
so trú eg leingi standi.
33. Hann var óllum hórfinn frá
heimsins tignar sóma,
daga og nætur náði að þjá
naudinn hirdir skióma.
34. Uppreista sier aungvá von
á tilfelli sýnu,
hugsiúkastur hárs a kvon,
harma spentur lýnu.
35. Aumkva giórði einginn madur || || 2v
eidir þollinn banda,
margur [var á mi]skun stadur
að midla hónum til hand[a].

31.2 Tortryggilegt vo.

35.2 Afbakað vo. J.P. datt í hug að lesa *gollinbanda* fyrir *þollinn banda*.

3 Eyðuf. J.P.

36. Nockurn dag med sorgar síð
sat hann [i] einum ranni,
hafði sýst í huganum fríð,
hrigdinn trú eg það banni.
37. Ókiendur þar eign hefur mann
eidis komid til mækia,
giörir sier þángað gaungu hann
garpinn heim að sækia.
38. Að búningi álýkt var
eins og kaupmenn fórdum,
settist niður hiá segnum þar,
sýnum hagar so ordum.
39. Hverninn situr þegninn þú
þanninn hlióður í bragði,
kantu aungva kiæti nú,
komumadurinn sagði.
40. Einmana þig ángrið skier,
er það neid að lýta,
eflaust hórfinn öll er þier
andlits fegurdinn hvíta.
41. Blómi er allur burtu þinn,
er barstu áður fórdum,
sá eg þig fyrr með fagra kinn,
frá eg hann hagar svo órdum.
42. Allann hefur þu indis kost
ángurs mist í höllu
sem það grasid fellur í frost
og fólmar so með öllu.
43. Heira vil eg hvað hriggir þig,
hinn nýkomne sagði,
ef þitt kinni rauna rig
riena að skómmu bragði.
44. Þegn nam allt af þessu tíá,
því hans órdum trúði,

37.2 *eidis*, hdr. *eidir* (misritun).

38.2 *kaupmenn*, leiðr. úr hdr. *kappinn*, sbr. söguna.

40.3 *öll*, bætt við ofar línu í hdr. með sömu hendi.

- sannleik allann sagdi frá,
ad sorginn hiartad lúdi. ||
45. [Satt eg vil þier] seýgia frá,
seima vidurinn svinne,
výst [ad] bate verda má
vid hugsýke þinne.
46. [Ock]ur semia allt mun best
umm þaug má[la ski]pte,
þundur sverda, þá eg mest
þraut[um a]f þier svipte.
47. Trúlega máttu tr[eysta] á mig
og trigda lofaner rýkar,
ej [ska]l saka ángrid þig,
ef mier kaupid lýkar.
48. [Le]jita skal eg þar laungum vid
med listum [vis]ku minnar,
ad þú komist med æru og sid
[til a]llrar megtar þinnar.
49. Sem þu hafð[ir f]yrr i Frans
med frægd og órleik sónn[um],
verda skaltu výt til sans
virtur af [óll]um mómnum.
50. Þegar þú hefur þá lýf[sin]s list
um lánga halded týma,
þa skal[tu ú]r þinne vist,
þegninn, aptur rýma.
51. [Hi]rder máttu handar blóms
hvarfla [frá st]arfe þýnu,
giefast mun þier þá góts [til R]óms
ad gánga y leife mýnu.

|| 3r

44.4 Vísuorðið endurritað efst á 3r.

46.2,4 Eyðuf. J.Þ.

47.1,3 Eyðuf. J.Þ.

48–50 Allar eyðuf. eftir lestri J.Þ.

51.1,2 Eyðuf. eftir lestri J.Þ.

- 3 Tortryggilegt vo. J.Þ. las *gótz til Róms*, en Róm er ekki nefnd í sögutexta. Þar skal ballivus fara úr Frans. Í hdr. stendur *gótt*, með venjul. rithætti, og *-óms* er bæði greinilegt og rimbundið.

52. Þier mun [v]eita þýtt með gied
þúsund meire frægd[er],
so einginn hefur að sónnu sied
soddann þr[ióta] nægder.
53. Gacktu af þýnum garde bra[ut,
g]læddur órma setri,
af oss munt þigg[ia orm]a skraut,
ej finst kostur betri.
54. [K]e]siu beiter kiær með mier
kaupfer[dir s]kalt hallda,
ef so lýkar þettad þier,
[þeyt]ir oturs gjalda.
55. Vid skulum hal[da i ó]llu eitt
og ockur þann veg hegda,
út [af þe]ssu ecke neitt
áttu seirna að bregda.
56. [E]f ski]lmála þessum þu,
þundur óska fallda,
ýátar || [víst með trau]sta trú, || 3v
trigd [skal <eg>] vid þig halda.
57. Handsól máttu hafa v[id mig],
hart nam kaupmann spialla,
eg skal h[alda] þá vid þig
þessa stefnu alla.
58. Callamu[s feiginn] kvad vid yá,
kiær með vitnum fleire
[iát]ar kalle þessu þá,
þad var háskinn mei[re].
59. Þeirra ræda endud er,
og so báder ski[lia,

53.3 þigg[ia orm]a, ágizkun J.Þ., með réttmætu efasemdarkerki við, sbr. 53.2
orma setri. Á undan]a sést n eða aftan af m.

54.4 [þeyt]ir, J.Þ. las [þeyt]ir.

58.3 [iát]ar. J.Þ. las fyrir, en endir horfna orðsins sýnist -ar, fremur en -er. Lestur J.Þ. gæfi góða merkingu með því að breyta þessu í þessum (karli).

59 Eyðuf. skv. lestri J.Þ.

7. Kappar báru kongssins brief [med] kurt og sanne,
Kallamus þeir komu [ad] ranne
og kvóddu hann ludann sórgar [b]anne.
8. Þegar síá med þúngu bragde þund[inn] klæda,
vinsamlega vid hann ræda,
vard [a]d dvýna hugarins mæda.
9. Til hilmirs briefs nam hvarma sólu hratt ad renna,
budlung liet sig blýdann kienna,
brotlegann vid kappa þennann.
10. Svo hliódande [i] sýnu letri síóle mælte,
eg hef svipt þig órma setri,
ertu, kappinn, hvurium betri.
11. Af þier tók eg allt þitt lien og [a]llann heidur,
sier var kongurinn siálfur reidur,
so hefur ritad bauga meidur.
12. Foreldrum mýnum fanstu trúr i fl[estu] kinne,
þad hef eg giórt af gleimsku minne,
gaf eg þier sök i nóckru sinne.
13. Velkom[i]nn siertu vorn á fund, kvad výser þióda,
af trúskap <þier> vil eg þettad bióda,
þeingils letur vill so hlióda.
14. Kallamus nam hrinda hrigd ur higgiu láde,
burt af stad sig búa náde
budlungs epter sógdu ráde.
15. [S]ýdann kom á síóla fund med sendemónnum,
vináttann kongs þar veittist hrónnum,
virtur af óllum þeingils mónnum.
16. Ræser [g]ieck og ráded allt sem riett má spialla
[br]osande mót med blýdu alla
biórtum runne || [fofners palla] . || 4v
17. [Veitslur bædi og] virdýng þeingill veita kunne,
[þángad ko]mnum raddar runne
ræser þá med go[dleik] unne.

7.1 [med], 7.2 [ad], 7.3 [b]anni, lestur J.Ð.

16.3 [fofners palla], rétt gæti verið einhver önnur kenning. J.Ð. gat sér til [handar mjalla].

17.1 [Veitslur bædi og], eða e. t. v. [Vináttumál og], sbr. söguna.

18. Klæðinn fágud drakons dun, ha[nn dýrd]lýng prýdde
purpura með og pelle sk[rýdde]
plátu týr, sem þá til hlýdde.
19. Vísir [hi]jellt þá veitslu þeirre výrdýng meður,
m[önn]um veitist móins bedur,
meingid slýgt ý [hó]llu gledur.
20. Góts og metord giörde þá [af] gilfa þiggia
þegninn sá er þraut nam stiggia,
þar ad giörde seirna higgia.
21. Gramur aptur gaf þeim lien sem gráturinn vafde,
og alla meg[t] sem ádur hafde,
við umbod kongs hann þann veg tafde.
22. Sæmdur heidri so reid burt af siklings garde
audinn varla ódlýng sparde,
á enda er sórgar klidurinn harde.
23. Er hann nu kominn i alla meckt se[m] ádur fórdum,
líósum giæddur linna stórdum
l[ein]gia þarf ej slýkt með órdumm.
24. Ad þvö giæ[tir ha]nn allra sýst hvad yfir má falla,
i nægtum auds er nóg ad svalla,
um naudsyn sálar h[ugs]ar valla.
25. Lángt úr hófe lýkamans ha[nn] listing ræker,
veralldar epter völdum sæ[k]ir,
vaxa af þessu stundum klæker.
26. So var hann sem sinnu laus, það seýer i vesse,
velte sier i veralldar sesse
vallda madurinn [le]inge þesse.
27. Mórguma nockurn, mier er s[a]gt i mærdar ynne,
vakande i sæng lá sinne
s[ei]ma týr ad ótlun mýnne.
28. Hugleidande hann var þá um heimsins vanda,
hvursu hiólid h[æ]tt mun standa,
hvurn dag meiga lýdum gra[nda.]
29. Þikir honum það sie móte þánka sýnu[m,]
hvursu || . . .

|| 5r

22.2 *audinn*, tvíritað í hdr.26–28 *Eyðufyllingarnar* skv. lestri J.Ð.

Milli 4v og 5r er glatað eitt blað úr handritinu með á að gizka 20–22 vísuð með efni prósatextans úr Vigur 1. 108–137, Ger. 1. 83–108, h. u. b.

30. . . .]m þýdum,
vandræde hann leisti [af l]ýdum,
leinge gieck so firre á týdum.
31. Hrigda fullur harma madurinn hann na[m f]inna,
sýnum bói á sórgum vinna,
satans mætte ásokn linna.
32. Þennann hitte þund[u]r stáls, eg þad vil spialla,
heilsar hón[u]m með audmýgt alla,
ender má hier rýmu kalla.
33. Feriu dvals á fræda [sa]ls má firde brióta,
giallded falls má þanninn þrióta
þrætu als, skal enda hlióta.

3ia Kallmus ryma

1. Til leyks skal eg teygja streing
traustann first i minne,
og yggjar glöggvann fára feing
fródann þridia sinne.
 2. Svidris veid[e v]eita skal
vitru ýta meinge,
þundar bland so þýdum sal
þrætu út af geinge.
 3. Gries skal rása glamma hind
glaums um ýmsar [s]lóder,
glettu mitt ý geistum vind
g[lamma]r fýllinn móde.
 4. Best mun fyrst ad birta frá
þeim bauga fògrum runne,
mærdar skierder mannsaungs skrá
miódurinn vidris þunne.
- 3 Dvergaskipið: skáldskapurinn skal rása um ýmsar slóðir glaums (skemmtun-
ar). Í geistum huga (glettu vindi, skáldsins?) glammar fýllinn móði, þ.e. gefur
hljóð frá sér, en hver er hann? Eyðufyllingin g[lamma]r er vafasöm.
- 4.4 vidris, skr. vidrix í hdr.

5. Berlýngs fyrre bátur vann
af blástri lestast gálu,
sem lauf[a] stafur lýúfur fann
lundinn banda fálu.
6. Ad vís glósar vítrum reck
vod[a] neidar efne,
audmýgt prúda pr[ófad] fieck,
prýddur brodda stefne.
7. [Ran]da bender bad med sann
blýdust [rád] sier kienna
vist med traust þ[ann vitra] mann,
so vodinn næde [r]en[na.] || || 5v
8. . . . [kast mál]
. . . . þettad skilia,
svarade kir og kiæ[rn v]id stál
kappa ad sýnum vylia.
9. Oss mun þessi furda first
fyrir þvý verd[a] ý sinne,
þier sem giored ad kalla á Christ
kienning sinnid minne.
10. Þier sem vora vited trú
valla i óllu lýka,
bága eirn ad bidied nu
um bót vid hlutina slýka.
11. Mig listir výt ad varða vid
fy[r]ir vanann raunar seggia,
fliótt ef mætt[i g]iefast þaug grid
gód þier rád ad leggja.
12. Þegar mig hefur þiódinn beidt
þýd sier rád ad kienna,
þad hef eg lýdum liúfum veidt,
sem laungum hýngad renna.
13. Ør hef eg sparad alldrey mýn

6.1 vís. Betur færi á vís(u). Þannig J.Þ.

7.1–2 Eyðufyllingar J.Þ.

7.3 traust, leiðrétt úr *straust* hdr.

8.1 Sjá lausamálstextann, Gering l. 112–113. J.Þ. gat lesið: . . . *kast mál*.

- órd til virða bóta,
 ef mönnum kinne að mýnka pýn,
 og mæðan náde að þríóta.
14. Þó skal výsa þeige þier,
 því fra hende mynne,
 ef mættar hitta mest hiá mier
 mædu nád á þinne.
15. Sie eg þú ert settur hrigd
 og sútar líótri pýnu,
 ý raun þier sýne rietta digd,
 ráde hlýd þú mýnu.
16. Þýn ef re[i]nist trigg og traust
 trúinn æ med listum,
 sem þu fremur, lát ey laust,
 líóst á [Jes]um Chrýstum.
17. Hún ef reinist ri[e]tt og gód,
 rád mýn stod þier veita,
 þ[á munt]u rýma þrautar mód,
 ef þann veg [giøre]r breita.
18. Fedur áður vorer vist
 [vest] þá Chrystum pýndu,
 hónum rau[na huggun sý]st
 hr[íád]er i [rá]dum [sýndu.] || || 6r
19. . . .
 . . .
 sòg[du] að bragde þeýe þar
 [þennann g]lud að vera.
20. Enn med sann þier a[uk]id vid
 epter sleptum máta,
 þennann [ma]nn og góðann gud
 giøre þier að játa.
21. Lýka á bæted, láted skrá
 líóst um [Ch]rýsty dauda,

14.1–2 Betur færi á að orðin *þó* og *því* skiptu um stöðu.

18.3–4 J.Ð. las: *honum raun[a hug]gun sízt hrjádír í ráðum (eða náðum) s[sýndu]*.

19 Sbr. söguna, Ger. I. 122–3.

- þesse á krosse kalla ried þá,
so kvaldist holdid rauda.
22. Hann ad sönnu heria ried
til heliar kv[al]anna ranna,
giörde hörðum mætte med
mirkra órð ad kannu.
23. Þanninn vinna þetta [r]ied
þýdur gud med sanne,
orku stirk þann ej hefur lied
óðrum góðum manne.
24. Seýer þú ý þinne trú
þrekinn y leike sti[r]kra
sem barn hafe eirn þar bund[id] nú
bòdulinn leidann mirkra.
25. Sýna vyne seige þier
ad sönnu hann med óllu
sókt hafe magt og sigri [m]ed
ý satans lióta hòllu.
26. Satt ef þettad seýast kann
sýdann guds af ráde,
satans lióta sveit þá vann
sitia i liótu háde.
27. Veit eg liótur minn[a]st mun
mann a þennann leinge
þvý hel[i]ar kvala hrepte hrun,
hrumur i aumu geinge.
28. Kross ef Jesú kinne [ad] siá,
kvalarar fælast mundu,
higdu brògdum þeim ad þá,
er þrauta lióter [st]undu.
29. Hafer þú liúfa trigd og trú,
traust a Chrýsto þýnum,
og vonar [ra]unar þar á þú,
þá mun svýa þýnum. ||

|| 6v

21.3 *kalla ried*. Hdr. skiptir milli lína: *kallar / ied*.23.3 *þann*, hdr. hefur [. .]ú, þ. e. e. t. v. *þú*, en það sýnist hljóta að vera *villa. lied*, J.Þ. las *téð* (að öllum líkindum ranglega).

30. Skilords til er kappin[n k]vad,
k[vala i] naumann týma,
kaupmann svipa[st ótt m]un ad
ört þig burtu ad rýma.
31. Á þeim deige er yckar mót
sem ædste Chryste deide,
og þvú hagar best til bót,
bid ad stóðvist reide.
32. Branda þund ef bilar ej trú,
blýdur á ráðum mýnum,
kved eg smýder kross eirn þú,
kir, nær vexte þýnum.
33. Sýdann ræd eg þetta þier,
þýdur eydir skýða,
reirdur verdur raunum med
reckurinn n[o]ckud lýða.
34. Móte lát hinn mikla [kr]oss
midium dyrunum standa
rodinn m[ed] blýdum benia foss,
briótur nýtur randa.
35. J húse þvú sem hvýler þú
h[igg] þú ad brógdum klárum,
bender rand[a], boga láttú
blód ur raudum sárum.
36. Eins og hans þú hefur á trú
haga fógurum krosse,
sýdann riódann so til bú
med sára dýra fosse.
37. Córón[u] fa þú fýna þier
forna af þirnis flie[tt]jum,
eins til sans og ynnid mier
ydar af gude riettum.
38. Á þeim deige var[a] þig vel,
vinur minn, bæn ad rækia,

30.1–2 k[vala i] styðst við það, að átt er við þíningartíð Jesú.

30.3 J.P. las: kaupmann svipa orðum að.

- þa kaupmann lipur, kiærn vid viel,
kiemur þig heim ad sækia.
39. Vidurinn klæda, vera skalt ein,
vís i húse ynne,
þinn so anna[r] einginn sveirn
athófn vita kinne.
40. Gófugur hefur þú heilla stýgs
h[af]jed braut || af renna, || 7r
þvi verdenn [. . .]jedar výgs
vydurinn naud ad kie[nna].
41. Rád mýn stoda randa staf
riett med [h]ætte sniðllum,
frýdur, riódur far þú [af]
fótunum mætur ðllum.
42. Tak nú [dú]k med rauna rig,
runnur svinnur linda,
[m]áttu riett um miðann þig
minnugur þennann binda.
43. Córónu þier á koll upp lát,
kvýða [h][a]dinn pýnu,
ad því leidur giefur gát,
þá geisar ad húse þýnu.
44. Leinge stánga lýkama þinn,
so lýde blód ur undu,
sem læker slýker langt um sinn
lióst af Christó dundu.
45. Skýrt so birtist benia foss
blýdum [þ]iódum fleire
sem þier rómed Christs af kross
klár hafe fared dreire.
46. Á tým[a] þeim sem týrs ad sprund
tekur ad leika á þræde,
hinn vill granne fá þinn fund,
fliótt ef hitta næde.

40.3–4 J.P. las: *því verd . . . ard (eða erd) . . . rndar vígs vidurinn naud að kenna.*
Sennilega eru vísuorðin brjáluð, sbr. hljóðstafasetninguna.

47. Legg þig diggur listar mann,
þó lánga þvýngun ey[e]r,
a kosta bestann krossinn þann,
kved eg so býða meýger.
48. Kir skalt vera krosse [á,
kvalinn med fölu bragde,
órða stirdur eidast má
ymur af góma flagde.
49. Výst hier hrosta bastid brást
best og mustid lióða,
lýst mier frosta lastid skást
lesta i guste hlióða.

4u Kallmus rymur

1. D(r)ickurinn sá med fiólner fór,
fir[r]ist lióða ynne.
þó mun eg verða þunda[r] biór || || 7v
þilia ý fiórða sinne.
2. Sýst [eg] fer ad senda brag
saudungs raddar lýnu,
óbreitt hef eg ódar lag
epter vanda mýnum.
3. Fórn og brotinn fara mun [le]st
feriann hárs ad renna,
hlýt eg þvý ad b[æta] upp best
bátinn jggar þennann.
4. Góma nóck[vinn] geingur stirt,
glettu lúd er kilia,
[eg] kann sýst ad yrkia mirt,
öldinn má það skilia.
5. Aungvann studnýng Edda ljær,
ód af nægdum kvæde,

49.4 *lesta*, hdr. hefur *lost*a.

2.2 *saudungs*, leiðr. úr *sandungs*. *Sauðungs raddar lína*: kona.

3.4 *jggar*, þ. e. *Yggjar*.

5.1-2 Líkl. brenglað, á e. t. v. að vera: Edda ljær engan stuðning (að ég) kvæði
óð af nægdum.

- sónar lundur lýtid grær,
lióða brestur sæde.
6. Sem eg af einum sagdann ód,
er satan bleckia hugde,
enn þó náðinn guddóms góð
garp um sýder dugde.
7. Mannsaungs eie mentenn fæst
af minne órða prýde,
vókium til þar vilda eg næst
vísna ender snýde.
8. Fyrre giörde ad falla þar
fiólnirs virt hiá mó[nn]um,
sem runnur auds er rauner bar
r[ád]um hlýdde sönnum.
9. Víst med listum vísðóms þá
var ý málum hradur,
sýd[an] aptur so nam tíá
sá ebreski madur.
10. Fest þig eins á fagrann kross
og fyrir þeim neidar geste,
sem þier ádur ynnid o[ss]
allt af Jesu Chrýste.
11. Lýkamans h[aga] so limunum þýn,
lýklegast ý máta,
[fli]ótt áttu, so firrist pýn,
fætur á výt ad láta.
12. Med ut þöndum örmum tvei[m]
[þ]ú átt á krosse hánga,
haga þier epter h[erra] þeim
hrepte daudann stránga. || || 8r
13. Kórónu . . .
. . .
bid þinn gud ad biarga þi[er],
breyt ad or]dum mýnum.

7.4 *snýde*, villa f. *smíða*? (Eða ór. vh. þát. af *snúa*?)

13.1 *Kórónu*, efra hlut bókstafanna má greina 7v neðst. Endurtekning 13.1–2 efst á 8r er glötuð.

14. Þanninn [mál sitt enda]r út
auds fyrir dýrum ni[örde,
þraut]a madurinn þíadur sút
þe[ssu íáta gi]örde.
15. Þá af audmýkt þig[gia ried
þe]ssa lidsemd góða
<af> manne þeim sem [mest va]r lied
megtin visku fróða.
16. [Seigist hann] hafa sanna trú
a sýnum gude og [herra],
hann mun sýst ý hörmung nú
hugg[un lá]ta þverra.
17. Minnist hann sem mæl[ti fyr]
madurinn ráða hagur,
nú er kominn [nau]da bir,
næste fóstu dagur.
18. Á þvǵ [hefur a]lla vackt,
okadur nauda fólum,
[hinn sem] ádur hafde sagt
hlutunum breiter [óllum].
19. Af ebreskum það ynnum reck,
[atburd]inn má þó lýta,
rýka mans [ad r]anne gieck
runnur stálsins hvýta.
20. [So] fór allt sem sagde fir
sender gilt[ra m]ækia,
kaupid vill med kiænsku bir
[koma] hinn leide ad sækia.
21. Skalf þá fl[est o]g titra tók
týrs um alla brúde,
[sýna]r ferder sútar jók,
satan áframm [knúde.]
22. Sannlega meir enn seigiast má
[sig]lars bediann forna

17.3 [nau]da. Sveig má greina, sem oft er yfir u. Því ekki [ná]da.

19.2 [atburd], e. t. v. [ender]

- var sem hrist [vid herför þ]á,
svo [hvò]rge má vid spórna.
23. . . .]dist riett
med [. . .
. .]rla[. .]ina . . . || || 8v
. . .
24. . . .
. . . .]ia
dirunum húss ad hlaup[a þeir
harda] kvól ad rækia.
25. Giægðist y [dyr sá girntist sál]
og glirnum renna vilde.
var þv[ý lýkt sem] logande bál
lieke um siónar [skildi.]
26. [Skia]rt sier móte skýna sá
skiala[rinn þrung]inn móde
blessadann Chrýstý kr[ossinn þá
kia]ru dreirdann blóde.
27. Liúfann a[llri lýki]ng med
sem læknarinn pýnast vi[lde,
þótt]ist vita þúngt med gied
þrauta [dólg]urinn gillde.
28. Hnýgande med [hòfud] var,
hagad so riett ý skórdum,
córónu lýkt] á krosse bar
og Chrýstur ádur f[ordum.]
29. Þrióte vestum þar vid brá,
[þá leid] ylla úr máta,
verr enn skiemdur [þóttist] þá,
þvý nam ylla láta.
30. Fyrir [liótar] glirnur gestur
greip med vondu [ræ]me,
eins og výtis eldur vestur
y [augu] hans ad kiæme.
31. Æde grimmur og [ill]ur vann

39. Sagde [hann] med harma rig,
 hier eg sýst vil d[vel]ja,
 ej skal Jesus aptur mig
 ý ann[ad] sinne ad kvelia.
40. Svartur bur[tu fa]lsarinn fór
 med filgiara vesta sy[na,]
 heliar alla keirde i kór,
 kvýða[fullt] þeir hrýna.
41. Hvurr nam anna[nn ángra] ótt,
 aamt mun slýgt ad heira,
 um [Kall]amus fyrir kátri drótt
 kveda verðum meira.
42. Þanninn leist[e hann] þrautum frá
 þeingill himna [ranna,]
 grátande hann giørde þá
 giæ[sku dro]ttins sanna.
43. Af ebreskum þ[ad ynni eg fy]rst
 yt(r)um branda sveygje,
 [þá nam íá]ta þenna[nn] Christ
 þegar á [sama deige.]
44. || || 9v
45. [Þá var ský]rdur þundur stáls
 y þv[i helga] nafne,
 vard af trúar verkum [friál]s,
 vona eg ýllu hafne.
46. Hann [med] sýnu fólke fieck
 fagrann trúar [gróða,]
 þar mun falla um þýðann re[ck
 þu]ndar ferianm móða.
47. Kallamus [sem] kvýðann bar
 Christur hialp nam [senda,]
 i túrne einum týinn var
 týð [sýns lý]fs til enda.
48. Góða ydran giørde [hann]

44 Glötuð vísa á mótum 9r-v. Á 9r má á slitrum neðst sjá Jesú nafn, og 9v:
 [s]álar [hi]rdi[r] . . .

46.3 þar, leiðrétt úr hier hdr.

med grát og tára flóde,
kiær so [til sýn] kappa þann
kallade Jesu góde.

49. [Öndu] hans med sóma sid
senda á him[na pa]lla
drottinn sier vid hægri hlið,
[huggun] brast þá valla.
50. Sýst vill glei[ma sí]num lýd
signadur herrann góde,
[á þó d]inie diófla strýð,
drottinn sviptur [mód]e.
51. Heidur sie þier herrann dýr
fy[rir hiá]lp i naudumm pýna,
ute er þetta [ævennt]ýr,
ódurinn skal svó dvýna.
52. [Fliótt nú] renne ferjur dvals
framm ad hófn[um sínu]m,
því skal starfed órda als
enda . . . mýnum.
53. Þeir sem vilia lesa [liód
og li]ed er visku giæde
i læid fære [lakan ód,
lýkst so] þetta kvæde.
54. Onars str[. . .

48.3 *kappa*, leiðrétt úr *happa* hdr.

49 Líklega brengluð vísa. Sagnorð vantar í samhengið.

52 Síðustu vísurnar þrjár eru með breyttu skriftarlagi, en s.h., ritaðar eitthvað síðar en hitt. [*Fliótt nú*] mætti eins vera [*Fornar*] eða [*Fúnar*].

54 Á tjásu má sjá nokkra sundurlausa bókstafi framhaldsins. Efalaust hefur þetta verið síðasta vísa rímunnar.

SUMMARY

THE story of a certain Callinius has found its way into some records of Icelandic literature. The earliest printed mention of it is in Hálfdan Einarsson's *Sciagraphia Historiæ Literariæ Islandicæ* (Copenh. 1777), but it has received little attention. A tale with this name in its title has been found in one manuscript only, *Brit. Mus. Additional 4859*, where it was written at the close of the 17th century. The same

story is here revealed to be the source of a set of rímur which were probably composed in the 17th century.

On inspection the Callinius saga of Add. 4859 reveals itself as a transcription of the medieval religious tale entitled 'Af sýslumanni ok fjánda' in Hugo Gerings Íslandzk æventýri, where it was edited as No. 48 from the manuscript AM 657 A 4to, the only medieval manuscript in which it has been preserved.

The text of Add. 4859, despite its changes in wording and style, contains some significant readings which appear to be more original than those of 657. The late manuscript has independent textual value and reveals corruption in the medieval text. On the other hand, alterations in the language of Add. 4859 have often blurred its evidence.

The erroneous assumption of an independent tale of Callinius is doubtless connected with the name of the chief character, who is a minister to the king of France. In the medieval text he has no personal name; he is often mentioned by his latin title *ballivus*. The name Callinius (or Kallinus, Kallamus) in the later text and rímur has obviously been created by misreading this title.

Both the prose text of Add. 4859 and the rímur have been printed above. The prose is printed on account of its textual value, which it is difficult to measure with exactitude, but in the case of the rímur there is the added motive of preserving their text. The rímur, by an unknown poet, are known to exist only in the manuscript Lbs. 1065 8vo, written at the beginning of the 19th century. This manuscript was in a state of rapid disintegration late in the century, when the scholar Jón Þorkelsson transcribed most of the text and printed some samples of the rímur in his book, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede* (Copenh. 1888, p. 172-4). However, he did not identify the story and he considered the rímur to be a good deal earlier than is likely. The present edition follows the editor's own reading as far as is possible, using Jón Þorkelsson's in places where the text has been lost in the meantime. The text of the rímur does not agree exactly with either of the two prose texts.

Introducing the tale, the 14th century text of AM 657 A 4to refers to a latin source. There seems to be no reason to disbelieve this, but no latin nor any other source or close parallel has yet been found. In subject-matter the tale is closely related to the legend of Theophilus, as was pointed out by Gering. The minister loses his position on account of corruption, but gets it back at the cost of pledging his soul to a stranger who is the Devil. Instead of the Virgin who saves Theophilus, the minister gets the advice of a kind and learned Jew, and as a result of this the Devil loses his bargain. The reader gets a strong impression that the author wanted to change the very evil role and image of the Jew of the Theophilus legend into a good one.

STEFÁN KARLSSON

MISSKILIN ORÐ OG MISRITUÐ Í GUÐMUNDAR SÖGUM

1. ÓLATR — ÓLÁTR

Í ÚTGÁFU Guðbrands Vigfússonar og Jóns Sigurðssonar á Guðmundar sögu biskups “hinni elstu” segir svo um Guðmund í æsku:¹

. . . ok tekr Íngemundr föðurbróðir hans við honum, at kenna honum ok fóstira hann, ok tekr hann þat fyrst í föðurbêtr, at hann var barðr til bêkr; hann var ólatr mjök, ok þótte þat þegar auðsêtt, at honum munde í kyn kippa um athöfn hans ok ódêlleika, því at hann villde ráða at sínum luta, ef hann mêtte, við hvern er hann átte, en fire þat var fóstre hans harðr við hann ok rêð honum mjök.

Í þessari útgáfu Guðmundar sögu er hvorki stafsetning aðalhandrits (AM 399 4to) óbreytt né samræmd stafsetning forn, heldur er farið bil beggja, og meðal samræmdra atriða er notkun brodds sem lengdarmerkis.² Svo er því að sjá sem útgefendur hafi hugsað sér að Guðmundur sé hér sagður hafa verið ‘ólatur’.

Í orðabók Fritznern³ er lýsingarorðið ‘ólatur’ í tveim merkingum, “(1) rask, ivrig” og “(2) trodsig, stridig, egensindig, uvillig til at føie sig efter andre”. Tekin eru upp tvö dæmi um orðið í síðarnefndu merkingunni og vísað til þess þriðja.

Annað dæmið sem upp er tekið er úr þeim pósti Guðmundar sögu, sem birtur er hér að framan, hitt úr Martinus sögu byskups III:⁴

B. var maðr skapbráðr ok ólatr ok óhlýðinn Martino.

Þau sambönd sem umrætt lýsingarorð stendur í benda ótvírætt til þess að hér eigi ekki að lesa ‘ólatur’ heldur ‘ólátr’, og svo hefur a. m. k.

¹ *Biskupa sögur* I (Kmh. 1858), 416.

² Í AM 399 4to er broddur lítið notaður og ekki alltaf sem lengdarmerki. Ekki eru löng hljóð heldur greind frá stuttum með tvíritun.

³ *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 2. útg. (Kria 1883–96).

⁴ *Heilagra manna sögur*, útg. C. R. Unger, I (Kria 1877), 633. — Í útgáfunni stendur “olatr”, og svo stendur í handriti sögunnar, Perg. fol. nr. 2, f. 7va.

einn skrifari Guðmundar sögu á 17. öld skilið orðið, því að í AM 395 4to, f. 4v, stendur “Ölátr”.⁵

Þriðja dæmið, sem Fritzner vísaði til en birti ekki, er í Stjörnu-Odda draumi, en þar stendur í útgáfu Guðbrands Vigfússonar:⁶

frá henni er svá sagt, at hón (*misprentað* hán) var ólát⁷ í æsku sinni, ok var ávalt því ódælli sem hón var eldri.

Í þessu dæmi leikur enginn vafi á því að um er að ræða lýsingarorðið ‘ólátr’, en ‘úlátr’ er ekki að finna í orðabók Fritzners og heldur ekki nafnorðið ‘úlæti’, sem alkunnugt er í íslensku nútíðarmáli.

Guðbrandur Vigfússon hefur í orðabók sinni⁸ bæði lýsingarorðin, ‘úlátr’ og ‘ú-látr’. Hann þýðir síðarnefnda orðið “unmannered, disorderly” og vísar til sömu staða og Fritzner í Stjörnu-Odda draumi og Guðmundar sögu.⁹ Auk þess er í orðabók Guðbrands nafnorðið ‘úlæti’, “ill-manners, disorders, riot”, með tilvísun til Fornaldar sagna Norðrlanda.¹⁰

Augljóst má vera að í pósti þeim úr Guðmundar sögu, sem tilfærður var í upphafi þessarar greinar, (og fleiri textum sem nefndir hafa verið) sé lýsingarorðið ‘ólátr’ en ekki ‘ólátr’, og þar sem orðið er rétt tekið upp og skýrt í orðabók Guðbrands Vigfússonar, má segja að þarflaust sé að benda á það. Ástæður til þess að svo er þó gert eru þær, að í öllum útgáfum Guðmundar sögu og Sturlunga sögu með samræmdri stafsetn-

⁵ Sama texta er einnig að finna í Sturlunga sögu, en ekki hefur verið könnuð stafsetning Sturlunguhandrita á orðinu; í útgáfu Kr. Kálunds, *Sturlunga saga* (Kmh. 1906–11) I, 130, stendur “vlatr” án lesbrigða, og sá lesháttur er rétt tekinn upp úr aðalhandriti, AM 122 a fol.

⁶ *Nordiske Oldskrifter* XXVII (Kmh. 1860), 107.

⁷ “olæt” í handritinu sem eftir er prentað, AM 555 h 4to, f. 1v, sem er stafrétt uppskrift Árna Magnússonar eftir Vatnshyrnu frá lokum 14. aldar, sbr. Stefán Karlsson, ‘Um Vatnshyrnu’, *Opuscula* IV (Bibliotheca Arnarnæana XXX, Kmh. 1970), 282–83.

⁸ *An Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874).

⁹ Þriðja dæmið hjá Guðbrandi, “knáir menn ok úlátir”, er sagt vera úr Grettis sögu, en það reynist vera tekið úr Fóstbræðra sögu (útgáfu Konráðs Gíslasonar, *Nordiske Oldskrifter* XV (Kmh. 1852), 50), en bæði þar og a. m. k. í flestum útgáfum öðrum með samræmdri stafsetningu stendur ‘ólátir’, og stafréttar útgáfur sýna að aðalhandrit sögunnar hafa *a* í síðari hluta orðsins. Allt um það bendir framhald textans fremur til þess að hér sé lýsingarorðið ‘ólátr’ á ferðinni, eins og Guðbrandur taldi.

¹⁰ Að vísu er orðið ekki að finna á þeirri blaðsíðu sem til er vísað.

ingu er prentað 'ólatr',¹¹ í danskri þýðingu Kr. Kálunds¹² stendur "ivrig" og hvorugt orðanna 'úlátr' og 'úlæti' hefur fengið inni í viðbæti við orðabók Fritznars.¹³

2. PRESTUR ÓTTAST STEYTING

Í frásögn Guðmundar sögu bróður Arngríms af sendiför Ketils prests til Rómaborgar er lýst komu frakkakonungs í páfagarð með fríðu föru-neyti, og þegar konungur og fylgdarmenn hans ganga fram hjá Katli presti á leið til fundar við páfa, segir svo í útgáfu Guðbrands Vigfússonar:¹

Prýði þeirra var sett með pell ok guðvef, eðr vildastu kyni ýmissa klæða, hvar af prædikast, at honum muni skamt til skeytings, ef hann snertr þeirra hóferan með fátæki sínu.

Hér er eina dæmið sem kunnugt er úr íslenskum textum um nafnorðið 'hóferan' (eða 'hoféran'), sem er tökuorð úr miðlagþýsku 'hóveren', "höfisch leben",² en tvö önnur orð í þessum texta vekja tortryggni, *prædikast* og *skeytings*.

Um sögnina 'prédika' í miðmynd eru engin dæmi í orðabókum þeirra Fritznars og Guðbrands Vigfússonar, en í orðabók Menningarsjóðs³ er orðasambandið *það prædikast af því* tilgreint sem fornt og úrelt mál á eftir tveim algengum merkingum sagnarinnar og þýtt "læra má það af því". Hingað munu sagnmyndin og þýðing hennar vera komnar úr skýringum við lestrarbók sem frásögnin af ferð Ketils prests er tekin upp í.⁴

¹¹ Þetta á auk heldur við um útgáfu Guðbrands Vigfússonar, *Sturlunga saga* (Oxford 1878) I, 93.

¹² *Sturlunga saga* (Kmh. 1904) I, 124.

¹³ *Ordbog over Det gamle norske Sprog, Rettelser og tillegg ved Finn Høpdne-bø*, IV (Bergen 1972).

¹ *Biskupa sögur II* (Kmh. 1878), 123.

² Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (Leiden 1962). — Í handritinu sem sagan er prentuð eftir, Perg. fol. nr. 5, stendur *hoféran*, og þar sem skrifari virðist nota brodd yfir sérhljóða (aðra en *i*) sem lengdarmerki, ef hann notar brodd á annað borð, verður að telja 'hoféran' líklegri mynd orðsins en 'hóferan'.

³ *Íslensk orðabók*, ritstj. Árni Böðvarsson (Rv. 1963).

⁴ *Sýnisbók íslenskra bókmennta til miðrar átjándu aldar*, útg. Sigurður Nordal, Guðrún P. Helgadóttir og Jón Jóhannesson (Rv. 1953). — Guðrún P. Helgadóttir

‘Skeytingr’ er í orðabók Guðbrands Vigfússonar talið vera það sama og ‘skæting’, “taunts”, og um dæmi er aðeins vísað til framangreinds staðar í Guðmundar sögu. Á eftir dæmum um kvenkynsorðið ‘skæting’ (‘skœting’), sem tekið er fram að sé ‘skætingr’ í nútímamáli, er karlkynsorðið ‘skætingr’ tilgreint sem sérstakt uppflettiorð sömu merkingar og ‘skæting’, en það orð var þýtt “a skit, scoff, taunt”. Undir ‘skætingr’ er aðeins tilfært eitt dæmi um notkun orðsins, en það er dæmið um ‘skeytingr’ úr Guðmundar sögu. Engin skýring er gefin á rithættinum ey fyrir ‘œ’ (eða ‘æ’).

Í orðabók Fritznars er ‘skeytingr’ einnig talið það sama sem ‘skœting’, en þó með fyrirvara. Síðarnefnda orðið er þýtt “Skose, Chikane” og auk dæma um ‘skœting’ eru tilgreind tvö dæmi um ‘skeytingr’. Annað þeirra er dæmið úr Guðmundar sögu, en hitt er úr lesbrigðum við texta Fóstbræðra sögu í Grönlands historiske Mindesmærker II (Kmh. 1838), 320:

hón svarar honum af skeytingi, ok kveðst sjalfráð ferða sína.⁵

Við þennan texta er þrennt að athuga: 1) Öll önnur handrit Fóstbræðra sögu, sem notuð eru í þessari útgáfu og útgáfu Björns K. Þórólfssonar hafa annað orðalag (*hon svarar honum (þann veg) sem henni var í skapi til*).⁶ 2) Handritið sem leshátturinn er tekinn eftir, AM 565 a 4to, hefur ekki textagildi, og sagan er þar “frit behandlet”.⁷ 3) í AM 565 a 4to, f. 15v, stendur í rauninni *skiætinge*, þannig að orðið er skakkt prentað í heimild Fritznars.

Í orðabók Sigfúsar Blöndal⁸ er uppflettiorðið ‘skeytingur’ með þýðingunni “Skubben, Støden til Side”. Engin dæmi eru tilfærð um notkun orðsins, og þar sem Orðabók Háskóla Íslands (OHÍ) hefur heldur ekki dæmi um notkun þess í seðlasafni sínu, liggur næst að ætla að Sigfús hafi orðið einvörðungu úr forn máli, þ. e. a. s. Guðmundar sögu, en hafi hafnað tengslum þess við orðið ‘skæting(ur)’ og þeirri merkingu sem því hafði verið gefin í forn málsorðabókum.

og Jón Jóhannesson, *Skýringar . . . við Sýnisbók íslenzkra bókmennta . . .* (Rv. 1954), 130 (“*prédikast: má læra*”).

⁵ Textinn er hér tekinn upp með stafsetningu Fritznars; í útgáfunni, sem einnig er með samræmdri stafsetningu, stendur af *skeytingi* og er þýtt “noget studs”.

⁶ *Fóstbræðra saga* (Kmh. 1925–27), 149; stafsetning samræmd hér.

⁷ Björn K. Þórólfsson, op. cit., xxviii.

⁸ *Íslandsk-dansk Ordbog* (Rv. 1920–24).

Skilningi Sigfúsar Blöndal er fylgt í Skýringum við Sýnisbók;⁹ *honum muni skammt til skeytings* er þar þýtt “hann eigi brátt von á hrindingum”, og í orðabók Menningarsjóðs er ‘skeytingur’ þýtt “hrinding” og tekið upp dæmið úr Guðmundar sögu með þýðingu Skýringa og merkt sem fornt og úrelt mál.

Lítum nú til handrita. Guðmundar saga bróður Arngríms er prentuð í Biskupa sögum eftir handritinu Perg. fol. nr. 5 í Stokkhólmi¹⁰ frá þriðja fjórðungi 14. aldar, en það er eina skinnbókin sem hefur þessa gerð sögunnar að geyma í heilu líki. Lesbrigði úr öðrum handritum eru ekki tilgreind nema endrum og eins og alls ekki við þann textabút sem hér er til umræðu. Önnur handrit sem textagildi hafa og ekki eru skert um þetta skeið sögunnar eru AM 396 4to frá svipuðum tíma og Stokkhólms-handritið, AM 397 4to sem er stafrétt uppskrift gerð fyrir Árna Magnússon eftir glataðri skinnbók frá öndverðri 15. öld, AM 398 4to sem er systurhandrit 397 skrifað á 17. öld og AM 394 4to frá 1592, sem að stofni til er uppskrift “elstu sögu”, en hefur innskot úr Guðmundar sögu Arngríms, þ. á m. frásögnina af sendiför Ketils prests. Handritin skipa sér í flokka á þann veg að 396 fylgir 5, en 394 er af sama meiði og móðurrit handritanna 397 og 398, og þessir tveir handritaflokkar eru sjálfstæðir hvor gagnvart öðrum.¹¹ Sameiginlegir les hættir handrita af báðum flokkunum eiga því að vera eins upprunalegir í textanum og rakið verður, þ. e. a. s. úr sameiginlegu erkiriti (archetype) flokkanna beggja, en sérleshættir einstakra handrita hafa ekki textagildi.

Þær tvær setningar sem hér skipta máli eru upphaflega skrifaðar svo í Perg. fol. nr. 5, f. 32ra:

hvar af predicaz at honum muni skamt til skeytings,
en undir *k* í *skeytings* virðist vera settur depill og *t* skrifað uppi yfir.
Skrifari mun því sjálfur hafa leiðrétt orðið í *steyttings*.

⁹ Sbr. 4. nmgr. hér að framan.

¹⁰ Eftir þessari frumútgáfu í Biskupa sögum Bókmenntafélagsins er sagan prentuð í útgáfu Guðna Jónssonar, *Byskupa sögur* III (Rv. 1948), og stakir kaflar úr henni í áður nefndri *Sýnisbók* og víðar.

¹¹ *Byskupa sögur*, útg. Jón Helgason (Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi XIX, Kmh. 1950), 17–18. — Stefán Karlsson, “Um handrit að Guðmundar sögu bróður Arngríms”, *Opuscula* I (Bibliotheca Arnarnagana XX, Kmh. 1960), 179–89. — *Sagas of Icelandic Bishops*, útg. Stefán Karlsson (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile VII, Kmh. 1967), 14, 33 og 36–38.

Í hinum handritunum eru setningarnar þannig (með stafsetningu AM 396 4to, f. 33v):

huar af prestr ottaz at honum muni (mvndi 397, 394) skamt til steytings (steystsins 394).

Augljóst virðist því að texti 396 sé upphaflegasti texti þessara setninga.

Misritanirnar í 5 eru auðskýranlegar: *pre-* er venjulega bundið *p̄*, en *prestr* er oft bundið á sama hátt, og svo hefur verið gert í forriti 5. Í því hefur einnig verið torvelt að greina á milli *c* og *t*, eins og algengt er. Því hefur *p̄ óttaz* verið lesið *predicaz* (ó lesið *d* og *tt* lesið *ic*), og *steyttings* hefur verið lesið *sceyttings*, skrifað *skeyttings* og loks leiðrétt í *steyttings*.

Fornmálsorðabækur hafa ekki nafnorðið 'steyttingur', en í orðabók Blöndals og orðabók Menningarsjóðs er 'steyttingur', "koldt, blæsende Vejr",¹² og auk þess í viðbæti við Blöndalsorðabók í merkingunni "hovmodig, storsnudet optræden",¹³ en um þá merkingu hefur OHÍ aðeins dæmi úr talmáli.¹⁴ Þessi merking er ekki mjög fjarlæg þeirri merkingu sem Guðbrandur og Fritzner gáfu draugorðinu 'skeyttingur', en ekki eru heimildir um að 'steyttingur' hafi verið notað í þessari merkingu fyrr en á 20. öld.¹⁵

Rétt er því að huga að fleiri skýringarkostum og líta á merkingar sagnarinnar 'steyta' og nafnorðanna 'steytr' (sem skrifari 394 notaði í ákveðinni mynd í staðinn fyrir 'steyttingur') og 'steytning', einkum í fornu máli.

¹² Svipaðrar merkingar er nafnorðið 'steyta'.

¹³ *Islandsk-dansk ordbog, supplement*, ritstj. Halldór Halldórsson og Jakob Benediktsson (Rv. 1963).

¹⁴ Úr talmáli hefur OHÍ einnig stök dæmi um nafnorðið 'steyta', "rellusuð í barni", sögnina 'steystast', "rífast" (um börn), og lýsingarorðið 'steytulegur', "skapillur, geðvondur".

¹⁵ 'Steyttingur' er notað í orðasamböndum eins og 's. er í e-m' (*Hvaða steyttingur er í þér?*) og 'vera með s.' (*Hann er með bölvandan steytning*). — Trúlegt virðist að þessi notkun orðsins sé af tveim rótum runnin: Annars vegar er 'steyttingur' í merkingunni "kalsavindur" að líkindum eldra í málinu og algengara, og 'loft' og 'vindur' eru notuð í óeiginlegu merkingunni "mont", en hins vegar er sögnin 'steyta' í merkingunni "troða (út)" notuð í orðasamböndum eins og 'steyta kálfa', 'steyta görn' og 'steyta sig', "gera sig breiðan, rífa kjaft". (Sbr. einnig 'steystast', sem nefnt var í 14. nmgr.)

Algengasta merking sagnarinnar 'steyta' samkvæmt forn málsorðabókum er "hrinda, fleygja", en auk þess hefur Fritzner dæmi um aðra merkingu, "kremja, brjóta". 'Steyta' er að sjálfsögðu sama orð og t. d. 'støde' á dönsku, sem hefur báðar þessar merkingar og margar fleiri skyldar.

Nafnorðið 'steyptr' er þýtt á ofurlítið mismunandi hátt hjá Fritzner og Guðbrandi. Fritzner segir "Stød, Anfald som Fartøi paa Søen modtager af Bølgerne eller Søgangen eller andet desl.",¹⁶ en Guðbrandur "a capsze".

Ljóst er af fyrsta dæminu hjá Fritzner, sem er úr Tómas sögu yngstu, að þar er merking nafnorðsins tengd fyrri merkingu sagnarinnar 'steyptr':

þegar sem piltrinn hafði tekit eitt kaf af þeim fyrsta steyptr, er honum varpaði, skaut honum hátt upp ór sjónum.

Hin tvö dæmin hjá Fritzner eru þau sömu og dæmi Guðbrands, og er rétt að athuga þau nánar, ekki síst af því að þessir tveir orðabókahöfundar hafa þýtt 'steyptr' í þeim á mismunandi vegu. Bæði dæmin eru úr Guðmundar sögu Arngríms, en aðalheimild þeirrar sögu er óprentuð gerð Guðmundar sögu (GC), sem varðveitt er skert í tveim uppskriftum frá 17. öld, Papp. 4to nr. 4 í Stokkhólmi og AM 395 4to.¹⁷ Hér skulu

¹⁶ Í fjórða bindi orðabókar Fritzners (*Rettelser og tillegg*) er bætt við annari merkingu orðsins 'steyptr', "opprør, oppstand", og er sú merking og dæmið sem um hana er tekið hvortveggja fengið úr *Supplement til islandske Ordbøger* eftir Jón Þorkelsson (II), Rv. 1876). Dæmið er úr fyrirsögn í Tómas sögu erkbiskups hinni yngstu, *Er þeir byria vpp steyptr moti sancte Thomasi*, en úr þessu mun ekki eiga að lesa 'byrja upp steyptr', þó að slíkt sé hugsanlegt, heldur 'byrja uppsteyptr'. Nafnorðið 'uppsteyptr' er að vísu ekki til í forn málsorðabókum, og enda þótt það sé algengt í nútímamáli (stundum skrifað *uppsteyptr*), mun það ekki hafa komist á orðabækur fyrr en í viðbæti við Blöndalsorðabók og í orðabók Menningarsjóðs 1963. Orðið er þó gamalt í málinu, því að í seðlasafni OHÍ eru dæmi um það úr fornbréfum frá 1551 og úr Guðbrandsbiblíu 1584. — Í orðabók Blöndals og orðabók Menningarsjóðs er 'steyptr' tekið upp sem fornt mál og úrelt í þeirri merkingu sem Jón Þorkelsson gaf orðinu, en orðasafn hans er trúlega eina heimild orðabókahöfunda um 'steyptr' í þessari merkingu. Hana er reyndar að finna í einu dæmi hjá OHÍ úr vísu eftir austfirskan hagrýðing (*Aldrei gleymist Austurland . . .* (Ak. 1949), 164):

Gemlingarnir gera steyptr,
ganga ei inn, því miður.

Hér kynni þó að vera skáldaleyfi að hafa *steyptr* fyrir *uppsteyptr*.

¹⁷ Um samband gerðanna sjá *Sagas of Icelandic Bishops*, 36–38.

því teknir upp póstar Fritznars úr Guðmundar sögu Arngríms (GD) ásamt samsvarandi texta úr GC (með samræmdri stafsetningu):

GC

(*Papp. 4to nr. 4, f. 34r*)

Þeir líta renna at skipinu svá stóra báru at hvergi sá fyrir enda . . . Öllum sýndiz ráðinn dauði, ef hon kæmi á flatt skipit.

(*Papp. 4to nr. 4, f. 66v*)

sáz uppi fljóta mikit sjóskrímsl í orms líki, liggjandi saman fyrir vágnum í .xii. lykkjum, ok ef menn sigldu þann tíma at vágnum er þessi meinvættir lá uppi at óvöru, týnduz skip, en menn fyrirfóruz.

GD

(*Biskupa sögur II, 50*)

hafbylgja gékk (+ svá 397, 398) geisandi sem fjall væri —, hón horfði á þvert skipit ok ógnaði hræðiligan steyt.

(*Biskupa sögur II, 129*)

einn ormr með 12 lykkjum flotnaði upp ór sjánum ok lá optsinnis um þveran váginn, en leyndist stundum í kafi ok kom þá upp er verst gegndi mönnum ok skipum, . . .; fékk því margr hér fyrir óhagligan steyt.

Enda þótt hugsanlegt sé að bróðir Arngrímur hafi dregið úr frásögn heimildar sinnar, þannig að merking orðsins 'steytr' sé hér "skellur" eða því um líkt í samræmi við þýðingu Fritznars og fyrri merkingu sagnarinnar 'steyta', virðist skilningur Guðbrands, að skipi hvolfi, sennilegri, en allra trúlegast að 'steytr' merki hér "(skip)brot" og tengist þannig síðari merkingu sagnarinnar.

Eina samsetta orðið sem hefur 'steytr' að síðari lið og nefnt er í fjórða bindi orðabókar Fritznars er 'dauðasteytr', en eina dæmið um það sem til er vísað er enn úr Guðmundar sögu Arngríms.¹⁸ Þar segir frá pilti sem staddur er á skeri og

ræðr til ok stökkur yfir, tekst þat eigi betr en svá, at hann missir skersins, ok hleypr niðr í bládjúp, svá at honum skýtr á öngvan veg upp,

en í frásögn af því að menn leita hans segir:

Sem þeir fram koma á næsta sker, þar <er> piltrinn hafði dauðasteyt

¹⁸ *Biskupa sögur II* (Kmh. 1878), 181–82.

fengit, sjá [þeir] brátt hvar líkaminn liggir í kafi, ok þó upp flotnaðr af mesta djúpinu.

Fritzner þýðir 'dauðasteytr' "dræbende Stød eller Fald", og Guðbrandur vísar til samsetninganna 'dauðaslag' og 'dauðaskellr' og þýðir "death-blow". Ugglaut er rétt að '-steytr' merkir hér "skellur" í samræmi við fyrri merkingu sagnarinnar 'steyta'.

Kvenkynsorðið 'steyting' er ekki að finna eitt sér í forn málsorðabókum, en hjá Fritzner er samsetta orðið 'kafsteyting', "Handlingen at styrte en ned i Vandet, hvor der er dybt, og han er udsat for at synke tilbunds", og hjá Guðbrandi 'ásteyting', "a stumbling", sem hann hefur þó ekki dæmi um úr forn máli. Í fyrri orðinu tengist '-steyting' fyrri aðalmerkingu sagnarinnar 'steyta', og 'ásteyting' á sér samsvörun í orðasambandinu 'steyta á e-u', "rekast á e-ð", en um það samband hafa orðabækur ekki dæmi úr forn máli. Jón Þorkelsson¹⁹ hefur dæmi frá 19. öld um 'steyting' í merkingunni "Støden, Stødning", og OHÍ hefur dæmi um það sama frá 18. öld, en öll eru þessi dæmi úr þýðingum. Undir 'steyting' í þessari merkingu hefur Sigfús Blöndal dæmið *steyting skips á skeri*, en auk þess nefnir hann orðasamböndin 'steyting byssu', "Laden af et Gevær; Fælden Bajonet", og 'steyting hnefa', "Knyttten af Næven, Truen med den knyttede Næve".²⁰ Loks er þess að geta um kvenkynsorðið 'steyting' að OHÍ hefur eitt dæmi um fleirtölu myndina *steytingar* í kvæði eftir Stephan G. Stephansson í sömu merkingu og 'steytingur' eða 'steyta' um kaldan vind.

Eftir þessa könnun skyldra orða skal reynt að komast að merkingu karlkynsorðsins 'steytingr' í póstinum úr Guðmundar sögu, sem tilgreindur var í upphafi þessarar greinar eftir Biskupa sögum og leiðréttur eftir handritum. Tvöfaldar merkingar sagnarinnar 'steyta' og nafnorðsins 'steytr' þegar í fornu máli valda því að torvelt væri, ef ekki væri annar texti til samanburðar, að skera úr um það með vissu hvort

¹⁹ *Supplement til islandske Ordbøger* III.2 (Rv. 1894–97).

²⁰ Þessi notkun nafnorðsins 'steyting' mun aldrei hafa verið algeng, enda hefur orðið ekki fengið inni í orðabók Menningarsjóðs. Orðasambandið 'steyta byssu', "hlaða byssu", hefur verið nokkuð algengt (fyrir daga skothylkja?), og 'steyta hnefa' er algengt enn. Frummerkingin í 'steyta' í báðum tilvikum er trúlega "troða í/út", og tengist síðarnefnda orðasambandið þannig samböndunum 'steyta kálfa' o. fl., sem nefnd vóru í 15. nmgr.

sá 'steytingr' sem prestur óttaðist hafi verið hrinding, en þá merkingu taldi Sigfús Blöndal draugorðið 'skeytingr' hafa á þessum stað, ellegar hvort fremur eigi að tengja merkingu orðsins við síðari merkingu 'steyta' og 'steytr', þ. e. a. s. að prestur hafi óttast að hann yrði lúbarinn, jafnvel brotið í honum hvert bein. En hér má aftur bera saman við heimild Arngríms, Guðmundar sögu C (Papp. 4to nr. 4, f. 63r; stafsetning samræmd hér):

Þann tíma sem hann sér ganga fram at herberginu kóngsins hirð þrýdda guðvef ok hinum dýrustum klæðum með svá mikilli heimsins dýrð at varla mátti orðum skýra, ofbýðr prestinum, sem hann sjálfr váttaði, at samlagaz þeira flokki, hugsandi sinn skjótan bana, ef hann snyrti þeira dýru klæði með sínum sauruga búnaði.

Hér býst prestur við bana sínum, og væntanlega merkir því 'steytingr' hjá Arngrími "hrottaleg barsmið". Prestur óttast að hann verði steyttur eins og baun í mortéli²¹ eða laminn í klessu, eins og nú er sagt á hvunn-dagsmáli.

²¹ Sbr. Orðskviði Salómons, 27.22: *Þótt þú í sundur steytir fávísan mann með mylnara í mortéli, svo sem ertur, mun þó ei frá honum hverfa hans heimska.* (*Gissur Einarssons islandske oversættelse af Ecclesiasticus og Prouerbia Salomonis*, útg. Chr. Westergård-Nielsen (Bibliotheca Arnarnagnæana XV, Kmh. 1955), 303. Hér er stafsetning samræmd.) Tilvísun fengin til þessa texta í Guðbrandsbiblíu í seðlasafni OHÍ.

SUMMARY

1. The two different adjectives 'ólatr', "willing", and 'ólátr', "disorderly" (cf. the noun 'ólæti' in Modern Icelandic), have been mixed up with each other in Fritzner's dictionary. In the 'Priest saga' of bishop Guðmundr Arason the young Guðmundr is said to have been 'ólátr' — not 'ólatr' as the word is spelled in all editions of Guðmundar saga and Sturlunga saga.

2. In the edition of the Guðmundar saga by brother Arngrímr in *Biskupa sögur II* (Cph. 1878), p. 123, and in all later editions, we find the clause "hvar af þrédikast, at honum muni skamt til skeytings", which has been interpreted by assuming a singular use of the verb 'þrédika' and by explaining the noun 'skeytingr' from the context; this latter word is otherwise only found as a printing error in Grönlands historiske Mindesmærker. After collating the extant manuscripts of the saga one can assert, that the text of the edition is a corrupt rendering of the clause 'hvar af þræstr óttaz at honum muni skammt til steytings'. The noun

'steytingr' is not found elsewhere in Old Icelandic texts, and the different meanings of the word in Modern Icelandic are all out of the question in the above context. However, from an examination of the meanings of related words and from a comparison with the source of the account in question (which is an unpublished version of *Guðmundar saga*) one can conclude, that the most plausible meaning of 'steytingr' at this place is "crushing to pieces" and that the priest feared that he would be smashed forthwith.

UM SAGNFYLLINGU MEÐ NAFNHÆTTI

I

AÐFARARORÐ

SAMKVÆMT hefðbundinni skýringu getur sagnfylling verið tvenns konar: a) sagnfylling með áhrifslausri, ósjálfstæðri umsögn og b) sagnfylling með andlagi, sem greinir frá áhrifum sagnar á andlag.¹ Sagnfylling með áhrifslausri sögn stendur í nefnifalli, en sagnfylling með andlagi lagar sig í falli eftir orðinu, sem hún stendur með alla jafna. Það sem sagt var hér að framan um sagnfyllingu með andlagi, gildir þó ekki alltaf, ef andlaginu fylgir nafnháttur. Þau dæmi, sem BG tilgreinir² um sagnfyllingu með nafnhætti eru eftirfarandi:

1. Ég vil vera *þægur*
2. Hann ætlar að verða *prestur*
3. Hún bað þá að vera *viðstadda*
4. Hann lét drenginn heita *Árna*

Það eru einkum dæmi sambærileg 3–4, sem verða tekin til athugunar hér á eftir. Um dæmi hliðstæð 4 verður fjallað í sérstökum kafla, og virðist ávallt notað þolfall í slíkum dæmum. Ef dæmi sambærileg 3 eru athuguð, kemur hins vegar í ljós, að þá er ýmist, að sagnfylling stendur í nefnifalli eða lagar sig í falli að því orði, sem hún kveður nánar á um. Til frekari skýringar skulu tilgreind nokkur dæmi:

- A. bauð hann mér ekki í eitt skipti að vera *viðstaddur* daglega messu sína (HL, Í túninu heima) (bauð hann mér ekki í eitt skipti að vera *viðstöddum* daglega messu sína)
- B. láta hann halda áfram að ganga *frjáls* í þjóðfélaginu (Sjónv. Vér morðingjar) (láta hann halda áfram að ganga *frjálsan* í þjóðfélaginu)
- C. (boðið ræðismanninum að vera *viðstaddur*) boðið ræðismanninum að vera *viðstöddum*

Mbl.

¹ Sbr. t. d. BG43, bls. 15, Nyg, § 67 og HH55, § 26.

² BG43, bls. 16.

- D. þeir . . báðu þá að vera *kyrrir* Mbl.
 (þeir . . báðu þá að vera *kyrra*)
- E. Þeir skipuðu okkur að leggjast *flatir* á gólfið Mh.
 (Þeir skipuðu okkur að leggjast *flötum* á gólfið)
- F. Hann kenndi barninu að vera *prútt* Mh.
 (Hann kenndi barninu að vera *prúðu*)
- G. Ég ætla að segja henni að vera *fljótri* Mh.
 (Ég ætla að segja henni að vera *fljót*)
- H. þeim . . var áreiðanlega hollast að vera við öllu *búnir* Mbl.
 (þeim . . var áreiðanlega hollast að vera við öllu *búnum*)

Ofangreind dæmi sýna, svo að ekki verður um villzt, að sagnfylling með nafnhætti er ýmist beygð eða óbeygð, og í dæmi því, sem BG tilgreinir, gæti sagnfylling allt eins staðið í nefnifalli:

- I. (Hún bað þá að vera viðstaddir)

Dæmi þau, sem tilgreind voru hér að framan, eru ekki að öllu leyti sambærileg. Sögnin að biðja (D) skipar þá sérstöðu, að valfrjálst virðist vera, hvort henni fylgir nafnháttur með eða án nafnháttarmerkis, en að þessu atriði verður komið sérstaklega síðar. Þá virðist miklu algengara en ella að nota óbeygða³ sagnfyllingu með nafnhætti, ef umsögnin í móðursetningu stýrir þágufalli, t. d. í dæmum C, E, F og G. Með öðrum orðum virðist skipta máli, hvort umsögn í móðursetningu stýrir þolfalli eða þágufalli. Enn fremur hafa ópersónulegar sagnir sérstöðu að þessu leyti (H). Loks virðist og skipta máli, hvort sagnfylling er ein-, tví- eða fleirliða. Sem dæmi um síðast talda atriðið skulu eftirfarandi setningar teknar:

- J. (Hann kenndi honum að vera góður skákmaður)
- K. (Hún skipaði henni að vera þæg stúlka)

Í báðum dæmunum virðist sagnfylling í nefnifalli aðeins koma til greina. Enginn þeirra, er spurður var, sætti sig við sagnfyllingu í aukafalli í þessum dæmum, t. d.

- L. ?Hann kenndi honum að vera góðum skákmanni
- M. ?Hún skipaði henni að vera þægri stúlku

³ Með óbeygðri sagnfyllingu er átt við sagnfyllingu í nefnifalli, þótt nefnifall sé ekki frekar óbeygt fall en önnur föll.

Viðfangsefnið í þessari grein er að athuga þessi atriði nánar, svo og önnur er máli kunna að skipta. En áður en vikið er að þessum atriðum, þykir rétt að gera með nokkrum orðum grein fyrir dæmunum, sem stuðzt verður við.

Dæmi innan sviga eru tilbúin, þ. e. ég hef búið þau til og stuðzt við máltilfinningu mína og borið þau síðan undir dóm minnst þriggja málnotenda. Þau dæmi, sem ekki eru innan sviga, eru ósvikin í þeim skilningi, að þau hafa raunverulega komið fyrir. Þau eru fengin úr ýmsum áttum, úr útvarpi, sjónvarpi, dagblöðum eða hafa orðið á vegi mínum við lestur blaða og bóka eða í eðlilegum samræðum. Síðast nefndu dæmin eru merkt Mh. fyrir málhafi, en hin eru merkt Sjónvarp, Útvarp o. s. frv., eftir því sem við á. Með eðlilegum samræðum á ég við, að engan veginn var rætt um það atriði, sem hér er til umræðu, heldur allt annað.

Það er ljóst, að talsverður hluti þeirra dæma, sem notuð eru beint í þessari grein, er tilbúinn, og sama gildir um önnur sambærileg dæmi, sem ég hef stuðzt við, þótt ekki séu þau tekin með í grein þessari. Meginástæða þess, að þessi leið var farin, er sú, að að öðrum kosti hefði vart verið við nægan efnivið að styðjast. Skömmu eftir að fyrstu dæmi þessarar tegundar bárust mér í hendur, gerði ég allmikla leit að frekari dæmum. Ég hef t. d. leitað í orðabók Sigfúsar Blöndals og Orðabók Menningarsjóðs undir fjölmörgum uppflettiorðum, einkum sögnum og lýsingarorðum, en eftirtekjan varð engin. Þá hef ég haft augun opin við lestur bóka og blaða, en aðeins fundið nokkur dæmi. Orðskipanin sagnfylling með nafnhætti, óbeygð eða beygð, virðist því fremur sjaldgæf í rituðu máli.⁴ Ég valdi því þann kost að nota þau dæmi, sem mér voru tiltæk, og bæta síðan við tilbúnum dæmum. Þessi aðferð kann að þykja gölluð, en það er þó orðin viðtekin venja — og hefur lengi tíðkazt — að styðjast við eigin málkennd og málkennd málnotenda, með þeim fyrirvara, að hér sem annars staðar er nauðsynlegt að sýna fyllstu aðgát. Um þetta efni má vitna í handbækur.⁵

⁴ Meðal þeirra bóka, sem ég las og leitaði vandlega í að sagnfyllingu með nafnhætti, eru eftirtaldar bækur: *Land og synir* (LS), *Í túninu heima*, *Úngur ég var*, *Punktur, punktur, komma, strik*, *Sigrún fer á sjúkrahús*, *Í afahúsi*; enn fremur *Laxdæla*, *Egils saga*, *Gísla saga Súrssonar*, *Víga-Glúms saga*, *Grettis saga*, *Hávamál* og fleiri Eddukvæði og kaflar úr *Heimskringlu*.

⁵ Sjá t. d. *Lewandowski*, I bls. 295, þar sem þessi atriði eru rædd og vísað til verka, þar sem um þessi málefni er fjallað.

Til þess að girða fyrir þann möguleika, að nokkurt dæmanna, sem ég hef búið til, sé ótækt, hef ég borið hvert og eitt þeirra undir álit annarra, og þannig hafa minnst þrír aðilar tjáð sig óháð um hvert einstakt dæmi. Því er þó ekki að leyna, að þessi aðferð er engan veginn örugg. Þannig rak ég mig á það æ ofan í æ, að menn rugluðust og urðu sjálfum sér ósamkvæmir, jafnvel um eitt og sama dæmið, ef spurt var oftast en einu sinni um hvert einstakt dæmi. Þrátt fyrir nokkra óvissu má þó telja, að mat málnotenda gefi allgóða vísbendingu um, hvort setning er tæk eða ekki.

Í kafla II hér á eftir verður vikið að orðskipaninni þolfall með nafnhætti (*accusativus cum infinitivo*), þar sem sú orðskipan virðist skipta verulegu máli í þessu sambandi. Í kafla III verður síðan komið aftur að hinu eiginlega viðfangsefni, um það fjallað og nýjum dæmum bætt við. Í kafla IV verður sérstaklega rætt um sagnfyllingu með nafnhætti með ópersónulegum sögnum, þar sem slíkar setningar hafa nokkra sérstöðu, að því er þetta efni varðar. Í kafla V verða síðan dregnar saman helztu niðurstöður.

II

ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO

Sú orðskipan, sem nefnd er *accusativus cum infinitivo* eða *þolfall með nafnhætti*, er allalgeng í íslenzku sem og öðrum málum. Svo virðist sem þessi orðskipan hafi verið algengari á eldra málstigi en í nútíma íslenzku, og enn fremur virðast einstakar sagnir í nútíma íslenzku ekki lengur stýra þessari orðskipan, þótt þær hafi gert það á eldra málstigi. Þessi verður niðurstaðan, ef athugaðir eru kaflar í handbókum, þar sem um þolfall með nafnhætti er fjallað, t. d. Nyg. § 217 ff., Smári § 93 o. fl. Ekki skal getum að því leitt, hvað þessari breytingu veldur, en þó má benda á, að áhrifa frá latínu og stíl lærðra manna gætir meira á eldra málstigi en á yngri málstigum. Að þessum atriðum verður vikið nánar síðar, er einstök dæmi úr fornmáli verða borin saman við tilsvarendi dæmi úr nútíma íslenzku.

Þær sagnir, sem taka með sér *acc.c.inf.* hafa sameiginleg setningafræðileg og merkingarfræðileg einkenni. Merkingarfræðileg einkenni eru einkum eftirfarandi. Sagnirnar tákna:

1. *Skynjanir (verba sentiendi):*
 (Ég *sá* hann koma inn)
 ef ek *sé* af fári skotinn
 flein í folki vaða (Háv. 150)
 (Ég *heyrði* hann hlæja)
 Ég *fann* kvölinu byrja (LS 84)
2. *Umsögn eða ályktun (verba dicendi / putandi):*
 (Hann *sagði* sig vera veikan)
 (Ég *áleit* hana (vera) örugga)
 (Ég *hélt* hana (vera) örugga)
 at marger *ætlaðo* hann sialfan
 Crist vera (Hom. 186,1)
3. *Nokkrar ástands sagnir (stative verbs)*
 (Hann *vissi* sig hafa rétt að mæla)
 (Hann *vissi* sig (vera) órétti beittan)
4. *Sögnin að láta:*
 (Hann *lét* mig bíða einan)
 Við *látum* þig ekki fara eina (Sigr. fer . . . , 77)

Ofangreind upptalning er ekki tæmandi, en ætti að gefa allgóða hugmynd um, hvers kyns sagnir telja má, að taki með sér þolfall með nafnhætti. Um frábrugðnar flokkanir og mismunandi innbyrðis vísast t. d. til S. Ureland 1973, bls. 20 ff, Nygaard § 217, J. J. Smára 1920, § 93 og SE, bls. 160 ff.

Setningafræðileg einkenni sagna, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, eru einkum tvenns konar. Í fyrsta lagi taka slíkar sagnir aðeins eitt andlag með sér. Þetta einkenni útilokar, að unnt sé að telja, að sagnirnar *biðja* (þf.–ef.) og *beiða* (þf.–ef.) taki með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, sem þó er oftast gert.⁶ Nokkrar sagnir af þessari gerð geta að vísu tekið með sér tvö andlög, en þá gegna þær öðru setningafræðilegu hlutverki. Bezt er því að gera ráð fyrir tveimur sögnum í slíkum tilvikum, þ. e. sögnum, sem eru eins að yfirborðsgerð, en mismunandi að því er tekur til setningafræðilegra og merkingafræðilegra eiginleika. Dæmi um slíkar sagnir eru:

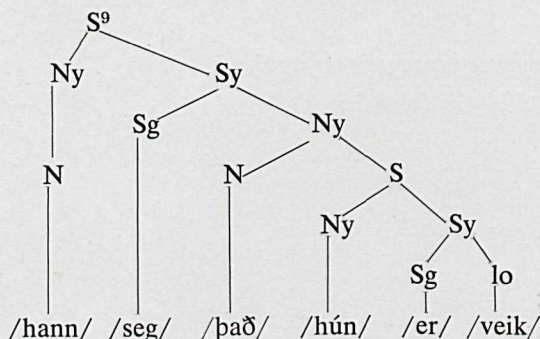
a) segja ₁ e-m e-ð	b) ætla ₁ e-m e-ð
segja ₂ e-n	ætla ₂ e-n

⁶ Sjá t. d. Nyg, § 217, Smári, § 93.

Í dæmum a) og b) eru það einungis seinni sagnirnar, segja₂ og ætla₂, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, enda stýra segja₁ og ætla₁ þágufalli.

Í öðru lagi er það sérkenni orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, að nafnhátturinn er ávallt án nafnháttarmerkis.⁷ Þetta atriði er vænlegast að telja til yfirborðsgerðar, og er því gert ráð fyrir, að þær sagnir, sem merktar⁸ eru með tilliti til orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, séu þá jafnframt sjálfkrafa merktar þannig, að nafnháttarmerkið kemur ekki fram í yfirborðsgerð.

Með tilliti til ofantalinna einkenna má hugsa sér djúperð orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti á eftirfarandi hátt:

Reglur:

1. $S \rightarrow Ny + Sy$
2. $Sy \rightarrow Sg \begin{cases} (Ny_1) (Ny_2) (fsl.) \\ (Io) \end{cases}$
3. $Ny \rightarrow N + (\text{Ákv}) (S)$
4. $fsl. \rightarrow fors. + Ny$

Skammstafanir

- S: setning
 Ny: nafnyrðing
 Sy: sagnyrðing
 N: nafnorð
 Ákv: ákveðni (greinir)
 Móðursetning: S
 Dóttursetning: (S, Ny)
 Umsögn: (Sy, S)
 Frumlag: (Ny, S)
 Andlag: (Ny, Sy)

⁷ Sbr. t. d. SE, bls. 161.

⁸ Þ. e., hafa þau einkenni m. a., sem telja má einkenna sagnir, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, sbr. 1–4 að framan.

⁹ Við greininguna er gert ráð fyrir eftirfarandi reglum, sem eru sambærilegar við þær reglur, sem fram eru settar í *Bechert o. fl.* 1974, bls. 93, 100 og 91, og *Chomsky* 1965, bls. 106, með nauðsynlegum breytingum með tilliti til íslenzku:

Af djúpperð setningarinnar, sem tákna má

/hann seg það hún er veik/

má hugsa sér, að yfirborðsgerðin sé leidd með eftirfarandi ummyndunum:

I. Gerviandlagið *það* er fellt brott:

$$(Sg + (N+S)_{Ny})_{Sy} \rightarrow (Sg + (S)_{Ny})_{Sy}$$

II. Umsögn dóttursetningar er breytt í nafnhátt án nafnháttarmerkis:

$$(Ny + (Sg+lo)_{Sy})_S \rightarrow (Ny + (nh+lo)_{Sy})_S$$

III. Sambeyging umsagnar og andlags:

$$(Sg + ((Ny + (nh+lo)_{Sy})_{S' })_{Ny})_{Sy} \rightarrow$$

- / + N
+ þf

$$(Sg + ((Ny + (nh+lo)_{Sy})_{S' })_{Ny})_{Sy}$$

- / + N
+ þf + þf

IV. Sambeyging sagnfyllingar við andlag, sem er skyldubundin ummyndun, ef umsögn er merkt með tilliti til orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti:

$$(Ny + (nh+lo)_{Sy})_S \rightarrow (Ny + (nh+lo)_{Sy})_S$$

xkyn	xkyn	xkyn
ytala	ytala	ytala
+ þf	+ þf	+ þf

Ummyndanaferli það, sem hér er gert ráð fyrir, má til glöggvunar sína stig af stigi á eftirfarandi hátt, undirstrikanir sýna ummyndanir:

1. Hann segir *það* hún er veik
2. Hann segir hún *vera* veik
3. Hann segir *hana* vera veik
4. Hann segir hana vera *veika*

Ummyndanir þær, sem gert var ráð fyrir að framan, að væru nauðsynlegar til að leiða yfirborðsgerð af djúpperð, sýna í grófum dráttum, hvernig hugsa má sér þróunarferli setninga af þessari tegund. Aðeins eru teknar með þær ummyndanir, sem skipta máli, að því er orðskipanina þolfall með nafnhætti varðar. Sleppt er t. d. að sýna sambeygingu frumlags og umsagnar.

Um röð ummyndananna er það að segja, að ummyndun 2 hlýtur að fara á undan ummyndun 3 og 4, ef tekið er tillit til miðmyndunarummyndunar og ummyndunar í orðskipaninni nefnifall með nafnhætti, en báðar síðast töldu ummyndanirnar hafa í för með sér nafnháttarummyndun, en sagnfylling stendur hins vegar í nefnifalli, sbr. eftirfarandi setningar:

Honum finnst Páll vera góður

Hann sagðist vera veikur

Ummyndun 4 er valfrjáls með ákveðnum hópi sagna og því ekki eins víðtæk og ummyndun 3, sem aldrei er valfrjáls.

Með tilliti til ofanritaðs má telja einkenni orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti einkum þrjú: 1) Kemur aðeins fyrir með ákveðnum sögnum, sem merktar eru með tilliti til þessa. 2) Sambeyging sagnfyllingar við andlag er skyldubundin. 3) Nafnháttur er ávallt án nafnháttarmerkis. Við þetta má bæta fjórða einkenninu, sem er sérstakt ummyndunarferli, sbr. að framan.

Sagnirnar að *beiða* e-n e-s og *biðja* e-n e-s taka í nútíma máli ýmist með sér nafnhátt með nafnháttarmerki eða án, en oftast þó með nafnháttarmerki. Eftirfarandi setningar eru t. d. báðar mjög eðlilegar í nútíma íslenzku:

A. Ég bað hann að vera góður/góðan

B. Ég bað hann vera góðan

Í fornu máli var þessu á annan veg háttað. Í Egils sögu koma fyrir 27 dæmi með sögninni að biðja og nafnhætti, og er nafnhátturinn ávallt án nafnháttarmerkis nema í einu dæmi:

C. Egill bað Þórð at fara með honum til leiks (Eg. 99)

Þetta er reyndar eina dæmið, sem ég hef um *at + nh.* með sögninni að biðja, en úr Laxdælu og öðrum ritum hef ég mörg dæmi um biðja, og er þar ávallt notaður nafnháttur án nafnháttarmerkis:

- D. ok er þess eigi getit, at æsirnir bæði þá *heila hittast* (SnE, 69,1)
(og er þess eigi getið, að æsirnir bæðu þá (að) hittast
heila/heilir)
- E. það Sigurð eigi *verða* svá *djarfan* (Hkr. III, 270)
(það Sigurð *að verða* eigi svo *djarfur/djarfan*)
- F. Ólafur það móður sína *eina ráða* (Laxd. 50)
(Ólafur það móður sína (*að*) *ráða eina*)

Sögnin að beiða kemur tvívegis fyrir í Eglu. Einu sinni með nafnhætti án nafnháttarmerkis og öðru sinni með nafnháttarmerki:

- G. beiddi hann þá konung *unna* sér laga á því máli (Eg. 198)
H. þá beiddi Egill Grím *at ríða* til þings með honum (Eg. 296)

Ekki verður tekin nein afstaða til notkunar sagnarinnar *að beiða* á grundvelli þessara tveggja dæma, en augljóst virðist, að breyting hafi orðið frá fornmáli til nútíma máls, að því er til notkunar sagnarinnar *að biðja* tekur.

Eins og áður var dregið á virðist ekki fýsilegt að telja sagnirnar *að beiða* og *biðja* til þess flokks sagna, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, enda stýra þær báðar tveimur föllum, þvert ofan í það einkenni, sem talið var auðkenna sagnir, sem stýra þolfalli með nafnhætti. Þessar sagnir, einkum þó sögnin *að biðja*, virðast því hafa nokkra sérstöðu, þar sem valfrjálst er, hvort þær laga sig að orðskipaninni þolfall með nafnhætti, eða taka með sér nafnháttarmerki eins og aðrar sagnir, sem stýra tveimur föllum. Virðist hendi næst að merkja þær sérstaklega með tilliti til þessa valfrelsis, sem er algengt í nútíma-máli og vottar reyndar fyrir þegar í fornu máli, þótt ég hafi ekki kannað, hve örugg þessi einstöku dæmi eru, heldur treysti þeirri útgáfu Eglu, sem ég styðst við.

Vert er að gefa því gaum, að nokkrar þágufallssagnir, sem yfirleitt taka með sér nafnhátt með nafnháttarmerki, virðast einnig geta tekið með sér nafnhátt án nafnháttarmerkis, að fyrirmynd þeirra sagna, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti. Sem dæmi um slíkar sagnir má nefna *leyfa*, *lofa* og *hjálpa*:

- I. (Leyfðu mér lesa í friði)
J. (Lof mér sjá bókina)
K. (Hjálpaðu honum komast úr úlpunni)

Dæmi I–K eru fengin úr talmáli og þeir, sem spurðir voru álights, töldu dæmi I og einkum þó J tæk, en dæmi K vafasamt. Úr ritmáli hef ég engin hliðstæð dæmi, en hef heldur ekki leitað vandlega að slíkum dæmum, heldur lét nægja að leita í tiltækum orðabókum og seðlasafni Orðabókar háskólans. Þessi setningafræðilega breyting, sem virðist þó mjög sjaldgæf, kann að hafa stuðlað að því, að umræddar sagnir tækju með sér beygða sagnfyllingu með nafnhætti, að fyrirmynd orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, t. d.:

L. Láttu mig *lesa einan*

M. Leyfðu mér *að lesa einn*

N. Leyfðu mér *lesa einum*

Loks skal á það bent, að ef sagnfylling er notuð með orðskipaninni þolfall með nafnhætti, þá er allalengt að fella brott nafnháttinn. Einkum er þetta algengt með ákveðnum sögnum. Dæmi:

O. (Hann álitur sig *alvitran*)

P. (Ég tel hann *góðan* (í skák))

R. Konungr lét Sigurð *lausan* (Hkr III, 269)

Þetta atriði undirstrikar enn frekar hin nánú tengsl milli sagnfyllingar og andlags í orðskipaninni þolfall með nafnhætti.

III

SETNINGARGERÐIN SAGNFYLLING MEÐ NAFNHÆTTI

Nú skal vikið aftur að þeim dæmum, sem tilgreind voru í I. kafla, en fyrst tilgreind til viðbótar nokkur hliðstæð dæmi.

A. Það er ekki auðvelt fyrir hann að vera *einn*

(Það er ekki auðvelt fyrir hann að vera *einan*)

(Sjónv. Barnatími 5.12.1976)

B. Þú átt að venja þig á að vera *kyrr*, meðan ég laga á þér fötin (Mh.)

(Þú átt að venja þig á að vera *kyrran*, meðan ég laga á þér fötin)

C. Ég bað hann að vera ekki svona *kátur* (Mh.)

(Ég bað hann að vera ekki svona *kátan*)

- D. Ég hélt, að þú myndir leyfa öðrum að vera *syndugir* (Mh.)
(Ég hélt, að þú myndir leyfa öðrum að vera *syndugum*)
- E. Ég reyndi eftir megni að fá hann til að vera *vingjarnlegur*
við þig (Hin sterkari. Sjónv. 29.11.1976)
(Ég reyndi eftir megni að fá hann til að vera *vingjarnlegan*
við þig)

Athyglisvert er, að í öllum dæmanna er notuð óbeygð sagnfylling, þótt einnig virðist kleift að nota beygða sagnfyllingu, eins og tilbúnu dæmin innan sviganna gefa til kynna, en þau voru að sjálfsgöðu borin undir dóm málhafa og flestir töldu þau tæk, en kannski 'dálítið óvenjuleg.'

Með tilliti til umsagnar málnotenda og með tilliti til þess, að dæmi með beygðri sagnfyllingu eru alltið, virðist einboðið að líta svo á, að báðar gerðir setninga séu góðar og gildar. Báðar gerðir eru eins í djúpgerð — eins og sýnt var fram á í II. kafla — mismunurinn tekur aðeins til yfirborðsgerðar. Á sama hátt og sagnir, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, eru merktar með tilliti til brottfalls nafnháttarmerkis og beygðrar sagnfyllingar, þá má hugsa sér, að aðrar sagnir séu merktar með tilliti til þess, að nafnháttarmerkið helzt með nafnhætti og valfrjálst er, hvort sagnfylling er beygð eða óbeygð.

Það sem sagt var hér að ofan um beygða/óbeygða sagnfyllingu með nafnhætti, gildir fyrst og fremst um sagnir, sem stýra þolfalli. Beygð sagnfylling með sögnum, sem stýra þágufalli, er mun sjaldgæfari en með sögnum, sem stýra þolfalli. Allmörg dæmi um beygða sagnfyllingu með sögnum, sem stýra þágufalli, hafa þó orðið á vegi mínum, t. d.

F. Á heimleiðinni sagði Lísu Andra að liggja alveg *kjurum*
(Punkt.p.k.s., bls. 105)

G. Þeir skipuðu okkur að leggjast *flötum* á gólfið (Mbl.)

Setningar með beygðri þágufallssagnfyllingu virðast ekki aðeins sjaldgæfari, heldur eru þær í vissum skilningi síður tækar en sagnir með þolfallssagnfyllingu. Auðvitað er hæpið að reyna að meta, hvort ein setning er síður tæk en önnur, en það hefur þó verið reynt.¹⁰ Það, sem hér er átt við með 'síður tækar', er það, að þeir málnotendur, sem spurðir voru álitis á setningum með þolfallssagnfyllingu og þágufalls-sagnfyllingu, voru oftast í vafa um, hvort þágufallssagnfylling væri tæk

¹⁰ Sjá Chomsky 1961.

eða ekki, jafnvel þótt þeir sættu sig við setningu með þolfallssagnfyllingu.

En hvernig stendur á þessu fyrirbrigði? Hvers vegna eru setningar með þágufallssagnfyllingu á eftir nafnhætti síður tækar en setningar með þolfallssagnfyllingu í sömu stöðu? Á það má benda, að þágufallsagnir eru ófærri að tölu en þolfallsagnir, þó að mér séu beinar samanburðartölur að vísu ekki tiltækar. En miklu líklegra er þó, að hér valdi áhrif frá orðskipaninni þolfall með nafnhætti, sem ávallt hefur beygða sagnfyllingu eins og minnt var á í kafla II. Mönnum er með öðrum orðum tiltækara að nota beygða sagnfyllingu með þolfallssögnum en með þágufallssögnum, þar sem fyrirmynd formgerðarinnar þolfall með nafnhætti blasir við. Þetta atriði verður enn glegggra, ef tekið er tillit til sagnarinnar að biðja, sem í fornu máli stýrði orðskipaninni þolfall með nafnhætti, en er oft — og oftast — notuð með *að* + *nh.* í nútíma máli, t. d.:

H. (Ég bað hann koma einan)

I. (Ég bað hann að koma einan/einn)

Í dæmi H er notuð orðskipanin þolfall með nafnhætti, og þá kemur aðeins beygð sagnfylling til greina, en í dæmi I er skotið inn nafnháttarmerkinu, sem ekki er notað í formgerðinni þolfall með nafnhætti, og þá kemur hvort tveggja til greina að nota beygða eða óbeygða sagnfyllingu. Dæmi H er hliðstætt mörgum dæmum úr forn máli,¹¹ en dæmi I er algengt í nútíma máli.

Loks má geta þriðja atriðisins, sem kann að hafa stuðlað að notkun beygðrar sagnfyllingar. Það er kunnara en frá þurfi að segja, að orðaröð er allfrjáls í íslenzku. Þannig er t. d. alþekkt stílbragð að skjóta sagnfyllingu fram fyrir nafnhátt, þannig að sagnfylling standi þétt við það orð (andlagið), sem hún á við. Sem dæmi skulu teknar eftirfarandi setningar:

1. Þorkell bað þá heila hittask (Laxd. 222,5)
2. . . bað þá vel fara ok heila hittask (Hkr. II,123)
3. (Hann skipaði mér góðum að vera)
4. (Hann kenndi barninu þrúðu að vera)

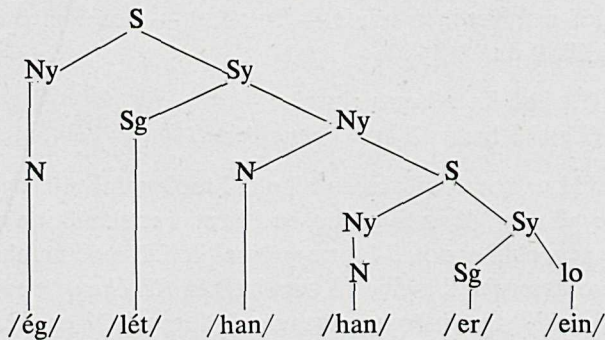
Í slíkum tilvikum er sagnfylling ávallt beygð vegna áhrifa frá and-

¹¹ Sbr. t. d. Nygaard § 216.

laginu. Ég breytti þeim dæmum, sem tilgreind eru í I. og III. kafla, að þessu leyti og bar þau þannig undir dóm fjölmargra málnotenda, oftast þeirra sömu, er áður höfðu tjáð sig um dæmin í upprunalegum búnging, og voru allir á einu máli um það, að með breytttri orðaröð kæmi aðeins beygð sagnfylling til greina. Nú er þetta stílbragð kannski ekki mjög algengt, en það er þó ótvírætt til í málinu og kann að valda einhverju um notkun beygðrar sagnfyllingar á eftir nafnhætti, svo að rétt þótti að minnst á þetta atriði.

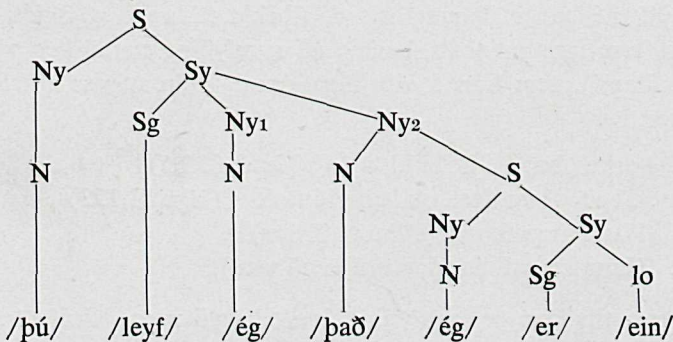
Loks skulu setningalíkon af þeirri gerð, sem hér er til umræðu borin saman og reynt að draga saman þau atriði, sem ætla má, að valdi mismunandi yfirborðsgerð.

A.

A. Ég lét hann vera einan

B.

B. Þú leyfir mér að vera einn/einum

Líkan A sýnir, hvernig hugsa má sér orðskipanina þolfall með nafnhætti í djúpgærð. Sögnin *að láta* tekur með sér eitt andlag eins og allar sagnir, sem mynda þolfall með nafnhætti. Við innfellingu setningar (S, Ny), sem stendur með andlagi sagnar (Ny, Sy), sem tekur með sér aðeins eitt andlag, virðist sambeyging sagnfyllingar við andlag í móðursetningu (S) alltaf eiga sér stað. Ef hins vegar sögn tekur með sér tvö andlög (B) og seinna andlagið er S, þá virðist valfrjálst, hvort sagnfylling innfelldu setningarinnar er sambeygð andlagi móðursetningar eða ekki. Hafa ber þó í huga hina valfrjálsu ummyndun um breytta orðaröð, sem hefur í för með sér beygða sagnfyllingu, enn fremur muninn á þolfallssögnum og þágufallssögnum, hvað þetta varðar, en á hvort tveggja var minnzt áður.

Þegar sett er upp ummyndanarferli fyrir setningar af gerðinni B, eins og gert var fyrir setningar af gerðinni A í II. kafla, kemur í ljós allnokkur mismunur. Ferlið má hugsa sér á eftirfarandi hátt og undirstrikanir tákna liði, sem ummyndast:

- IB. Þú leyf ég *það* ég er ein
- IIB. Þú leyf ég ég *að vera* ein
- IIIB. Þú leyf ég að vera ein
- IVB. Þú leyf *mér* að vera ein
- VB. Þú leyf mér að vera *einum*.

Ummyndanir IB og IIB eru samsvarandi ummyndunum fyrir setningar af gerðinni A (IA, IIA), nema í yfirborðsgerð fylgir nafnháttarmerki nafnhættinum. Ummyndun IIIB hins vegar samsvarar ekki neinni ummyndun í ummyndunarferli setninga af gerðinni A.

$$\text{IIIB. } (Ny + (nh. + lo)_{Sy})_S \rightarrow ((nh. + lo)_{Sy})_S$$

Ummyndun IVB samsvarar ummyndun IIIA og ummyndun VB samsvarar ummyndun IVA, en sá er munur á, að IVA er skyldubundin, en VB er valfrjáls.

IV

SAGNFYLLING MEÐ NAFNHÆTTI MEÐ ÓPERSÓNULEGUM SÖGNUM

Ef athugaðar eru ópersónulegar orðskipanir, þar sem fyrir kemur sagnfylling með nafnhætti, eða orðskipanir þar sem fyrir kemur aukafall, sem

stendur með lýsingarorði eða atviksorði að viðbættri sagnfyllingu með nafnhætti, þá kemur í ljós, að nokkuð er mismunandi, hvort sagnfylling stendur í nefnifalli eða lagar sig í beygingu að því orði, sem hún á við. Ef borin er saman nútíma íslenzka og íslenzka á eldra málstigi, kemur enn fremur í ljós, að mikil breyting hefur átt sér stað, að því er beygingu sagnfyllingar varðar. Nú skulu tekin nokkur dæmi, fyrst úr forn máli (I)¹² og síðan úr nútíma íslenzku (II):

I. 1.

- a) Bættra er þer at vera *goðum* (Hom. 44,10)
- b) ok betra mun oss at vera eigi *ráðlausum* (Laxd. 189)
- c) þa vætto sér ænskis annars en liggja þar *drepnum*
(Hom. 152,5)
- d) kvöl þótti (henni) *kvikri* at koma í hús Atla (Atlám. 100)
- e) ok mun þér þá erfitt þykkja *einum* at vera (Grettis s. 121)

I. 2.

- a) létt er *lauss at fara* (Sól. 37)
- b) illt es *litill* at vera (Mork. 37,6) (Saga Magnús góða og Haralds harðráða)

I. 3.

- a) gott er *vammalausum* vera (Sól. 30)
- b) allt er betra en sé *brigðum* at vera (Háv. 124)
- c) 'Nv man gefa til at sitia eigi *kyrrvm*' (Forn. Suð. 3,53)

II.

- a) Engum leyfist að vera *óprúttinn* Mh.
(?Engum leyfist að vera *óprúttnum*)
- b) Mér þykir leiðinlegt að lesa *einn* Mh.
(?Mér þykir leiðinlegt að lesa *einum*)
- c) Mig langar að lesa bókina *einn* Mh.
(?Mig langar að lesa bókina *einan*)
- d) Henni finnst ósköp leiðinlegt að vera *alein* Mh.
(?Mér finnst ósköp leiðinlegt að vera *aleinum*)
- e) Nauðsynlegt er að vera *rólegur* Mh.
(?Nauðsynlegt er að vera *rólegum*)
- f) Hann langar að vera *ríkur* Mh.
(?Hann langar að vera *rikan*)

¹² Sjá enn fremur málsháttinn: Betra er *berfættum* en *bókarlausum* að vera. (OH).

g) Hann langar að vera *forstjóri* Mh.

(?Hann langar að vera *forstjóra*)

h) (Ekki er henni vorkunn að vera *ein*)

Ekki er henni vorkunn að vera *einni* Mh.

Í fornu máli lagaði sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum sig að viðmiðunarorði í móðursetningu, ef því var ekki sleppt, sbr. I, 1 a-c. Dæmi I.1. d. og e. hafa nokkra sérstöðu vegna orðaraðar, en að því atriði verður vikið sérstaklega síðar. Ef verknadaðarathöfn nafnháttar er hins vegar almenns eðlis, ef hún er ekki tengd neinni ákveðinni persónu eða hlut, þá stendur sagnfylling oftast í nefnifalli, sbr. dæmi I.2. a-b. Fyrir kemur þó einnig, að sagnfylling í slíkum söngum lagar sig í falli að viðmiðunarorði, sem gera verður ráð fyrir, að liggi til grundvallar, sbr. dæmi I.3. a-c. Þó verður að hafa sama fyrirvara á um dæmi I.2.-I.3. og um dæmi I.1. d. og e., þ. e. orðaröð kann að skipta hér máli.

Loks má benda á þann möguleika, að í einstökum dæmum kunni að gæta erlendra áhrifa. T. d. er dæmi I.1.a. þýðing úr latínu: *Melius est te esse bonum*. En slíkar skýringar hrökkva vitaskuld skammt um flest dæmanna, t. d. I.1. b. og d.

Í nútíma máli stendur sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum yfirleitt alltaf í nefnifalli. Úr nútíma máli hef ég aðeins eitt dæmi um sagnfyllingu í aukafalli (h) og nánast allir, sem spurðir voru, kusu fremur að nota nefnifall í dæmum II; aðeins einn taldi dæmi II.a.2. mögulegt, en allmargir töldu dæmi II.h.2 gott og gilt. Ég hef því sett spurningarmerki við setningar II.a.2.-g.2, en dæmi II.h. virðist hafa sérstöðu meðal dæmanna. Kann það að stafa af áhrifum frá sögninni að vorkenna, sem myndar tengsl við ópersónulega formgerð sagnarinnar að vera með nafnorðinu vorkunn:

A. (Ég *vorkenni* henni að vera ein/einni)

B. (Henni *er vorkunn* að vera ein/einni)

Athyglisvert er, að Smári tilgreinir eitt dæmi um beygða sagnfyllingu með nafnhætti á eftir ópersónulegri sögn:

C. Hana langaði til að vera *einsamla*¹²

Nú ber þess að gæta, að skáletruðu liðirnir í t. d. setningum II.b. og c. eru kallaðir viðurlög í hefðbundinni setningafræði, þar sem þeir

¹³ Smári 1920, § 92.

jafngilda tíðarsetningum en ekki afleiðingarsetningum eins og sagnfylling með andlagi. Þetta atriði verður þó ekki rætt nánar hér, enda sambeygist viðurlag því orði, sem það vísar til, líkt og andlæg sagnfylling.

Af framansögðu má draga þá ályktun, að breyting hafi orðið á yfirborðsgerð setninga af þessu tagi frá forn máli til nútímamáls. Á hinn bóginn er unnt að breyta orðaröð setninganna í II að fyrirmynd setninga I.3 a–b án þess að merking raskist, og þá voru flestir, sem spurðir voru, á einu máli um það, að nota bæri viðeigandi aukafall. Dæmi:

D. Mér þykir leiðinlegt *einum* að lesa

E. Hann langar *ríkan* að vera

F. Mig langar *einan* að lesa bókina

Setning F er að vísu tvíræð, þ. e. *einan* merkir annað hvort 1) *aleinn* eða 2) *út af fyrir mig*, en ekki skiptir það máli í þessu sambandi, því að um er að ræða tvö mismunandi les, en ekki mismunandi gerð setninga.

Með tilliti til dæma II og sömu dæma með breyttri orðaröð, sem í vissum skilningi er óeðlileg, þ. e. hún er ekki sú algengasta, virðist ljóst, að máli skiptir, hversu nálæg sagnfylling er viðmiðunarorðinu. Fjarlægð sagnfyllingar frá viðmiðunarorði virðist stuðla að rofi tengsla þeirra á milli, tengsla, sem annars koma fram í sambeygingu. Þessi staðreynd gæti varpað ljósi á tilvist dæma I.3., þar sem viðmiðunarorð er fallið brott, en breytir engu um reglur um þetta atriði í nútíma íslenzku, þar sem telja má einhlítt, að sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum standi í nefnifalli.

Ekki skal getum að því leitt, hvað þessari breytingu veldur, en þó má benda á tvö atriði, sem máli kunna að skipta. Í fyrsta lagi er algengt að sleppa viðmiðunarorðinu, þannig að sagnfylling fær sjálfstæðara gildi, sbr. t. d. dæmi I.2 og II.3. Í öðru lagi kunna sagnir, sem eru svipaðrar merkingar og t. d. *langa*, *þykja* og *finnast*, en taka með sér frumlag í nefnifalli, þ. e. eru persónulegar, að hafa haft einhver áhrif. T. d. mætti bera eftirfarandi setningar saman við setningar II.c, e og f:

G. Ég vil lesa bókina einn

H. Hann ætlar að vera ríkur

I. Ég álít nauðsynlegt að vera einn

Í dæmum G og H er viðmiðunarorðið í *nefnifalli* (ég, hann), en í dæmi I gæti frumlagið (ég) virkað sem viðmiðunarorð.

V

Niðurstaða framanritaðs verður sú, að nokkuð sé á reiki, hvernig farið er með sagnfyllingu á eftir nafnhætti. Sagnfylling í orðskipaninni þolfall með nafnhætti stendur ávallt í þolfalli og sagnir, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, stýra aðeins einu falli. Ef sögn í móðursetningu stýrir þolfalli og tekur með sér nafnhátt með nafnháttarmerki er ýmist, að sagnfylling stendur í þolfalli eða nefnifalli og flestir málnotenda, sem spurðir voru, töldu sig geta notað hvort tveggja, enda næg dæmi um hvort tveggja. Ef sögn í móðursetningu stýrir hins vegar þágufalli, þá er algengast, að sagnfylling standi í nefnifalli, þótt þó nokkrir málhafa teldu sig geta notað þágufall. Í langflestum dæmanna um þetta atriði, sem athuguð voru, var notað nefnifall. Þessi mismunur á beygingu sagnfyllingar á eftir þolfallssögnum annars vegar og þágufallssögnum hins vegar stafar líklegast af áhrifum frá orðskipaninni þolfall með nafnhætti, þar sem sagnfylling er ávallt sambeygð viðmiðunarorði. Með ópersónulegum sögnum stendur sagnfylling með nafnhætti ávallt í nefnifalli í nútímamáli, sé eðlilegir orðaröð haldið.

SKRÁ YFIR RIT, SEM VITNAÐ ER TIL

- Chomsky 1961*: Noam Chomsky: Degrees of Grammaticalness, prentað í *The Structure of Language*, Prentice-Hall 1964.
- Chomsky 1965*: Noam Chomsky: Aspects of the Theory of Syntax. The MIT Press 1965.
- Bechert o. fl.*: Johannes Bechert, Danièle Clément, Wolf Thümmel und Karl Heinz Wagner: Einführung in die generative Transformationsgrammatik. Hueber 1974 (4. Auflage).
- BG43*: Björn Guðfinnsson: Íslenzk setningafræði handa skólum og útvarpi. Reykjavík 1943.
- HH55*: Halldór Halldórsson: Kennslubók í setningafræði . . . Akureyri 1955.
- Lewandowski*: Th. Lewandowski: Linguistisches Wörterbuch 1–3. Quelle und Meyer, Heidelberg 1973–1975.
- Nyg.*: M. Nygaard: *Norrøn Syntax*. Aschehough og Co, Oslo 1966 (2. opplag).
- SE*: Stefán Einarsson: *Icelandic Grammar Texts Glossary*. Baltimore 1949.
- Smári*: Jakob Jóh. Smári: Íslenzk setningafræði. Reykjavík 1920.
- Ureland*: Sture Ureland: *Verb Complementation in Swedish and other Germanic Languages*. Skriptor AB, Stockholm 1973.
- Atlam.Háv.Sól.*: Eddukvæði I–II, Guðni Jónsson bjó til prentunar. Akureyri 1954.
- Egils.s.*: Íslenzk fornrit II. Egils saga Skalla-Grímssonar, Sigurður Nordal gaf út. Reykjavík 1933.
- Forn.Suð.*: Fornsögur Suðurlanda. . . . Utgifna af Gustaf Cederschiöld. Lund 1884.

- Grettis.s.*: Íslenzk fornrit VII. Grettis saga Ásmundarsonar, Guðni Jónsson gaf út. Reykjavík 1936.
- Hkr.I,II,III.*: Íslenzk fornrit XXVI–XXVIII. Heimskringla I–III, Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík 1941–1951.
- HL 76.*: Halldór Laxness: Í túninu heima. Reykjavík 1975.
- Hom.*: Gammel norsk homiliebog, udgiven af C. R. Unger. Christiania 1864.
- Laxd.*: Íslenzk fornrit V. Laxdælasaga, Einar Ól. Sveinsson gaf út. Reykjavík 1934.
- LS.*: Indriði G. Þorsteinsson: Land og synir. Reykjavík 1963.
- Mork.*: Morkinskinna, udgiven af C. R. Unger. Christiania 1867.
- OH.*: Orðabók Háskóla Íslands. (Seðlasafn).
- Punkt.p.k.s.*: Pétur Gunnarsson: Punktur, punktur, komma, strik. Reykjavík 1976.
- Sigr.fer.*: Njórður P. Njarðvík: Sigrún fer á sjúkrahús. Reykjavík 1976.
- Sn.E.*: Edda Snorra Sturlusonar . . . Guðni Jónsson bjó til prentunar. Akureyri 1954.

MODERN ICELANDIC U-UMLAUT FROM THE DESCRIPTIVE POINT OF VIEW

Survey. Par.1: The present study investigates the so-called u-umlaut alternations /a~ö/ and /a~y/, and is arbitrarily limited to u-umlaut alternations within morphological paradigms.

Par. 2: It is necessary to distinguish between u-umlaut in monosyllabic and u-umlaut in polysyllabic stems. Monosyllabic stems display only the alternation /a~ö/, e.g. *barn*~*börn*. Polysyllabic stems manifest two types of u-umlaut, Final and Initial umlaut. A stem shows Final umlaut if the alternation /a~ö/ occurs in the last syllable of the stem only, e.g. *almanak*~*almanök*. This type of u-umlaut is normal and productive in polysyllabic stems. A stem manifests Initial umlaut if it undergoes the alternation /a~ö/ in its stressed syllable and-or the alternation /a~y/ in its unstressed syllable(s), e.g. *gamall*~*gömul*. There are astonishingly few reliable examples of Initial umlaut, and a few classes of ambiguous examples. Beside Final and Initial umlauts there is a special marginal type illustrated by *hafald*~*höföld*. A few lexical items, such as *hérað*, display more than one type of u-umlaut, e.g. *héruð*~*héröð*.

Par. 3 describes the phonological properties of the environments in which u-umlaut shows up. Stems which manifest u-umlaut are often followed by *u*-initial desinences, e.g. *göml-um*, but just as often such stems are not followed by anything, e.g. *gömul*, or by endings which do not begin with *u*, e.g. *börn-in*. Par. 4 enumerates the morphological environments in which u-umlaut takes place in nouns, adjectives and verbs. Par. 5 enumerates the inflexional classes of words in which the basic vowel of the u-umlaut alternation is more likely /ö/ than /a/. Par. 6 studies the u-umlaut alternation /au~öi/, which occurs before palatal or velar nasal (e.g. *langur*~*löngum*), and the behaviour of the diphthong /ai/ with respect to the u-umlaut.¹

¹ My thanks are due to Miss Margaret G. Davis, who has corrected my English,

1. The label U-UMLAUT belongs to historical grammar. However, in this descriptive study it will be used as a convenient name for the vowel alternations /a—ö/ and /a—y/ which are found in many morphological paradigms of Modern Icelandic, and which have mostly arisen through the prehistorical process of u-umlaut. An example is *gamall* 'old' versus nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *gömul*. From the descriptive point of view the limitation of the scope of the present paper to just these alternations, in morphological paradigms only, is arbitrary. What remains outside are other vocalic alternations and

(a) Inflected words displaying no u-umlaut alternations in their morphological paradigms. If such inflected words contain, for instance, non-alternating /ö/, as in (1a), q.v., that segment is here assumed to have been lexicalized.

(b) Uninflected words. In this context there is of course no point in keeping the /ö/'s and /y/'s which are due to pre-historical u-umlaut apart from the /ö/'s and /y/'s of other origin. Thus in (1b), q.v., the /ö/ of *mjög* is from older *o*, the latter from *a* by u-umlaut, according to the most probable conception of breaking before *u*, see Nielsen 1957: 38–42. *Sjö* is from older *sjau*.

- (1) (a) Inflected words: *mör* 'suet'
 Böðvar masculine given name
 fölur 'pale'
- (b) Uninflected words: *mjög* 'very'
 sjö 'seven'
- (c) Uninflected constituents of compound words:
 böggla-afgreiðsla 'parcel post delivery'
 dökk-grænn 'dark green'
 fjöl- 'multi-, poly-'
 sögu-staður 'historical place'
- (d) Derivational paradigms:
 fara 'go, travel' vs. *förull* 'rambling'
 saga 'history' *sögulegur* 'historical'

and to Baldur Jónsson and Stefán Karlsson, who have read an earlier version of the paper and suggested improvements. All errors are my own.

<i>baggi</i> 'pack'	<i>böggull</i> 'parcel'
<i>kanna</i> 'explore'	<i>könnuður</i> 'explorer'

(c) Uninflected constituents of compound words. Admittedly a word like *sögustaður* of (1c), q.v., can be related to *saga* on the level of descriptive word formation, as it unquestionably is in historical word formation, but I doubt that the phonological representation of the compound begins with /saɣ/ or /saɣ + ɣ/, so that /ö/ were due to the synchronic u-umlaut rule.

(d) Derived lexical items displaying the alternation /a-ö/ and-or /a-ɣ/ in their derivational paradigms. For instance, *förull* of (1d), q.v., is related to *fara* in historical word formation, and may be so related in descriptive word formation as well. But I doubt that the phonological representation of its stem is /far + ɣl/ and its /ö/ due to the synchronic u-umlaut rule.

2. Kinds of u-umlaut. It is practical to treat umlaut in monosyllabic stems and in polysyllabic stems in separate paragraphs. In polysyllabic stems I distinguish between Final and Initial u-umlaut.

2.1. U-umlaut in monosyllabic stems. The only u-umlaut alternation found in monosyllabic stems is of course /a-ö/, never /a-ɣ/; see (2a). Those stems having a monosyllabic and a non-monosyllabic shape on the phonetic level, behave as true monosyllabic stems as far as their monosyllabic allomorphs are concerned; see (2b).

(2) (a) Stems which are always monosyllabic

barn 'child', nom./acc. pl. *börn*, dat. pl. *börn-um*

gata 'street', oblique sg. *göt-u*, nom./acc. pl. *göt-ur*, dat. pl. *göt-um*

hvass 'sharp', nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *hvöss*, dat. pl. *hvöss-um*, etc.

(b) Stems having mono- and polysyllabic allomorphs

farinn 'gone', several weak cases *förn-u*

akur 'field', dat. pl. *ökr-um*

hamar 'hammer', dat. pl. *hömr-um*

annar 'other, second', dat. sg. n. *öðru*, cf. nom. pl. m. *aðrir*

2.2. Final u-umlaut. Final umlaut is only possible in polysyllabic stems. A polysyllabic stem is here said to undergo Final umlaut if it displays the alternation /a—ö/ in the last syllable of the stem; the remaining syllables of the stem do not undergo any u-umlaut. For examples see (3).

Which polysyllabic stems undergo Final umlaut? Excepting stems undergoing Initial umlaut and some irregular formations (see par. 2.3 and 2.4 below), Modern Icelandic polysyllabic stems undergo Final umlaut generally—if their rightmost vowel is susceptible to the u-umlaut alternation: contrast *japönsk* of *japanskur* ‘Japanese’ and *falleg* of *fallegur* ‘beautiful’. Final u-umlaut seems to represent the normal and productive kind of u-umlaut in Modern Icelandic polysyllabic stems: naturalized polysyllabic stems susceptible to u-umlaut display Final umlaut.

- (3) Illustrations of Final umlaut, including naturalized stems
almanak ‘calendar’: nom./acc. pl. *almanök*, dat. pl. *almanök-um*
albanskur ‘Albanian’: *albönsk(-um)*
apaldur ‘apple-tree’: *apöldr-um*
akarn ‘acorn’: *akörn(-um)*
rambaldi ‘bell beam’: *ramböld-um*
bikar ‘drinking cup’: *bikör-um*
heilagur ‘holy’: *heilög(-um)*
folald ‘young foal’: *folöld(-um)*
spekúlant ‘speculator, gambler’: *spekúlönt-um*
gímald ‘vast opening’: *gímöld(-um)*
organ ‘organ’: *orgön(-um)*
karat ‘carat’: *karöt(-um)*
blýantur ‘pencil’: *blýönt-um*
kóral ‘coral’: *kóröll-um*
Albani ‘Albanian’: *Albön-um*
skandali ‘scandal’: *skandöl-um*
Skandínavi ‘Scandinavian’: *Skandínöv-um*
atlas ‘atlas’: *atlös-um*
kvaðrat ‘square’: *kvaðröt(-um)*
Amerikani ‘American’: *Amerikön-um*
dínarður ‘dinner’: *dínörð-um*
kartafla ‘potato’: *kartöfl-um*
bastarður ‘bastard’: *bastörð-um*

Arabi 'Arab' sb.: *Aröb-um*
dívan 'couch': *dívön-um*
fosfat 'phosphate': *fosföt(-um)*
salat 'salad': *salöti(-um)*
serenaða, serenata 'serenade': *serenöð-u, serenöt-u*
smaragður 'emerald': *smarögð-um*
spítali 'hospital': *spítöl-um*
standarður 'standard, flag': *standörð-um*
túlípani 'tulip': *túlípön-um*
klóak 'drain, sewer': *klóök(-um)*

2.3. Initial u-umlaut. A polysyllabic stem is here said to undergo Initial u-umlaut if it displays the alternation /a—ö/ in the syllable under primary stress, and-or the alternation /a—y/ in one or more remaining syllables. For examples see (4).

- (4) (a) /a—ö/ under primary stress, /a—y/ elsewhere
annar 'other, second', nom. sg. f. *önnur*
gamall 'old' *gömul*
- (b) Only /a—y/ in at least one unstressed syllable, no u-umlaut alternation in the stressed syllable
sumar 'summer', nom./acc. pl. *sumur*
hundrað 'hundred' *hundruð*
- (c) Only /a—ö/ in the stressed syllable, no u-umlaut alternation in the unstressed syllable(s)
fagur 'fair', nom. sg. f. *fögur*
mastur 'mast', nom./acc. pl. *möstur*²

Which stems undergo Initial umlaut? There are astonishingly few reasonably unambiguous examples of stems undergoing Initial umlaut, and no other type of umlaut. A hopefully exhaustive list of such cases is given sub (5), q.v. (For cases such as pl. *héruð*—*héröð* see par. 2.5.) All told, Initial umlaut seems to be limited to a few old and-or much used, often idiosyncratic, preponderantly native lexical items. (*Markaður* and *mastur* are pre-Reformation loanwords. The archaic *atall*, now usually *ötul*- in all its case forms, with lexicalized u-umlaut, cannot

² Here belongs also the substandard lp. pl. pres. *öthugum* and pret. pl. *öthuguð*- (normal forms *athugum, athuguð*-) of *athuga* 'examine'.

(5) A list of stems undergoing Initial umlaut

(a) Nouns

- markaður* 'market', dat. pl. *mörkuð-um*
faðir 'father', oblique sg. *föður*
mastur 'mast', nom./acc. pl. *möstur*
sumar 'summer', nom./acc. pl. *sumur*
hundrað 'hundred', nom./acc. pl. *hundrað*

(b) Adjectives

- gamall* 'old', nom. sg. f. *gömul*
annar 'other, second', nom. sg. f. *önnur*
atall 'energetic', nom. sg. f. *ötul*
einsamall 'alone', nom. sg. f. *einsömul*
allursaman 'all together', nom. sg. f. *öllsömun*
 the type *fagur* 'fair', nom. sg. f. *fögur*

(c) Verbs: no unambiguous examples

be characterized as much used or idiosyncratic.) *Faðir* belongs to an idiosyncratic inflexional type (cf. the plural stem *feð(ur)-*) and is also the only Modern Icelandic stem displaying u-umlaut before an *u* not immediately preceded by a morpheme boundary; cf. par. 3 below. *Sumar* has double definite nominative/accusative plural, *sumrin* and *sumurin*. *Gamall* has suppletive comparison, comparative *eldri*, superlative *elztur*. *Annar* has unique inflection, cf. its stems *annar-* (*önnur-*) and *aðr-* (*öðr-*). *Einsamall* and *allursaman* manifest unique allomorphic variation. For instance, their respective nominative singular feminine case forms are *ein-sömul* -*sömun* and *öll-sömul* -*sömun*. *Saman* occurs inflected only in the compounds *einsamall* and *allursaman*, and only in a few case forms at that: nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *ein- öll-sömun*, nom./acc. sg. n. *alltsaman(t)*, cf. Blöndal 1920–24 s.v. *allur* and p. 1008 s.v. *allur*; Böðvarsson 1963 s.v. *allursaman*. *Fagur* (with epenthetic *u* and stem final *r*) displays allomorphic variation in comparison (e.g. comparative *fegri*, *fegurri*, *fagrari*,³ superlative *fegurstur*, *fagrastur*) and sometimes even in the morphological paradigm (gen. sg. f. *fagurrar*, rarer *fagrar*, dat. sg. f. *fagurri*, rarer *fagri*, gen. pl. *fagurra*, rarer *fagra*).—The irregularity of *mastur*, *sumar*, *gamall*, -*samall*, and

³ The last mentioned form is not adduced in the handbooks, but the OHÍ has it registered.

the *fagur* type is enhanced by the circumstance that they display the alternation vowel— \emptyset in the unaccented syllable.

The less certain instances of Initial umlaut are nouns in *-naður*, *-uður*, *-ari*, *-un*, *-an*; adjectives in *-aður* and *-astur*; verbal forms such as pret. pl. *kölluð-* of *kalla* 'call'.

The nouns in *-naður* are all masculine and derived. Being preponderantly abstract in meaning, they occur mostly in the singular only. A list of those that are used in the plural as well, together with their dative plural, their only case displaying reflexes of u-umlaut, is given sub (6), q.v. If these lexical items are analyzed as containing an *-að-* final stem (e.g. *fatnað-*) followed by the case markers, their respective dative plural forms are instances of Initial umlaut. On the other hand, in all the nouns of the list, monosyllabic base stems can be easily recognized before the suffix *-naður*, cf. the lexical items in the rightmost column of (6). It is therefore possible that the true analysis is the stem *fat-* plus *-nað-*/*-nuð-* initial case markers. In that event the case marker of the

- (6) Examples of nouns in *-naður* which are also used in the plural
<i>verknaður</i> 'work',	dat. pl. <i>verknuðum</i> ,	cf. <i>verk(a)</i> 'work'
<i>skilnaður</i> 'divorce'	<i>skilnuðum</i>	<i>skilja</i> 'separate'
<i>-fatnaður</i> 'clothes'	<i>-fötnuðum</i>	<i>föt</i> pl. 'clothes'
<i>-klæðnaður</i> 'clothes'	<i>-klæðnuðum</i>	<i>klæði</i> 'clothes'

dative plural can be *-nuðum*, with lexicalized *u* in the penultimate syllable, and the dative plural stem *föt-* is a case of umlaut in monosyllabic stems. A consequence of this analysis would be that the *fatnaður* type would constitute its own declension class characterized by its own set of case desinences. A third alternative analysis takes to account the fact that *-að-* is one of the commonest suffixes in Icelandic. It is possible that *fatnaður* is analyzed as *fatn-* plus *-að-*/*-uð-* initial case markers. The dative plural marker could then be *-uðum*, with lexicalized *u* in the penultimate syllable, and the dative plural stem *fötn-* a case of u-umlaut in monosyllabic stems. Again, the *fatnaður* type would constitute its own declension class. For the declension of *fatnaður* under this analysis, see (7). The same analysis could also be assumed for *markaður* 'market', adduced above in (5a), under the presupposition that its *-að-* was identified with the common suffix *-að-*, and-or its *mark-* with the stem *mark-* in *mörk* 'weight/value unit *mark*' or 'open space' (folk etymology). In

(7) nom. sg.	<i>fatn</i> + aðyr	pl.	<i>fatn</i> + aðir
acc.	<i>fatn</i> + að		<i>fatn</i> + aði
dat.	<i>fatn</i> + aði		<i>fatn</i> + Yðym
gen.	<i>fatn</i> + aðar		<i>fatn</i> + aða

this case *markaður* ceases to be a case of Initial umlaut. I would here mention the possibility that the *-að-* of *hundrað* has also been identified with the common suffix *-að-*, in which case the nom./acc. pl. *hundruð* and the dat. pl. *hundruðum* need not contain /a/ changed to /y/ by the synchronic rule of u-umlaut, but the case desinences /+Yð/ and /+Yðym/, respectively, in which event the noun is removed from the sphere of Initial umlaut.—A set of further analyses is generated by the possibility that there is more than one morphological cut in every form, e.g. /*fat* + *nað* + *yr*/. As these analyses all operate with either Initial umlaut or with umlaut in monosyllabic stems, not with any third kind of u-umlaut, they are not treated in detail here. Last but not least, it is conceivable that not all speakers of Icelandic analyze the lexical items à la *fatnaður* in the same way, but some choose (unconsciously of course) one, and some another alternative analysis. In particular, it is possible that for some speakers *fötnuðum* is a case of Initial umlaut, for others a case of umlaut in monosyllabic stems. The fact that there are so many descriptive alternatives is the reason why I characterize the *fatnaður* type, and the remaining types of words to be discussed presently, as unreliable instances of Initial umlaut.

The nouns in *-uður*. Most nouns in *-uður* are masculine, derived, and do not display synchronic u-umlaut in their inflexion at all. If they contain /ö/ in their root syllable beside *u* in *-uð-*, those /ö/ and /Y/ are lexicalized; examples: *frömuður* 'pioneer', *hugsuður* 'thinker', etc. On the other hand, a few nouns in *-uður* display Initial umlaut outside their genitives of both numbers, e.g. *söfnuður* 'congregation', gen. sg. *safnaðar*, pl. *safnaða*. (Halldórsson 1950:99 adduces gen. pl. *safnaða*)

- (8) Examples of nouns in *-uður*, gen. *-aða(r)*
<i>söfnuður</i> 'congregation',	cf. <i>safna</i> 'collect'
<i>fögnuður</i> 'joy'	<i>fagna</i> 'rejoice'
<i>jöfnuður</i> 'equity'	<i>jafna</i> 'make even'
<i>söknuður</i> 'sorrow'	<i>sakna</i> 'miss'
<i>mánuður</i> 'month'	—

and *söfnuða*.) For a list of non-archaic stems in *-uður* showing u-umlaut see (8). If the only or main morphological cut in these nouns is after *uð*, the forms manifest Initial umlaut. On the other hand, the stems of these examples, excepting *mánuður*, are readily identified with the respective stems of the lexical items in the rightmost column of (8). Therefore the nouns sub (8) are perhaps analyzed by at least some Icelanders as stem *+uð/-að*-initial desinences. In that case it can be said that in the genitive plural the ending */+aða/* alternates with */+yða/*, the latter accompanied by u-umlaut, *söfnuða*.

There is a further set of non-phonetic representations utilizing */ö/* as the basic root vowel, */y/* as the basic vowel of *uð*, and changing them to */a/* in the genitives; this is also Initial umlaut (in the direction */ö, y/ → /a/*) according to my definition of u-umlaut. Alternatively, the root could be */söfn/*, changed to */safn/* in the genitives, whereas */+aða(r)/* would be lexicalized desinences; this would be umlaut (again in the direction */ö/ → /a/*) in monosyllabic stems. That the basic shape of the root is */söfn/*, rather than */safn/*, is made probable by the following: All case forms but the genitives contain */ö/* on the systematic phonetic level; the maximally unmarked case, nominative (of both numbers), contains */ö/*. An example of such an analysis will be found sub (9), q.v.

(9) nom. sg.	<i>söfn + yðyr</i>	pl.	<i>söfn + yðir</i>
acc.	<i>söfn + yð</i>		<i>söfn + yði</i>
dat.	<i>söfn + yði</i>		<i>söfn + yðym</i>
gen.	<i>söfn + aðar → safn + aðar</i>		<i>söfn + aða → safn + aða</i>

Under all the analyses operating with non-umlauting (lexicalized) desinence-initial */að/* and */yð/*, for instance under the analysis of (9), the nouns like those in (8) form their own declension class. Their stems are monosyllabic, and thus fall outside the scope of Initial umlaut.

The *-uður* of the non-derived noun *mánuður* has probably been identified with the *-uður* of the *-uður* nouns, so that whatever analysis is correct for, say, *söfnuður*, is correct also for *mánuður*. The identification in question may have been facilitated by folk-etymologizing the noun as containing the stem *mán-* of *máni* 'moon'.

The masculine nouns in *-ari*. They form an open set and mostly denote performers of action or occupation. For examples see (10).

(10) Examples of nouns in *-ari*

<i>bakari</i> 'baker',	dat. pl. <i>bökurum</i> ,	cf. <i>baka</i> 'bake'
<i>fiðlari</i> 'fiddler'	<i>fiðlurum</i>	<i>fiðla</i> 'violin'
<i>kennari</i> 'teacher'	<i>kennurum</i>	<i>kenna</i> 'teach'
<i>dómari</i> 'judge'	<i>dómurum</i>	<i>dómur</i> 'judgement'
<i>kjallari</i> 'cellar'	<i>kjöllurum</i>	—

The u-umlaut alternation shows up in the dative plural, see the central column of (10), and represents Initial umlaut if the main morphological cut is just before *-um*; the dative plural is then morphologically /*bakar* + *ym*/. However, since so many Icelandic nouns end in *-ari*, and/or because of their synchronic word-derivational ties with their respective bases such as those in the rightmost column of (10), it is possible that at least some Icelanders analyze *bakari* etc. as /*bak* + *ari*/ etc., making the stem monosyllabic and thus not subject to Initial umlaut. For an example of this analysis see (11). Under this analysis the nouns in *-ari*

(11) nom. sg.	<i>bak</i> + <i>ari</i>	pl. <i>bak</i> + <i>arar</i>
acc.	<i>bak</i> + <i>ara</i>	<i>bak</i> + <i>ara</i>
dat.	<i>bak</i> + <i>ara</i>	<i>bak</i> + <i>YRYM</i>
gen.	<i>bak</i> + <i>ara</i>	<i>bak</i> + <i>ara</i>

form their own declension class, different from the declension of other masculine weak nouns.

Speaking against Initial umlaut in the morphological paradigm of the *ari*-nouns are lexical items such as *kristall-ari* 'crystallizer', whose dative plural is *kristöllurum*, not *kristullurum*, which makes sense if the main morphological cut is after *ll*, /*kristall* + *YRYM*/; in that event it can be argued that *kristöllurum* displays the expected Final umlaut. However, this argument is weak, because examples such as *kristöllurum* are few in number and the type of their umlaut could be due to the influence of their word-derivational bases, cf. the verb *kristalla* 'crystallize', whose third person plural preterite is *kristölluðu*. Or it could be argued that *kristöllurum* is simply an exceptional form.

The non-derived *kjallari* 'cellar' (and *meistari* 'master', *marmari* 'marble', *keisari* 'emperor', etc.) has joined the derived nouns in *-ari* just as *mánuður* has joined those in *-uður*.

The deverbative feminine nouns in *-un*, mostly *nomina actionis*, form

an open set as well. For examples see (12). Their association with the lexical items in the rightmost column of (12) is strong. Initial umlaut is realized in the whole singular and in the dative plural: *pöntun*, gen. sg. *pöntun-ar*, dat. pl. *pöntun-um*. Many of these nouns, being abstract, are

(12) Examples of those feminine nouns in *-un* used both in the singular and plural

<i>pöntun</i> 'commercial order',	<i>panta</i> 'order' vb.
<i>kvörtun</i> 'complaint'	<i>kvarta</i> 'complain'
<i>fölsun</i> 'forgery'	<i>falsa</i> 'forge'
<i>töpun</i> 'loss'	<i>tapa</i> 'lose'
<i>verzlun</i> 'store'	<i>verzla</i> 'do business'
<i>einkunn</i> 'school mark' ⁴	—

used in the singular only, in which case they do not display any u-umlaut alternation, but exhibit lexicalized /ö/ and-or /y/.

However, it is doubtful whether the nouns sub (12) are genuine instances of Initial umlaut. They can be analyzed so that *-un-* and *-an-* pertain to the endings, see (13). There is even a weak argument in

(13) nom. sg.	<i>pant</i> + yn	pl.	<i>pant</i> + anir
acc.	<i>pant</i> + yn		<i>pant</i> + anir
dat.	<i>pant</i> + yn		<i>pant</i> + ynym
gen.	<i>pant</i> + ynar		<i>pant</i> + ana

favour of the cut being before *un/an*: The noun in *-un* made from the verb *kristalla* 'crystallize' is *kristöllun*, not *kristullun*. This speaks against the *pöntun* nouns undergoing Initial umlaut, and for their undergoing Final umlaut and for the main morphological cut being before *-un*. However, the argument is nonconclusive, in that it could be argued that nouns like *kristöllun* are simply exceptional, or due to analogy with their respective word-derivational bases. (The base verb *kristalla* has *kristölluðu* as its third person plural preterite.) If the ana-

⁴ The feminine noun *einkunn*, originally a compound, is now pronounced as a simplex (velar *n* before *k*, short *n* at the end), and has developed a new plural *einkanir* beside *einkunnir* (Böðvarsson 1963 s.v. *einkanir*). The pl. *einkanir* means 'school marks'. Its origin is due to proportional analogy: *seinkun* 'delay': *seinkanir* = *einkunn*: X, where X = *einkanir*. The paradigm *einkunn*, *einkanir* belongs with *pöntun*, *pantanir*.

lysis exemplified under (13) is correct, the *pöntun* nouns form their own declensional class.

A further alternative analysis of *pöntun* takes into account the possibility that /*ö*/, not /*a*/, is the basic root vowel in the morphological paradigm of the *pöntun* nouns, at least in the singular. In the plural, a morphological rule would change /*ö*/ to /*a*/, and another rule would change /*a*/ back to /*ö*/ in the dative plural; e.g. nom. sg. /*pönt* + *yn*/, nom. pl. /*pant* + *anır*/, dat. pl. /*pant* + *ynym*/ → /*pönt* + *ynym*/. There is a complication here, in that those *pöntun* nouns derived from verbal stems whose vowel is /*ö*/, do not change that /*ö*/ into /*a*/ in the plural. Example: *af-höfðun* 'decapitation', nom. pl. *af-höfðanir*, not *-hafðanir*. Since nouns like *-höfðun* are rare, it could be postulated that they are exceptions from the plural /*ö*/ → /*a*/ rule. Alternatively, there may exist a language universal saying that derivatives must not display more variation in their morphological paradigms than their respective word-derivational bases. Thus, since *-höfðun* is derived from *afhöfða* 'decapitate' (and the latter from *af* + *höfuð* 'head'), in whose morphological paradigm /*ö*/ does not alternate with anything else, even *-höfðun* cannot display /*ö*/ → /*a*/. A third solution is outlined in par. 5.

Beside the feminine deverbative nouns in *-un* there are quite a few nouns in *-an*, also mostly nomina actionis. (In older times the nouns in *-an* were an open set. Most have now become *un*-nouns.) For examples (some repeated here from Kress 1963:85) see (14). These lexical items are unusual in that they do not display any u-umlaut in the singular,

(14) Examples of feminine nouns in *-an*

<i>ólyfjan</i> 'poison, stench',	cf. <i>lyf</i> 'medicine'
<i>angan</i> 'fragrance'	<i>anga</i> 'shed fragrance'
<i>líðan</i> 'state of health'	<i>líða</i> 'pass, feel'

although they contain strong feminine stems, whereas in the plural, in the rare cases when that number is used at all, *-unum* appears in the dative case, e.g. *ólyfjunum*, with Initial umlaut. If the stem is taken to end in *an*, these nouns must be made exceptions to the requirement that u-umlaut apply at least in the non-genitive singular of strong feminine nouns. (Cf. par. 4.) On the other hand, there is no problem with the u-umlaut here if it is assumed, as it is in par. 5 below, that there is no /*a*/ → /*ö*, *y*/ rule in the singular of the strong feminine nouns,

whereas there is a comparable rule in the dative plural. A further possibility is that *an* is assigned to the desinences (either because of the strong association with the lexical items in the right column of (14), or because *-an-* is a relatively common suffix), and these words consequently form their own declension class, in which case there is no problem as far as the type of u-umlaut is concerned, for then the stems in question are monosyllabic.

Of the derived adjectives, including past participles, those in *-aður* may undergo Initial umlaut. For examples see (15). Initial umlaut is manifested, for instance, in the strong dative plural: *kölluðum*, *öldruð-um*, etc. However, since in most such adjectives the stems of the lexical items in the right column of (15) are readily identified with the stems

(15) Examples of adjectives in *-aður*

<i>kallaður</i> 'called',	cf. <i>kalla</i> 'call'
<i>aldraður</i> 'elderly'	<i>aldur</i> 'age'
<i>gáfaður</i> 'gifted'	<i>gáfa</i> 'gift'
<i>efnaður</i> 'well-to-do'	<i>efni</i> pl. 'means, wealth'
<i>hugaður</i> 'courageous'	<i>hugur</i> 'courage'

preceding *-aður*, and since *-að-* is a common suffix in the language, it is possible that at least some speakers analyze these adjectives as containing monosyllabic stems followed by *að-*initial desinences. For an example of such an analysis cf. (16). Under this analysis the adjectives in *-aður* do not display Initial umlaut and they form their own declensional class.

(16) nom. sg. m. <i>aldr</i> + aðyr	nom. sg. f. <i>aldr</i> + yð
dat. pl. <i>aldr</i> + yðym	gen. pl. <i>aldr</i> + aðra, etc.

A weak argument in favour of the division *aldr-aður* rather than *aldrað-ur* comes from past participles such as *parrakaður* 'kept pent in', where the u-umlauted forms contain the stem *parrök-*, e.g. nom. sg. f. *parrökuð*. If the adjectives in *-aður* contained Initial umlaut, we would expect nom. sg. f. *pörrukuð*, a non-existent form. The cut before *-aður* obliterates this difficulty: if the preceding stem is non-monosyllabic, the stem undergoes the expected Final umlaut. However, the argument is non-conclusive, for it could be argued that the adjectives like *parrak-*

aður are so few that they can be considered exceptions which do not influence the general pattern.

The situation is similar with the adjectival superlatives and ordinal numbers in *-astur*, e.g. *latastur* of *latur* 'lazy', strong dat. pl. *lötustum*; *tuttugasti* 'twentieth', pl. *tuttugustu*. At least on the face of it *lötustum* displays Initial umlaut. In reality the stem can be monosyllabic, *lat-* ~ *löt-*, and the case marker / +ystym/, not / +astym/. A weak argument in favour of analyzing *latastur* as *lat-astur* comes from superlatives such as *heilagastur* 'most holy', strong dat. pl. *heilögustum*, never *heilugustum*. The argument runs parallel to the one stated above about *parrak-aður*, and is inconclusive for the same reasons as those given there.—The superlative *dasaðastur* 'most exhausted', dat. pl. *dösuðustum*, can contain an even longer ending in the dative plural, viz. *-uðustum*.

It might be argued that verbal forms such as the 3p. pl. pret. *kölluðu* of *kalla* 'call' (versus the 3p. sg. pret. *kallaði*) display Initial umlaut. However, it is not proved that the medial /y/ is synchronically derived from /a/. It can just as well be that speakers analyze *kölluðu* as /kall + yðy/, in which case there is no sense in speaking of Initial umlaut in connection with such forms. If there is only one cut in *kölluðu*, as I assume, there is a special set of preteritival endings typically used with the *kalla* verbs: sg. *-aði*, *-aðir*, *-aði*, pl. *-uðum*, *-uðuð*, *-uðu*, and correspondingly in the middle voice, sg. *-aðist*, pl. *-uðumst* or *-uðustum*, *-uðuzt*, *-uðust*. Again, a weak argument for the cut before *-að-*, *-uð-* comes from verbal forms such as 3p. pl. pret. *parrökuðu* of *parraka* 'keep pent in'. If the cut is immediately after *k*, the bisyllabic stem *parrak-* can be said to have undergone the expected Final umlaut in *parrökuðu*. However, such examples are few in number, and it could be argued that they are exceptions whose idiosyncratic behaviour is due to their respective word-derivational bases, cf. pret. *kristölluðu* of *kristalla* 'crystallize', and this from *kristallur* 'crystal', dat. pl. *kristöllum*.

2.4. Other types of u-umlaut. In addition to Final and Initial u-umlaut Modern Icelandic displays a third pattern, exemplified sub (17), q.v. All examples of this type known to me are bisyllabic NOUN stems. Alternative forms with Final umlaut exist as well, and are listed in (17). This and the paucity of examples testify to the marginality of this type of u-umlaut in Modern Icelandic. However, the type has a long history

in the language, beginning with the dative plural of the present participle *voçondom* (normalized *voçondom*) of *vaka* 'be awake' in the

- (17) *hafald* 'heddle of loom', pl. *höföld(um)*, also *haföld(um)*
kjarald 'cask' *kjöröld(um)* *kjaröld(um)*
kafald 'thick fall of snow' *köföld(um)* *kaföld(um)*

oldest extant Icelandic manuscript, AM 237a fol. (Benediktsson 1963a: 18); no doubt the development of the type is closely linked with the history of Final umlaut. The type deserves to be treated separately from the historical point of view. In Modern Icelandic the plurals *höföld* etc. most likely cannot be deduced from any rules of the grammar, but have to be memorized by the speakers of the language.

Another special type consists of the umlauted forms such as those adduced in (18), q.v. The example *fagur* represents a type; other in-

- (18) *fagur* 'fair': nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *fögur*, dat. pl. *fögrum*
mastur n. 'mast': nom./acc. pl. *möstur*, definite form *möstrin*, dat. pl. *möstrum*
sjáaldur n. 'pupil of the eye': nom./acc. pl. *sjáöldur*, definite form *sjáöldrin*, dat. pl. *sjáöldrum*
fjöður f. 'feather', gen. sg. *fjaðrar*: dat. pl. *fjöðrum*
klömbur f. (archaic) 'smith's vice', gen. sg. *klambrar*, dat. pl. *klömbrum*
gröftur m. 'digging, burial', gen. sg. *graftrar*: dat. pl. *gröftrum*; alternatively without radical *r*

stances of the type are, *magur* 'meagre', *napur* 'cold, chilly', *dapur* 'sad', *vakur* 'ambling (of a horse)', *árvakur* 'early awake'. The stems of the nouns and adjectives of (18) all undergo vowel syncope from the synchronic viewpoint: In the non-contracted cases their stems end in *Cur*, in the contracted cases in *Cr*, e.g. non-contracted *fagur-*, contracted *fagr-*. If the u-umlaut only operated in the contracted cases, these stems would be normal: *mastur*, *fjöður*, *gröftur* (the variant with radical *r*), the archaic *klömbur*, and the *fagur* type would be instances of monosyllabic stems undergoing u-umlaut, whereas *sjáaldur*, not being monosyllabic, would be undergoing the expected Final umlaut. What is unusual about the stems of (18) is their non-contracted forms, which undergo u-umlaut as if they were contracted, i.e. as if the *u* of *ur* were

ignored by the u-umlaut. Moreover, these stems are the only ones in which a *u* that has not resulted from the u-umlaut of *a* intervenes between the umlauted vowel and the end of the stem, cf. par. 3 below. How these stems are to be treated in the descriptive grammar of Icelandic as far as u-umlaut is concerned, depends for one thing on the way that vowel syncope is treated. To mention one possibility, suppose the native learners of Icelandic analyze the stems not as losing a vowel through a rule, but as containing a special set of endings, say, /faq + yr/, /faq + ran/, etc. In that case there would be no problem as far as u-umlaut is concerned, for the *u* of the non-contracted forms would be moved into the desinence, and thus any trace of u-umlaut operating upon vowels separated from the end of the stem by the string /C₀Y C₀/, where the /Y/ does not itself result from u-umlauting, would be gone. (That a part of a stem becomes a part of an ending, is not unusual. Cf. Middle English *cheris(e)* analyzed as *cheri + s*, whence a new singular *cherry*. The ultimate reason for the retraction of the morphological cut in the *fagur* type would be the learner's inability to determine where the border is between SAME and DIFFERENT in the paradigm of *fagur*.) However, the correct treatment of vowel syncope is still unknown.

2.5. A number of polysyllabic stems display sometimes Final, sometimes Initial u-umlaut, more rarely also umlaut of the *höföld* type. All such exceptional cases are listed in (19), q.v.

(19) List of stems displaying several kinds of u-umlaut

hérað 'district': nom./acc. pl. *héruð* (Initial umlaut) and *héröð* (Final umlaut). My impression is that *héruð* is more common than *héröð*.⁵

meðal 'medicine, drug': nom./acc. pl. *meðul* (Initial umlaut) and *meðöl* (Final umlaut). My impression is that both are equally used.

líkan 'picture, model': nom./acc. pl. *líkön* (Final umlaut) and *líkun* (Initial umlaut). My impression is that *líkön* is the normal form, whereas *líkun* is rare and found in the written language only.

⁵ My impressions here and below are based on the data in the OHÍ and on my work with informants.

forað 'dangerous place': nom./acc. pl. *foröð* (Final umlaut) and *foruð* (Initial umlaut). My impression is that *foröð* is the normal form, and *foruð* rare.

kastali 'citadel': dat. pl. *köstulum* (Initial umlaut), *kastölum* (Final umlaut), and *köstölum* (*höföld* type). My impression is that both *köstulum* and *kastölum* are equally used, whereas *köstölum* is rare. In the compound word *loftkastali* 'castle in Spain' Initial umlaut prevails: *-köstulum*.

óðal 'allodium': nom./acc. pl. *óðul* (Initial umlaut) and *óðöl* (Final umlaut). My impression is that *óðul* is more common than *óðöl*.

banani 'banana': dat. pl. *banönum* (Final umlaut), *bönunum* (Initial umlaut), *bönönum* (*höföld* type), possibly also *banunum*. My impression is that *banönum* and *bönunum* are equally used, *bönönum* very rarely. The form *banunum* is reported in Anderson 1969; my informants do not use it.

altari 'altar'. Here there is vacillation between the nominative/accusative plural forms *ölturu* (Initial umlaut), *öltöru* (*höföld* type), and *altari* (no umlaut). My impression is that *ölturu* is the normal form, whereas the remaining ones are rare.

vesall 'wretched': nom. sg. f. *vesöl* (Final umlaut) and *vesul* (Initial umlaut; Guðmundsson 1922:94). My impression is that *vesöl* is the normal form, whereas *vesul* is very rare.

3. The phonological environment of u-umlaut. This section describes the phonological properties of the environments in which u-umlaut shows up. It remains an open question whether the generalizations adduced in the present section are linguistically significant, for I am not aware of any arguments in favour of their significance. For a version of the Modern Icelandic u-umlaut rule in which these generalizations are expressed, and thus treated as linguistically significant, see Orešnik 1975.

Whether the reflex of Initial umlaut is /ö/ or /y/ depends on stress. In stressed syllables /a/ alternates with /ö/, elsewhere with /y/. Example: nom. sg. f. *gömul* of *gamall* 'old'.

In a simplex word that contains more than one u-umlauted vowel the instances of these can only be separated by consonants, i.e. such vowels

invariably stand in successive syllables; e.g. *önnur, gömul* of *annar, gamall*. A simplex word such as *apótekari* 'pharmaceutical chemist' has dat. pl. *apótekurum*, never *öpótekurum*, because of the *ó* and *e* intervening between the stressed and unstressed *a*'s of *apótekari*.

In simplex words comprising more than two syllables "a secondary stress falls on the odd syllables, the third, the fifth, etc., e.g. '*kenna,ri* 'teacher', '*kenna,rarnir* 'the teachers', '*prófes,sorar,nir* 'the professors'" (Benediktsson 1963b:146). (Such stresses are here called RHYTHMICAL; the term SECONDARY stress is here reserved for the main stresses of non-initial constituents of compound words.) There is no correlation between such rhythmical stresses and the alternants /*ö, y*/ of u-umlaut, cf. dat. pl. '*héröð,um* versus '*héruð,um* of *hérað* 'district'; dat. pl. '*karöt,um* of *karat* 'carat' versus '*alman,ökum* of *almanak* 'calendar'. Also, *þjóð-félögin* 'the societies' contains *ö* no matter how the rhythmical and secondary stresses are distributed. (There are several possible patterns of stress, see Benediktsson *ibidem*.)

If the first constituent of a bipartite compound word is monosyllabic, as it often is, the second constituent often loses its constituent initial secondary accent, and the compound as a whole thus assumes the phonetic shape of a simplex word; Benediktsson 1963b:146, Kress 1963:11. An example is *samband* 'connection', without any stress on *-band*. The loss of the secondary stress under these conditions does not lead to the violation of the principle that only the inflected (normally last) constituent in any compound word undergoes synchronic u-umlaut: dat. pl. *samböndum*. On the other hand, such compound words, appearing at least optionally in the disguise of simplexes, may have been a diachronic source of Final umlaut, or at least one of its supports: *samböndum* has the rhythmic pattern of, say, *albönskum*. In fact, it is sometimes difficult, or even impossible, to decide whether a compound of the *samband* type, pronounced with one primary stress accompanied by rhythmical stresses if appropriate, is a compound or a simplex from the synchronic point of view.

Nothing HAS to intervene between a u-umlauted vowel and the end of the stem (not word!) in which it appears; cf. the 3p. pl. pret. *spjöðu* of the archaic verb *spja* 'scorn, despise'.⁶ What CAN intervene in the

⁶ For the data on *spja* see Þórólfsson 1925:116.

said position on the systematic phonetic level, is /C₀/, or /C₀Yr/, or /C₀öC₀/. Actually in non-monosyllabic stems the u-umlauted vowel is always separated from the end of the stem by at least one consonantal segment. For examples see (20). If a vowel other than /Y/ or /ö/ which

(20) What can intervene between a u-umlauted vowel and the end of the stem, on the systematic phonetic level?

(a) One or more consonants: *hundruð*, *folöld*, *bök*, *börn*, *möstr-in*

(b) One or more syllables containing /Yr/, or /Y/ from /a/, or /ö/ from /a/: *fögur*, *möstur*, *önnur*, *gömul*, *höföld*

fulfils the conditions stated in (20b) intervenes in the said position, u-umlaut does not take place before that vowel. Cf. the lexical items listed in (21). It is, however, doubtful whether it can be asserted that the intervening vowel has prevented the u-umlaut from taking place in such cases, for the reason for the lack of u-umlaut is most probably the circumstance that the lexical items in question would undergo Final umlaut only.

There is reason to mention those adjectives undergoing vowel syncope of a vowel other than /a/ in some of their case forms. E.g. the past participle *farinn* 'gone' undergoes u-umlaut, cf. dat. pl. *förn-um*;

(21) Forms lacking u-umlaut either because they are only susceptible to Final umlaut, or because the intervening vowel is neither /Y/ or /ö/ fulfilling the conditions stated in (20b)

<i>praktugur</i> 'magnificent', dat. pl. <i>praktug-um</i>	
<i>fallegur</i> 'beautiful'	<i>falleg-um</i>
<i>kaktus</i> 'cactus'	<i>kaktus-um</i>
<i>albatros</i> 'albatross'	<i>albatros-um</i>
<i>aldin</i> 'fruit'	<i>aldin-um</i>

however, its nom. sg. f., in which case form u-umlaut is expected on the basis of such examples as *gamall* 'old' ~ *gömul* ~ *gömlum*, is *farin*, not *förin*. On the other hand, *faður* 'fair' follows the pattern of *gamall*: *faður* ~ *föður* ~ *föðrum*. The relevant difference between *farinn* and *faður* is that in the former the vowel to be umlauted is followed by *i* in the non-synocopated forms, in the latter by *ur*. However, not even in this case can the lack of u-umlaut in *farin* be blamed on its *i* with certainty, for the description can also be formulated in an alternative way: *faður*

pertains to the same declension as *gamall* as far as the u-umlauting of its vowels is concerned, whereas *farinn* does not.

The stem-internal /Y/ does not trigger u-umlaut in a preceding /a/ of the same stem; cf. nom. sg. m. *fagur* (versus nom. sg. f. *fögur*), nom. sg. *akur* (dat. pl. *ökrum*), nom. sg. *mastur* (nom. pl. *möstur*). An exception is the oblique singular *föður* of *faðir* 'father'.

What phonological material can intervene between the end of the stem containing a u-umlauted vowel and the end of the word containing that stem? Nothing need intervene, see (22a). If anything does intervene, the most usual segment string immediately after the morpheme

- (22) a. *börn, önnur, sumur, folöld, japönsk*
 b. *börn-um, öðr-u, folöld-um, kandidateit-um, japönsk-um, sög-u, köll-um, stöð-u*; but cf. *pöntunar*
 c. *dal-ur, albansk-ur* (**döl-ur*, etc.)

boundary begins with /YC₀/, see (22b). In fact, if a lexical item contains a vowel which is susceptible to u-umlaut, that vowel invariably assumes the umlauted shape (/ö, y/) before an ending beginning with /Y/, with the following exception: the desinence initial /Y/ of the nominative singular ending *-ur* is only accompanied by u-umlaut in the preceding stem if the u-umlaut can be ascribed to some other cause than the presence of *-ur*. For instance, there is u-umlaut in the nominative singular of the monosyllabic u-stem nouns: *skjöld-ur* 'shield', cf. gen. sg. *skjald-ar*; that this /a—ö/ has nothing to do with the *-ur* follows from the fact that those u-stem nouns which do not end in *-ur* in the nominative singular nevertheless undergo u-umlaut in that case form, e.g. *björn* 'bear', cf. gen. sg. *bjarn-ar*. For examples of lexical items that do not undergo u-umlaut before the nominative singular *-ur*, see (22c). (The fact that u-umlaut is not triggered before *-ur* is not the property of ANY ending *-ur*, only of the nominative singular case ending. The *-ur* of the nominative/accusative plural of weak feminine nouns behaves otherwise: nom./acc. pl. *sög-ur*, with u-umlaut, of *saga* 'saga'.)

The ending of the imperative singular with appended personal pronoun contains /Y/, e.g. imp. *far-ðu* of *fara* 'go, travel', *skammastu þín* of *skammast sín* 'be ashamed of oneself', yet the /Y/ of this ending does not trigger u-umlaut in the preceding stem, although the verbal stems in

question otherwise are susceptible to u-umlaut; cf. 1p. pl. pres. *för-um*, *skömm-umst* — *skömm-ustum*.

If an ending does not begin with /Y/, the u-umlaut generally does not take place in the stem. Exceptions:

(a) The ending of the definite dative plural of nouns can begin with *o* or *u*; there is *-onum* and *-unum* (under the influence of *flámæli* also *-önum*. Cf. Hægstad 1942:11 quoting Rask; Bandle 1956:65–66), e.g. *börn-onum* and *börn-unum*. The ending *-onum*—*-unum* behaves in the same way as the dative plural ending *-um* as far as u-umlaut is concerned.

(b) In general, the case forms of any Icelandic noun display two shapes, one with the postpositive article appended, and another without it. E.g. nom./acc. sg. *barn* and *barn-ið*. As far as the u-umlaut is concerned, the longer forms repeat the state of affairs that is found in the short forms: since there is no umlaut in *barn*, there is none in *barn-ið* either; and since the nom./acc. pl. *börn* displays u-umlaut, the corresponding definite form has it as well, *börn-in*. The fact that the *-in* of the definite form *börn-in* begins with /I/, i.e. with a vowel other than /Y/, has no influence upon the distribution of u-umlaut in the noun form with postpositive article appended to it.

In compound words only those constituents undergo u-umlaut which are morphologically inflected. Usually only the rightmost constituent, if any, is so inflected, and therefore is umlauted under the same conditions and in the same way as if it were an independent word; e.g. *aðal-dalur* 'chief valley', dat. pl. *aðal-dölum*, not *öðul-dölum* or the like. (The hyphen indicates the boundary between the constituents of the compound.) A list, probably exhaustive, of compound words in which a non-final constituent is both inflected and undergoes u-umlaut is given in (23), q.v. (These compounds are sometimes written as two words, *annar hver*, etc., yet each is considered one lexical item.) Probably this state of affairs is just a special case of the constraint that says that only inflected stems undergo u-umlaut (or ANY kind of umlaut and ablaut); another special case of this type are adjectivally used (indeclinable) present participles such as *talandi* 'speaking', and other indeclinables, e.g. *handlama* 'with paralysed hand or arm'.—For cases such as *sögu-staður* 'historical place', where *sögu-* appears to be inflected relative to the simplex *saga*, see par. 1.

- (23) *annar-hver* 'every other': nom. sg. f. *önnur-hver*, dat. pl. *öðrum-hverjum*
annar-hvor 'one of two': nom. sg. f. *önnur-hvor*, dat. sg. m. *öðrum-hvorum*
annar-tveggja 'one of two': nom. sg. f. *önnur-tveggja*, dat. sg. m. *öðrum-tveggja*
allur-saman -samall 'complete, undivided': nom. sg. f. *öll-sömun*,
öll-sömul, dat. pl. *öllum-saman*

As is well known, Modern Icelandic distinguishes between long and short /*ö*, *y*, *a*/ (and other vowels). The phonetic differences between the short and the long variety of each pair are not negligible, at least as far as /*ö*/ and /*y*/ are concerned; Pétursson (1974:105 and passim) has ascertained experimentally that short /*ö*, *y*/ are more open (often considerably more open) than their respective long counterparts. Yet from the functional point of view there is no detectable difference between the long and the short variants of these sounds. In root-initial syllables the u-umlaut results in /*ö*/ regardless of whether it alternates with long or short /*a*/, and regardless of whether /*ö*/ is of the same quantity as the alternant /*a*/. Cf. *bakari* 'baker' versus *bökurum*, *ax* 'ear of corn' versus *öx*, *gamall* 'old' versus *gamla* versus *gömul* versus *gömlu*, etc. In root non-initial syllables the vocalic quantity is almost invariably neutralized and realized as short. The structure of such syllables does not influence the choice of the u-umlaut reflex, although this can only be illustrated for the VC type: *héröð* versus *héruð*. With the VCC type the illustration cannot be made because there are no reliable examples of the reflex /*y*/ alternating with /*ö*/ before more than one consonant in unstressed syllables. (The alternation /*au*—*öi*/ treated in par. 6.1 involves only short /*au*/ and short /*öi*/, which is due to the fact that the non-anterior nasal consonant appears only in closed syllables; all other vowels are also invariably short before non-anterior nasal.) In view of the above, the quantity problems are ignored in the present paper as irrelevant to the matter at hand.

4. Morphological environment of u-umlaut. Both mono- and polysyllabic stems susceptible to u-umlaut undergo it in the same morphological environments. The type of umlaut (whether Initial, or Final, or a third variety) does not depend on the morphological environment, but

on other factors. Specifically, I am not aware of any cases where one inflectional form of a lexical item would display one type of u-umlaut, e.g. Initial umlaut, and another form of the same paradigm would display another type of u-umlaut, e.g. Final umlaut. For instance, as far as I know, there is no tendency to use *héruð*- more than *héröð*- (both of *hérað* 'district') in the dative plural, and *héröð*- more than *héruð*- in the nominative/accusative plural.

U-umlaut takes place in the following morphological environments:

(I) Nouns susceptible to u-umlaut. All such nouns display u-umlaut in the dative plural: *aftan(n)* 'evening' versus *öftn-um*, *barn* 'child' versus *börn-um*, *gjöf* 'present' versus *gjöf-um* (nom. pl. *gjaf-ir*), *gata* 'street' versus *göt-um*, etc.

The nouns of the neuter gender also display u-umlaut in the nominative/accusative plural: *land* 'land' versus *lönd*, *hjarta* 'heart' versus *hjört-u*, etc.

Strong feminine nouns also display u-umlaut in the nominative, dative and accusative singular: nom./dat./acc. *gjöf* 'present', etc.; the *pöntun* nouns even in the genitive singular, e.g. *pöntunar*.

The u-stem nouns also display u-umlaut in the nominative and accusative singular (and, archaically, accusative plural): *björn* 'bear', nom. sg. *björn*, acc. sg. *björn*, archaic acc. pl. *björn-u*; the *söfnuður* nouns even in the dative singular, nominative and accusative plural: dat. sg. *söfnuði*, nom. pl. *söfnuðir*, acc. pl. *söfnuði*.

Weak feminine nouns also display u-umlaut in the oblique singular and in the nominative/accusative plural: *saga* 'history', oblique sg. *sög-u*, nom./acc. pl. *sög-ur*.

Comments on a few exceptional nouns: (a) *Faðir* 'father'. This lexical item being one of the most basic and frequent in the language, it is not unnatural that it is irregular; its oblique singular stem is *föður*-, its plural stem is *feðr*- before a vowel, *feður*- elsewhere. (b) *Regin* n. 'gods', plurale tantum, has *a* in the genitive plural, *ragna*, and *ö* in the dative plural, *rögnum*, otherwise *e*, *regin*; like *faðir*, *regin* is an exceptional noun. (c) *Altari* n. 'altar': its most usual nominative/accusative plural is *ölturu*. It is the only word of its kind as far as its inflexion is concerned, whereas the u-umlaut takes place in the same case forms as with the type *barn*: in the nominative/accusative and dative plural. (d)

In the forms of the substantivized present participles the u-umlaut does not operate, for the plural normally contains the suffix *-end-* and is thus not susceptible to u-umlaut. There is, however, an older dative plural in *-önd-um* (normal *-end-um*) contrasting with the singular suffix *-and-* (and with the older gen. pl. *-and-a*, normal suffix *-end-a*). However, the history of the u-umlaut in the present participle is complicated and requires extensive separate treatment; *-öndum* and *-endum* are not the only dative plural endings of the present participle in the history of Icelandic. This will not be discussed further here.

(II) Adjectives susceptible to u-umlaut (including past participles). All such adjectives display u-umlaut in the following strong cases: dative singular masculine/neuter and dative plural; in the following weak cases: oblique singular feminine and the plural of all three genders. E.g. *valinn* 'chosen': dat. sg. m. *völd-um*, dat. sg. n. *völd-u*, dat. pl. *völd-um*; weak oblique sg. f. *völd-u*, weak plural of all three genders *völd-u*.

In addition to this, all adjectives except those ending in *-in-* display u-umlaut in the strong nominative singular feminine and in the nominative/accusative plural neuter: *fagur* 'fair', strong nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *fögur*. The strong nominative singular feminine and nominative/accusative plural neuter of *valinn* is *valin*, not *völin*; if *-d-* is substituted for *-in-*, as it sometimes is, the u-umlaut does take place: nom. sg. f. and nom./acc. pl. n. *völd*, not *vald*.

With adjectives it is necessary to distinguish (a) strong inflexion, (b) weak inflexion, (c) inflexion of the comparative, and (d) lack of inflexion. Lack of inflexion entails lack of u-umlaut, cf. *afl-vana* 'deficient in strength', *ein-mana* 'solitary', etc. Indeclinable adjectives include the adjectival usages of the present participle: *talandi* 'speaking'.

(III) Verbs susceptible to u-umlaut (except their participles, for which see above). All verbs display u-umlaut in the first person plural present (indicative, subjunctive, imperative) and in the preterite plural (indicative, subjunctive). E.g. *kalla* 'call': 1p. pl. pres. *köll-um*, *köll-umst* ~ *köllustum*, pl. pret. *köll-uðum*, *köll-uðuð*, *köll-uðu*; *köll-uð-umst* ~ *köll-uðustum*, *köll-uðuzt*, *köll-uðust*. This formulation implies that root vowels which are due to such processes as ablaut and i-umlaut are inserted into the phonological representations before u-umlaut steps

in. Otherwise the above formulation predicts wrong results with the *krefja* verbs (outside plural preterite indicative), where the first person plural present is *kref-jum* (not *kröf-jum*), and preterite plural subjunctive *kref-ðum* etc. (not *kröf-ðum*); with the *vaka* verbs, i.e. with those *ē*-verbs undergoing i-umlaut in the preterite subjunctive, cf. pret. subj. *vek-tum* etc. (not *vök-tum*⁷); with the strong verbs, where the preterite contains other vowels than *ö*, e.g. *grafa* 'dig', pret. ind. *gróf-* (not *gröf-*), pret. subj. *græf-* (not *gröf-*).

Supposing that the place at which the u-umlauted vowel is inserted into the stem is determined in some independent way, the environment of u-umlaut can be stated entirely in the morphological terms listed above.

5. On /*ö*/ as the basic vowel of the u-umlaut alternation. The above list of morphological environments (par. 4) in which *ö*, *u* are found instead of *a*, is composed so as to imply that /*a*/ is the basic vowel from which /*ö*, *y*/ are derived in appropriate contexts (presumably by aid of morphological rules of the format /*a*/ → /*ö*/ and /*a*/ → /*y*/). Yet this is by no means necessarily the case. In principle /*a*/ can be basic in some types, /*ö*, *y*/ in others. Alternatively, it may be that /*a*/ and /*ö*, *y*/ are considered of equal standing, in some types at least. Even more complicated situations can be imagined. Different speakers might have different grammars in this respect. (It is a weak point of Orešnik 1975 that it assumes, without argumentation, that /*a*/ is the basic vowel of all synchronic u-umlaut alternations.)

In the following instances it is possible that /*ö*/ rather than /*a*/ is the basic vowel of the u-umlaut alternation:

Strong feminine nouns may have /*ö*/ as the basic vowel in the singular, and /*a*/ as the basic vowel in the plural. E.g. the lexical representation of *gjöf* 'present' may be: /*g_jöv*/ in the singular, /*g_jav*/ in the plural. The morphological rule /*ö*/ → /*a*/ produces the /*a*/ of the gen. sg. *gjaf-ar*, and the morphological rule /*a*/ → /*ö*/ produces the /*ö*/ of the dat. pl. *gjöf-um*.⁸

⁷ Þorkelsson 1902:139 reports pret. subj. *vakti* (without i-umlaut in the root syllable) from *Skaftafellssýslur*.

⁸ The hypothesis operating with two-stem lexical representations of *gjöf* nouns predicts the following concerning loanwords into Icelandic and domestic nouns

The same type of lexical representations is likely to be valid for the *pöntun* nouns. A typical lexical representation would be: /pönt/ in the singular, /pant/ in the plural (assuming that *-an/-un-* pertain to the case desinences). The only difference from the *gjöf* nouns would be that no morphological rule would apply in the genitive singular, and the /ö/ of the singular lexical representation would remain intact, *pöntunar*. Nouns such as *afhöfðun* 'decapitation' would have /ö/ both in their singular and plural lexical representations.

The u-stems are likely to have /ö/ in their lexical representations, at

changing declension class: If such stems originally contain /a/ as their only or rightmost vowel, and if they join the ranks of Icelandic strong feminine nouns, they behave in one of the following ways. EITHER such stems develop two-stem lexical representations, with /ö/ in the singular, with /a/ in the plural, OR they keep a one-stem lexical representation, with /a/, in which case they do not undergo any u-umlaut in the singular (there being no rule of the form /a/→/ö/ in the singular of strong feminine nouns), but do undergo it in the dative plural (where there operates a rule of the form /a/→/ö/). This prediction is borne out by the facts:

Classical Icelandic *nagl* 'nail', root noun, masculine, became feminine in pre-Reformation times. Its singular joined the ranks of the strong feminine nouns and the lexical representation of the singular developed /ö/ instead of /a/, so that the forms are now nom. sg. *nögl*, gen. sg. *nagl-ar*, just as with *gjöf*.

In Classical Icelandic the feminine *iō*-stem noun *öx* 'axe' contained /ö/ in all of its case forms: gen. sg. *öx-ar*, dat./acc. sg. *öx-i*, nom./acc. pl. *öx-ar*, etc. In the modern language the noun has joined the *gjöf* nouns as far as its root vowel is concerned (lexical representation sg. /öx/, pl. /ax/), partially also with respect to the endings (nom./acc. pl. *öx-ar* > *ax-ir*), so that now the nominative singular is *öx-i*, gen. sg. *ax-ar*, dat./acc. sg. *öx-i*, nom./acc. pl. *ax-ir*, etc.

Classical Icelandic *dögg* 'dew', *lögg* 'croze', feminine *wō*-stems, have later been attracted into the orbit of the *gjöf* nouns, i.e. they have assumed partially new endings and developed two-stem lexical representations, sg. /dögg/, pl. /dagg/, and sg. /lögg/, pl. /lagg/. Cf. old gen. sg. *dögg-var*, *lögg-var*, modern *dagg-ar* (Bandle 1956:226), *lagg-ar*; old nom. pl. *dögg-var*, *lögg-var*, modern *dagg-ir*, *lagg-ir*.

Cases of domestic and naturalized stems which manifest feminine one-stem lexical representations. These can be illustrated with popular loanwords such as *art* f. 'sort, kind' (*art-* undergoes u-umlaut freely otherwise, e.g. in *vanartaður* 'vicious', dat. pl. *vanörtuðum*), *vakt* f. 'watch' (umlauted *vakt-* in the sundry forms of *vakta* vb. 'watch', *vaktari* 'guardian', etc.), *forakt* f. 'contempt' (umlauted *-akt-* in *forakta* 'despise'), *andakt* f. 'devotion', *magt*, *makt* 'might, honour', *dragt* f. 'coat and skirt', which keep their /a/ unchanged in their singular inflected forms.

least in the singular. E.g. /sk₃öld/ 'shield'. The morphological rule /ö/ → /a/ would produce *a* in the genitive singular. I dare not state an opinion on the situation in the plural of these nouns.

/ö/ is very likely the basic vowel in the type *söfnuður*. The morphological rule /ö/ → /a/ introduces *a* into the gen. sg./pl. *safnaðar*, *safnaða*.

/ö/ may be the basic vowel in the weak feminine nouns, and the morphological rule /ö/ → /a/ operate in the nominative singular and in the genitive plural (nom. sg. *saga*, gen. pl. *sagna*).⁹

Moreover, when the originally neuter noun *válað* 'misery' appeared temporarily as feminine in the New Testament 1540 and Guðbrandsbiblíá 1584 (see Helgason 1929:401; Bandle 1956:201), it did not umlaut its /a/ in, say, its dative singular: NT *af volad sinni*, GB *volat*, not *volöð* or *voluð*. Similarly *mann-líkan* 'idol', normally neuter, appears as feminine in Guðbrandsbiblíá 1584 (Bandle *ibidem*), but does not undergo u-umlaut in the nominative singular: *ein Mannlíkan*, not *-ön*, *-un*.

Nouns such as *art* above undergo u-umlaut in the dative plural, if they have plural forms at all. E.g. *dragt* 'coat and skirt', dat. pl. *drögt-um*. The contrast between umlautless singular and umlauted dative plural follows if a one-stem lexical representation with the root vowel /a/ is posited.

The genitive singular /ö/ → /a/ rule is occasionally dropped, with the result that /ö/ is realized on the phonetic level even in the genitive singular. This can be documented with historical facts. E.g. Bandle 1956:38 has culled the following two genitive singular case forms from Guðbrandsbiblíá 1584: *Vesølldar* (normal gen. sg. *vesald-ar*, of *vesöld* 'misery') and *styrjölddar* (normal gen. sg. *styrjald-ar*, of *styrjöld* 'war'). Further, the genitive singular of the feminine proper name *Ólöf*, normally *Ólaf-ar*, appears as *Ólöf-ar* in the titles of post-Reformation folk-songs, see Helgason 1962:176, 1965:105.

⁹ The postulation of the rule /ö/ → /a/ in the nominative singular of the feminine weak nouns helps to explain the peculiar development of the words *flaga* and *amaba* in Modern Icelandic. The weak noun *fluga* 'fly' became *flöga* in the town of Hafnarfjörður (11 kms from Reykjavík) owing to *flámæli*, and the paradigm nom. sg. *flöga*, oblique sg. *flögu* was changed—presumably under the influence of the rule /ö/ → /a/ in the nominative singular—to the paradigm nom. sg. *flaga*, oblique sg. *flögu*. (The facts were given in personal communication from Jón Helgason, April 1975.) Another example of the same kind is the learned naturalized noun *amöba* 'amoeba', which has developed a side form in the nominative singular, *amaba*, again presumably under the influence from the rule /ö/ → /a/.

Baldur Jónsson has drawn my attention to the word *tölva* 'computer', originally made by Sigurður Nordal on the analogy of *völva* 'prophetess'. Instead of *tölva*, *talva* (oblique singular *tölvu*) is now often used, a form which seems to be due to

6.1. Consider now the standard Icelandic alternation /au ~ öi/ before a non-anterior (i.e. palatal or velar) nasal consonant. For examples see (24a). This alternation is a product of the historical processes of u-umlaut and subsequent diphthongization (*á* > [au], *ö* > [öi]) before a non-anterior nasal. The inclusion of this alternation in the present treatment of /a ~ ö/ and /a ~ ʏ/ is arbitrary, for I cannot prove that the alternations /a ~ ö/ and /a ~ ʏ/ on the one hand, and /au ~ öi/ on the other belong together from the synchronic point of view. A weak argument in favour of the two alternations being closer to each other than either of them to any third alternation in the synchronic grammar of Icelandic is that the two alternations occur in the same morphological

(24) a.	<i>langur</i> 'long',	nom. sg. f.	<i>löng</i>
	<i>banki</i> 'bank',	dat. pl.	<i>bönkum</i>
b.	<i>banka</i> 'knock',	pret. pl.	<i>bönkuð-</i>
	<i>sanka</i> 'gather'		<i>sönkuð-</i>
	<i>hanka</i> 'provide with a handle'		<i>hönkuð-</i>
	<i>tanka</i> 'refuel'		<i>tönkuð-</i>
	<i>ranka</i> 'remember dimly'		<i>rönkuð-</i>
	<i>jánka</i> 'say <i>já</i> '		<i>jánkuð-</i>
c.	<i>spranga</i> 'walk sprightly',	pret. pl.	<i>sprönguð-</i>
	<i>stanga</i> 'goad'		<i>stönguð-</i>
	<i>hand-langa</i> 'hand'		<i>-lönguð-</i>
	<i>fanga</i> 'capture'		<i>fönguð-</i>
	<i>banga</i> 'hammer'		<i>bönguð-</i>
	<i>ganga</i> 'go',	1p. pl. pres.	<i>göngum</i>
	but <i>anga</i> 'smell',	pret. pl.	<i>anguð- ~ önguð-</i>
d.	<i>rangla</i> 'stroll idly',	pret. pl.	<i>rangluð-</i>
	<i>dangla</i> 'strike lightly'		<i>dangluð-</i>
	<i>angra</i> 'anger'		<i>angruð-</i>

the same kind of development as witnessed by *amöba* > *amaba* and *flöga* > *flaga* above.

Stefán Karlsson has drawn my attention to the Christian name *Marja*, oblique singular *Marju*, without any u-umlaut. This lexical item contains lexicalized /a/ in its stem: /marj+a, +ʏ/ (in contradistinction to, say, *saga*, which contains lexicalized /ö/). Since no /a/ → /ö/ rule operates in the declension of weak feminine nouns, the *a* of *Marja* is never changed to *ö*.

<i>einangra</i> 'isolate'	<i>einangruð-</i>
<i>hangsa</i> 'idle'	<i>hangsuð-</i>
<i>flangast</i> 'fawn and coax'	<i>flangsuð-</i>
<i>slangra</i> 'sling; stroll idly'	<i>slöngruð-</i> and
- e. I. past participles of weak verbs *slangr-uð*
 nom. sg. f. *jánkuð-* of *jánka*
einangruð- of *einangra*
 etc.
- II. derivatives of verbal stems sub d
einangrun 'isolation'
einangrari 'insolator', dat. pl. *einangrurum*
ranglari 'vagrant' *ranglurum*
hangsari 'dawdler' *hangsurum*
flangsari 'fawner' *flangsurum*
- III. other non-verbs
bangsi 'teddybear', dat. pl. *bangsum*
blánka 'bleach', oblique sg. *blánku*
leiðangur 'expedition', dat. pl. *leiðöngrum*,
 rarer also *leiðangrum*, cf. Helgason in Holberg 1948:296
fanginn 'captured', dat. pl. *föngnum*, rarer
 also *fangnum*, cf. Helgason *ibidem*

environments and are in complementary distribution in the sense that /au—öi/ only takes place before a non-anterior nasal, /a—ö/ and /a—y/ elsewhere.

/a—ö/ occurs with greater regularity than /au—öi/. For instance, there is *skammur* 'short', dat. pl. *skömmum*, parallel to *l[au]ngur* 'long', dat. pl. *l[öi]ngum*; on the other hand, there is *kalla* 'call', 1p. pl. pres. *köllum*, pret. pl. *kölluð-*, but *angra* 'anger', of the same conjugation, 1p. pl. pres. *[au]ngrum* (not *[öi]ngrum*), pret. pl. *[au]ngruð-* (not *[öi]ngruð-*). No treatment of the discrepancy of which *löngum* and *angrum* are an example has been published. As far as I can see, the alternation /au—öi/ occurs almost regularly (i.e. in the same contexts as the alternation /a—ö/) in non-verbs; a few exceptions are enumerated in (24e). In verbs, however, there is a complication in that some verbs do, and others do not, display the alternation /au—öi/, and a few vacillate between /au—öi/ and the lack of alternation. What I consider—im-

pressionistically and on the basis of the OHÍ data—to be the more generally used form in contexts where u-umlaut is expected is adduced in the right column of (24b–e).

The alternation does occur in verbs whose present stems end in what is written *nk*, see (24b) for examples, although forms with lacking alternation can also be heard, with some verbs more, with others less often.

Verbs whose present stems end in what is written *ng* regularly experience the alternation /au—öi/. For examples see (24c). With the strong verb *hanga* 'hang', /öi/ appears in the 1p. pl. pres., *h[öi]ngum*, whereas it is absent from the Northern weak pret. pl. *h[au]ngdum* etc. (not *h[öi]ngdum*, Jakob Benediktsson *viva voce* in March 1975), presumably because another consonant follows *ng* in the preterite and the forms belong to the type exemplified sub (24d).

Verbs whose present stems end in what is written *ng* + consonant more often lack the alternation /au—öi/ than have it. For examples see (24d). It is difficult to see what the generalization is. No alternation before *ng* + consonant? Why then *slöngruð-* (and *slangruð-*) of *slangra*, as against *angruð-* (never *öngruð-*) of *angra*?

The historical reasons for this unusual development are also unclear. Bandle 1956:37 draws attention to the lack of u-umlaut in the relevant forms of *angra* in Guðbrandsbiblíá 1584. He treats *angra* as an isolated case (because other examples of the type do not occur in his corpus), and assumes that the lack of u-umlaut may be due to the influence of verbs such as *háttá*, *mála*, which of course do not u-umlaut their root vowels. I find this explanation too general.

6.2. The diphthong [ai] usually does not participate in any u-umlaut alternations, see (25) for examples. There is, however, an exception to

- (25) *grænn* 'green', nom. sg. f. *græn*, dat. pl. *græn-um*
æra 'drive mad', 1p. pl. pres. *ær-um*, 1p. pl. pret. *ær-ðum*
gæi 'guy', dat. pl. *gæ-jum*
Sóraja Persian given name, oblique sg. *Sóraj-u*

this statement in standard Icelandic: In a considerable number of words there is an alternation [öi—öq—ai—aq], where the alternants beginning with [ö] appear in the environments of u-umlaut, and the [a]-initial alternants outside those environments. For examples see (26).

- (26) *félag*- n. 'society', nom. sg. *félag* [-aq], definite *félagið* [-aijɪð], dat. sg. *félagi* [-aijɪ], nom./acc. pl. *félög* [-öq], definite *félögin* [-öijm], dat. pl. *félögum* [-öqym]
heilag- 'holy', nom. sg. m. *heilagur* [-aq-], weak *heilagi* [-aijɪ], nom. sg. f. *heilög* [-öq], etc.
dag- m. 'day', acc. sg. *dag* [-aq], definite *daginn* [-aijn], dat. pl. *dögum* [-öq-]

The following processes have cooperated in the history of the language to bring about the alternations illustrated sub (26): (a) the palatalization of velar consonants before /ɪ/-initial endings; (b) the change of palatalized /q/ to /j/; (c) u-umlaut; (d) the diphthongization of the vowel followed by /j/. The processes (a-d) are independent of each other by virtue of the fact that they are not co-extensive. One can therefore postulate the existence of a palatalization rule, a $q' > j$ rule, a diphthongization-before-*j* rule, and a u-umlaut rule, where the rules are ordered as just given, except that the u-umlaut rule must precede the diphthongization rule, for the u-umlauted *ö* becomes *öi*, and the non-umlauted *a* becomes *ai* through diphthongization. A few sample derivations are given sub (27), q.v. (The effect of u-umlaut has been

(27)		-laq	-löq	-laq + ɪ	-löq + ɪn
	palatalization	—	—	-laq' + ɪ	-löq' + ɪn
	q' → j	—	—	-laj + ɪ	-löj + ɪn
	diphthongization	—	—	-laj + ɪ	-löij + ɪn

incorporated into the input representations.) However, it has not been proved that the rules whose operation is assumed in (27) really are a part of Modern Icelandic descriptive grammar. Therefore further discussion of the descriptive problems raised by the alternations illustrated in (26) has to be postponed until such time that relative certainty is achieved concerning the status in Modern Icelandic grammar of the rules involved in (27).

REFERENCES

- Anderson, Stephen R. 'An outline of the phonology of Modern Icelandic vowels.' *Foundations of Language* 5, 1969, pp. 53-72.
- Bandle, Oskar. *Die Sprache der Guðbrandsbiblíá*. Bibliotheca arnamagnæana, vol. XVII. Copenhagen, 1956.
- Benediktsson, Hreinn. 'Phonemic neutralization and inaccurate rhymes.' *Acta philologica scandinavica* 26, 1963, pp. 1-18. (Referred to as Benediktsson 1963a.)
- 'The non-uniqueness of phonemic solutions: Quantity and stress in Icelandic.' *Phonetica* 10, 1963, pp. 133-53. (Referred to as Benediktsson 1963b.)
- Blöndal, Sigfús. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík, 1920-24.
- Böðvarsson, Árni, ed. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Reykjavík, 1963.
- Guðmundsson, Valtýr. *Íslensk Grammatik. Íslensk Nutidssprog*. Copenhagen, 1922.
- Halldórsson, Halldór. *Íslensk málfræði handa æðri skólum*. Reykjavík, 1950.
- Helgason, Jón. *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*. Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga gefið út af Hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn, vol. 7. Copenhagen, 1929.
- ed. *Íslensk fornkvæði. Íslandske folkeviser*. Editiones arnamagnæanæ, series B. Vol. 10(1962). Vol. 14(1965). Copenhagen.
- Holberg, Ludvig. *Nikulás Klím*. Translated into Icelandic by Jón Ólafsson úr Grunnavík (1745). Edited by Jón Helgason. Íslensk rit síðari alda gefin út af Hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn, vol. 3. Copenhagen, 1948.
- Hægstad, Marius. *Nokre ord um nyislandsken*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. No number. Only proof-sheets exist. Oslo, 1942.
- Kress, Bruno. *Laut- und Formenlehre des Isländischen*. Halle/Saale, 1963.
- Nielsen, Karl Martin. 'Scandinavian Breaking.' *Acta philologica scandinavica* 24, 1957, pp. 33-45.
- Orešnik, Janez. 'The Modern Icelandic u-umlaut rule.' *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2, edited by Karl-Hampus Dahlstedt. Acta Regiæ Societatis Skytteanæ, vol. 13. Stockholm, 1975.
- Pétursson, Magnús. *Les articulations de l'islandais à la lumière de la radiocinématographie*. Paris, 1974.
- Þorkelsson, Páll. *Beygingarreglur í íslenzku með frönskum skýringum*. Copenhagen, 1902.
- Þórólfsson, Björn Karel. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr fornmalinu*. Reykjavík, 1925.

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

EFTIRHREYTUR UM RÍMUR

VÍSUR ÚR ÁNS RÍMUM BOGSVEIGIS Í PERG. 4TO NR. 26

Í KONUNGSBÓKHLÖÐU í Stokkhólmi eru fjögur kver úr skinni saum-uð saman með þvengjum í hefti sem er auðkennt með safnnúmeri *Perg. 4to nr. 26*. Fremst er fjögurra blaða kver, 23×15 sm, sett saman úr tveimur heilum tvínum, en ytra tvínið hefur verið skakkt brotið þegar kverið var saumað í heftið; rétt röð blaða er: 4, 2, 3, 1, svo sem ný-legalar tölur skrifaðar á neðri spássíu benda til. Skrift er í einum dálki, leturflötur um það bil 19×12.2 sm og 29 línur í dálki. Höndin er íslensk frá síðari hluta 14. aldar.

Á fyrsta kveri er efni sem hér segir: Texti á bl. 4r hefst í Kristinrétti Árna byskups á orðunum: 'sel. Ross hual skal a engom tímom æta . . .', sjá *Norges gamle Love V*, bls. 51.14. Texti heldur síðan áfram að NgL V 52.17 proua, en þar á eftir kemur tilskipun Árna byskups um banns- verk, sjá DI II nr. 91, þá skipan Magnúsar byskups Gissurarsonar, sjá DI I nr. 117, þessu næst skipan Árna byskups Þorlákssonar, sjá DI II nr. 7 B, því næst saktal, sjá DI II nr. 58 (lýkur með bls. 127.3 byskup), og að lokum skipan Eilífs erkibyskups, sjá DI II nr. 382. Blað 1v endar á 'orlæika vizko sannleiks ok læ-', sjá DI II, bls. 624.27. Það sem vantar af texta þessarar skipunar hefur væntanlega fyllt tæpar þrjár blaðsíður. Þess er þá að vænta, að fyrsta kverið í 26 sé ekki leifar af stöku kveri, heldur heilli skinnbók, enda benda gömul saumför á kili til að svo muni vera.

Annað kver er einnig fjögurra blaða, sett saman úr tveimur heilum tvínum, 22×15.6 sm, skrift í einum dálki, 25 línur, og leturflötur um 17.3×12.3 sm. Höndin er íslensk frá því um eða skömmu eftir miðja 14. öld.

Texti á þessu kveri er sem hér segir: Á bl. 5r–7r er réttarbót Hákonar konungs háleggs, gefin út í Björgvin 14. júní 1314, sjá DI II, nr. 215, og NgL IV, bls. 349–53. Á bl. 7v–8v.7 er réttarbót Hákonar konungs háleggs, gefin út í Túnsbergi 23. júní 1305, sjá DI II, nr. 182, og NgL

IV, bls. 347–48. Á bl. 8v.7 og yfir á bl. 9r.6 er réttarbót Hákonar konungs háleggs, gefin út í Túnsbergi, um félagsgerð hjóna, sjá DI II, nr. 184, NgL III, bls. 138–41 (þar eru mismunargreinar tilfærðar úr 26, auðkenndar með X, en handritið sjálft er nefnt Perg. Cod. C 3 qv.). Síðasta orð réttarbótarinnar (*magni*) hefur staðið í 7. línu á bl. 9r, en hefur verið skafið út.

Þriðja og fjórða kver eru samstæð og heil átta blaða kver, hvort um sig sett saman úr fjórum heilum tvínum, 22.3×16 sm, skrift í einum dálki, 25 línur í dálki og leturflötur um 16.2×11.5 –12 sm. Höndin er íslensk, væntanlega frá miðri 14. öld. Engin saumför eru á kili, sem bendi til að þessi kver hafi áður verið bundin í bók.

Á bl. 9v–24v er skrifaður Kristinréttur Árna byskups. Textinn hefst á 8. kapítula: ‘Ala skal barn huert er borit uerðr ok mannz hófut er a’, sjá NgL V 19.26, og Lýkur í 38. kapítula á orðunum: ‘. . . nema hann se i þeim stor-’, sjá NgL V 50.4. Það sem vantar aftan af Kristinrétti hefur væntanlega staðið á tæpum þremur blöðum. Af því má ráða, að þriðja og fjórða kver séu úr upphafi bókar sem eitthvað meira hefur verið skrifað á en Kristinréttur Árna byskups.

Augljóst er að maður sá sem skrifaði annað kver í 26 hefur aukið því framan við þriðja og fjórða kver; hann hefur skrifað 6 línur heilar og eitt orð fremst í 7. línu efst á fyrstu blaðsíðu í þriðja kveri (bl. 9r), sem upphaflega hefur verið auð. Þetta eina orð í 7. línu hefur síðan verið skafið burt og eitthvað annað skrifað í staðinn, sem einnig hefur verið skafið vandlega og engar leifar sjást af, utan síðasta orðið í línunni virðist vera ‘maría’. Aftast í næstu línu fyrir neðan stendur ‘rima af ane’, en því næst 16 línur með hendi frá síðari hluta 15. aldar, eða frá því um 1500. Í þessum línunum eru níu erindi úr Áns rímum bogsveigis, það eru erindi 6–8 og 11–16 úr fyrstu rímu. Þetta hefur Stefán Karlsson bent mér á, og er raunar aðalerindi pistilsins að tarna, að gera grein fyrir þessum erindum. Skriftin er mjög dauf og virðist að einhverju leyti skafin út, en mestallt er þó nokkurn veginn læsilegt. Texti þessara erinda fer hér á eftir. Stafir og orð sem ekki sjást með neinni vissu eru sett í hornklofa.

6 Fylkes kongar fyrri j aulld
 fra ek at [þeir] noregi redv.
 stalen brutv þeir stinn ok kollld
 storar eigur tedv.

- 7 Fra ek einv fylke tveir
fedgar styrðv [riki
olafur h]et ok ingialld þeir
ekke at mavrgv liker.
- 8 Olafur var hyr ok hegur
ok helt vel goda dreinge
jnnngialld þotte yfrid slegvr
ok vnder favrvll vid meínge.
- 11 Olafur hafde attar tver
audar þellur fridar
sv het Dis af dygdvm [ker
er] dagvling feste sidar.
- 12 Avnvnnde konge yta vo
[adur vei]tte nader
ol vid henne arfa tvo
vlfar hetu bader.
- 13 Jnnngialld [hefur vid] ulfa deilt
um erfe þeirra rikia
bryzt [þar ei með] bravgnvm heilt
bæda vill [hann] svikia.
- 14 Hade hann vid þa hilldur tver
hafde verr i badvm
a frendur sina fian[dskap sler]
flar ok illur i radvm.
- 15 Hrafnísta sem herma skal
hellit einn bondin frege
nafnkvn ey vid navmv dal
[nordur um stad] vid ege.
- 16 Biorn hefer lagt i blida seng
brud[e er] þorgerd[ur] heiter
s[v var] komen af katle heng
kavppvm [dyg]der veiter.

Það sem hér er sett innan hornklofa er allt svo óskýrt í handritinu, að ekki verður sagt með vissu hvað þarna stendur; það er mestallt sett eftir ágiskun og með stuðningi af textum annarra handrita. Í 6.2 virðist eitthvað standa á eftir 'at', en mjög er óvíst að það hafi verið orðið 'þeir'. Vísuorðið 15.4 er mjög óskýrt, nema 'vid ege' sést sæmilega; orðin 'nordur um stad' eru sett hér eftir ágiskun sem einungis styðst við, að ég þykist sjá þrjá síðustu stafina: 'tad'.

Leshættir í þessum erindum í 26, sem ekki koma fyrir í öðrum handritum, eru þessir (lesháttur *W* fyrir framan hornklofann og 26 fyrir aftan, sjá *Áns rímur bogssveigis*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Íslenzkar miðaldarímur II, Reykjavík 1973, bls. 88–89):

6.1 fyrr] fyrri. 8.2 hie]lt] ok helt. 14.2 og] ÷. 15.3 fyrer] vid.
16.1 lagda] lagt i.

Leshættir skyldir textum annarra handrita, en ekki samhljóða, eru:

6.2 eg] + at 26, sbr. *SV*. 15.1 J Hrafnistu] Hrafnísta 26, sbr. *SHV*.

Leshættir sameiginlegir með frávikum annarra handrita frá *W* eru:

6.4 og] ÷ 26 *H*, sbr. *S*. 7.1 at] ÷ 26 *H*. 8.1 Olafs lvd] Olafur
26 *SV*. hæ]g] hegur 26 *SV*. 12.1 Onvndvr kongur] Avnvnnde
konge 26 *SV*. 13.2 efn] erfe 26 *H*. 15.2 bonde] bondin 26 *SHV*.
15.4 at lægi] vid ege 26 *HV*. 16.3 fra] af 26 *H*.

Ekki verða merkilegar ályktanir dregnar af þessum litla texta. Líklegt er að hann sé skrifaður eftir minni, en allt um það er hann væntanlega runninn frá einhverjum þeirra glötuðu milliliða sem hafa verið milli frumrits og sameiginlegs foreldris *S* og *H*, sbr. leshættina 12.1 og 15.4, sem trúlega eru frávik frá upphaflegum texta.

Eitthvað stendur á eftir 16.4 'veiter' aftast í línu, e. t. v. 'Þeim', sem væri þá upphaf að bréfsávarpi: *Þeim góðum mönnum*; hugsanlegt er að eitthvað hafi verið skafið út í næstu línu fyrir neðan rímnaerindin, en ekki verður sagt um það með vissu. Neðst á blaðsíðunni eru sex línur, skýrar og óskafnar, væntanlega skrifaðar litlu síðar en rímnaerindin. Klauska þessi er um aflát; hún er prentuð í *DI VII*, bls. 669 nm., en eitt orð hefur fallið þar niður í upphafi klausunnar. Réttur texti er: 'Ef madur les allann maríu saltara . . .'

LEIÐRÉTTINGAR VIÐ ÍSLENZKAR MIÐALDARÍMUR

I

Fáeinar óþarfar villur hafa slæðst inn í Haralds rímur Hringsbana, ÍMR I, sem lesendur kversins eru beðnir að lagfæra. Í kaflanum *Höfundur – aldur – efni* eru neðanmálgreinar tölusettar 2–6, en vitanlega á tölusetningin að vera 1–5, sjá bls. 17–18. Aðrar villur sem mér er kunnugt um eru þessar: Bls. 8.30 breyt, *les* breytt; bls. 13.13 risaatkvæði, *les* risatkvæði (enda þótt texti verði dauflegri þannig); bls. 24.23 e. t., *les* et.; bls. 72.30 Haraldur, *les* Hertryggur.

II

Í inngangi að Áns rímum bogsveigis, ÍMR II, bls. 9, segir að Eremíta rímur í *AM 144 8vo* séu tvær. Davíð Erlingsson lektor hefur bent mér á, að rímurnar séu þrjár.

III

Í Vilmundar rímum viðutan, ÍMR IV, er villa á bls. 28.27 Jakobsens, *les* Jacobsens.

Jóhan Hendrik Poulsen, deildarstjóri á Fróðskaparsetri Føroya, sendi mér í bréfi, dagsettu 15. apríl 1975, spánnýjan fróðleik um Partaloppubók, en þá var búið að prenta Vilmundar rímur viðutan. Partaloppubók sem getið er í inngangi að Vilmundar rímum, bls. 28–29, eign Jákups Jacobsens á Oyri suður í Vági, er eftirrit af handriti sem nú er í eigu Bent Lützen's í Virum í Danmörku; á undan honum átti bókina Axel Lützen, bóksali í Svendborg, færeyskur maður, ættaður úr Þórshöfn, f. 1882, d. 1947. Þetta mun vera hin eiginlega og upphaflega Partaloppubók; hún er í litlu broti, 16 × 10 sm, 176 blaðsíður. Neðst á öftustu blaðsíðu stendur: 'Oversat fra Islansk, af Thorstenson'. Þar er þá komin efalaus heimild um að Þórður Þorsteinsson hafi þýtt bókina.

SAMTÍNINGUR

1

DROTTINHOLLUSTA

Í AFMÆLISRITI Jóns Helgasonar 1969 (bls. 48–58) er birt grein um einkennilegt hátterni, sem þjónar og vinir þjóðhöfðingja viðhöfðu, þegar höfðingi þeirra féll eða auðsætt var, að hann mundi verða drepinn af óvinum sínum. Oft er þess getið, að þessir vinir höfðingja síns gengu svo langt fram í bardaga, að þeir féllu við höfuð eða fætur hans. Dæmi um þetta eða þessu lík eru nefnd hjá ýmsum fornþjóðum, svo sem Keltum, Indverjum, Grikkjum og Rómverjum, en stundum eru ekki nefnd höfuð eða fætur höfðingjans, heldur slíkt fall manns, að það vitnar um óbilandi hollustu við liðsforingjann. Nánar um atvik að þessu eru tilgreind í fyrrnefndri ritgerð minni.

En sagnir af slíku hátterni eru líka til í frásögnum af Germönnum, bæði í rómverskum ritum og öðrum yngri, germönskum eða skráðum af mönnum af öðrum þjóðum. Þá koma næst frásagnir á ýmsum málum, sem lúta að víkingaöld. Yngstu dæmin, sem ég hafði klófest voru þessi:

Í Bjarkamálum, þýðingu Saxa hins málsþaka (um 1200 eða litlu fyrr), segir frá viðræðu þeirra Bjarka og Hjalta (hér vitnað í þýðingu Jóns Helgasonar):

Hnig ég í hinza sinn að höfði konungi látnum;
fá þér við fætur hans leg, er fellur þú helsár til jarðar.

.....

Sómir öðlinga sveit að sæfast með þvílíkum hætti
lúta við lofðungs hlið og lykja hann örmum í dauða.

Nú verður vitanlega ekki fullyrt, hvað í öndverðu stóð í kvæðinu, en mjög líkleg er þýðing Jóns Helgasonar.

Í kvæði í Hálfssögu segir, að Hrókur sé fallinn

frækn at fótum
folks oddvita;

en um Innstein segir, að hann muni til jarðar hníga

horskr, at höfði
hers oddvita.

Í færeyskum tilbrigðum af danskvæðinu Ulv van Jærn segir einn af kóngsins mönnum:

‘Eg bar skonk av harra mín,
eg skal á hans brósti liggja.’

Síðan segir í kvæðinu, og talar annar kappi:

‘snúist tú til hilmirs høvur,
snarast eg til fóta.’

Þá segir hinn þriðji hirðmaður:

‘hvíli eg pá mín harras bróst.’

Í Víga-Glúmssögu (23. kap.) segir frá bardaganum á Hrístateigi, að Glúmur hogaði og féll við. Þá lögðust þrælur hans tveir ofan á hann og voru stangaðir spjótum til bana, en Glúmur slapp ómeiddur.

Í Sturlungu segir, að maður hjó í höfuð Sighvati Sturlusyni, en Sig-hvatur djákn lagðist ofan á nafna sinn og var veginn.

Auðsætt er, að torvelt er að tímasetja þessi dæmi, nema hið síðasta; hin gætu verið frá víkingaöld eða yngri. Væri því vinningur að hafa fleiri dæmi einmitt frá þeim öldum.

Síðan Afmælisrit Jóns kom út, hef ég veitt athygli tveimur dæmum einmitt frá þeim tíma, þegar fátt er um örugg vitni, og sýna þau, að um háttarni það, sem hér var til umræðu, var mönnum fullkunnugt á þessum tíma, og í ýmsum myndum.

1) Í Grágás (Ia 190–91) segir: ‘Ef þræll hleypr undir vápn manna fyrir dróttin sinn, ok varðar skóggang þá víg hans, ef hann fær bana af.’

2) Hitt dæmið er í frásögn Knytlingasögu af drápi Knúts Danakonungs Magnússonar og undankomu Valdimars konungs. Þar segir svo: ‘Sveins menn þustu þá inn hverr at oðrum, ok allir alvápnaðir; þeir brugðu þegar sverðunum. En er Valdimarr konungr sá þat, hljóp hann upp ok vafði skikkjunni um hönd sér, er hann hafði yfir sér, því at þeir váru vápnlausir inni, því at engi vissi ófriðar ván. Valdimarr konungr hljóp upp ok fram á gólfitt fyrst allra manna sinna; hann stiklaði svá hart upp á Þétleif, at þeir fellu báðir útar fyrir dyrnar. Þá

hjó Tóli Hemingsson til Valdimars konungs, ok kom þat högg á lærit, ok var þat svøðusár ok ekki hættligt; hann varð ok sárr á þumalfringri. *Ok er menn Valdimars konungs sá, at hann var fallinn, þá loğðuz þeir á hann ofan ok váru þar saxaðir, en Valdimarr konungr komz við þetta undan.* Þá komz Þétleifr á fætr ok hjó þegar ofugri hendi til Knúts konungs, ok varð þat högg svá mikít, at hann klauf allt höfuðit til háls, ok var þat hans banasár.' (Sögur Danakonunga, útg. Carl af Petersens och Emil Olson, Kh. 1919–25, bls. 253–54.) Í þessum kafla Knytlingasögu eru margar frásagnir líkar því sem Saxi hinn málspaki segir í Danasögu sinni, en það atvik, sem skáletrað er hér á undan, kemur þar ekki fyrir. Sama er að segja um frásögn Helmolts prests af drápi Knúts Danakonungs í Slavakroníku hans; margt er þar líkt og í bók Saxa og í Knytlingasögu, en þessa atviks er ekki getið þar.

Hér skal því aðeins bætt við, að gríski sagnaritarinn Heródót getur þess, að meðal Skýþa fylgi þjónustufólk húsbændum sínum í dauðann (dönsk þýðing eftir Karl Hude, II 149).

E.Ó.S.

2

HEITI Í SÖLUM HELJAR

Egyptar hinir fornu létu sér mjög annt um líðan manna í öðru lífi og bjuggu deyjandi menn sem allra bezt undir allt, sem fyrir þá kynni að koma í dánarheimum, enda trúðu þeir því, að þar væri illu að mæta, ef menn hefðu illa til gert. Egypzkir prestar skráðu á sefpappír langa þulu, þar sem hinn dáni lýsti yfir, að hann hefði ekki drýgt illan verknáð, sem upp er talinn í þulunni, eitt atriði eftir annað. (Sjá Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, ed. J. B. Pritchard, Princeton 1966, bls. 34–36.) Hvert orð þessa skriftamáls hins dána er vegið, bókstaflega að skilja, og eru til myndir af voginni, sem dómamar dánarheims höfðu til þessa verks. Þegar lokið er þessu skriftamáli og hafi hinn dáni verið dæmdur sýkn af dómendum sínum, á hann að nefna öll goð eða máttarvöld, sem ráða fyrir helheimum jafnskjótt og hann hittir þau þar, og má honum hvergi fipast. En auk þess verður hann spurður af verum honum ókunnum um goðfræðileg efni, hann verður og að nefna dyr þær, sem hann gengur um, svo og einstaka parta dyranna; gólfín hleyppa honum ekki áfram nema hann nefni töfrafull nöfn á fótum sínum. (Sjá Pritchard 36, nmgr. 38.) Þá kemur hann

að hinni breiðu höll dómaraþanna tveggja, og verður að nefna dyravörðinn og dómara þá, sem dæma þessa stundina. Og þá lýkur þessu prófi hins dána.

Hér kemur fyrir margt kynlegt, en einna fákunnlegast mun vera, að hinn dáni verður að nefna með nafni alla þá, sem hann hittir þar í dánarheimum, svo og hluti, sem í höllinni eru, jafnvel parta dyra og gólfa.

Hér skal ég til samanburðar nefna, að hugmyndir úr hinni fornu egyptzku trú hafa komizt inn í kristin villutrúarrit. Frá þessu greinir Montague Rhodes James í 'The apocryphal New Testament,' Oxford 1926, bls. 12, í kafla sem fjallar um guðspjall Filippusar, en um það segir hann svo:

One mention and citation of this occurs in Epiphanius, *Heresy* xxvi. 13. Speaking of the 'Gnostics' of Egypt in his time (fourth century) he says:

They produce a Gospel forged in the name of Philip the holy disciple, which says:

The Lord revealed unto me what the soul must say as it goeth up into heaven, and *how it must answer each of the Powers above.*¹ 'I have taken knowledge (it saith) of myself, and have gathered myself together out of every quarter and have not begotten (sown) children unto the Ruler, but have rooted out his roots and gathered together the members that were scattered abroad. And I know thee who thou art, for I (it saith) am of them that are from above.'

Sjálfsagt mun mega finna dæmi annarstaðar um að dánir menn séu krafðir um vitneskju og nöfn máttarvalda annars heims, en hér skal ekki hafin leit að slíku, enda má finna sviplíka upptalningu máttarvalda eða hluta í helheimum í bókum, sem Íslendingum voru nærtækari en þessar suðrænu heimildir. Skal nú hyggja að þessum efnum.

Í Gylfaginningu Snorra (20. kap.) segir frá Hel, dóttur Loka:

Hel kastaði hann (þ. e. Alfaðir) í Niflheim ok gaf henni vald yfir níu heimum, at hon skyldi skipta öllum vistum með þeim, er til hennar váru sendir, en þat eru sótt dauðir menn ok ellidauðir. Hon á þar mikla bólstaði ok eru garðar hennar forkunnar hávir ok grindr stórar. Éljúðnir heitir salr hennar, Hungr diskur hennar, Sultr

¹ Skáletrað E.Ó.S.

knífr hennar, Ganglati þrællinn, Ganglöt ambátt, Fallanda forað þreskoldr (forað þreskoldr: hér hefur U: forað grind; þolmóðnir þreskoldr), er inn gengr, Kǫr sæing, Blíkjanda bol ársali (-salr U) hennar (eða tjald, b.v. í U). Hon er blá hálf, en hálf með hǫrundar lit; því er hon auðkennd ok heldr gnúpleit ok grimmleg.’

Í þessum kafla notar Finnur Jónsson handritin R, W, T, U, og hefur U (Uppsala-Edda) helzt orðamun. En í brotinu AM 748, I 4to er þessi upptalning nokkuð fyllri:

Frá hÍbýlum Heljar. Æljúðnir heitir salr hennar. Gillingr lykill hennar, Hungr diskur, Sultr knífr, Affelldr spónn, Hnípinn akr, Ganglati þræll, Ganglöt ambátt, Víðopnir garðr, Gjallandi grind, Láti láss, Blíkjandabǫl hurð, Brotabǫl þreskoldr, Forað tjald, Fallanda forað forfall, Kǫr rekkja, Kǫrbeðr dýna, . . . hani, Frostopna kista, Vaningi hundr, Hryggr hestr, ‘yglóð’ ‘ømd’.

Þessi nöfn eru á eftir þulum og öðrum vísum, sem án efa eru skráðar í handritið til minnis mönnum, einkum skáldum eða þeim, sem ráða vilja skáldskap. En á eftir nöfnunum úr bústað Heljar fer skrá yfir önnur heiti, ýmislegs efnis, og verður ekki séð, að sú skrá standi í neinu sérstöku sambandi við þá á undan, þar sem taldir eru upp hlutir í Heljar ranni eða þar í grennd. En á blað eru þessi efni án efa færð til hæginda skáldum eða mönnum, sem ráða vilja fram úr orðum í vísu eða skáldamáli. Annað samband sé ég því ekki að sé milli upptalningar á hlutum með Hel og vísu á undan né skránni á eftir.

Fyrir nokkrum árum athugaði ég síðasta hluta Skáldskaparmála og hverjar heimildir þeirra væru. Svo sem vonlegt var, virtust heimildirnar vera sundurleitar, en efni þeirra virtist skrásett af fróðleiksmönnum. Og mest af því mátti finna í þulum Snorra-Eddu, sem komu nú næst í sumum handritum þess rits. Var þá eðlileg ályktun, að þulurnar hefðu verið notaðar af Snorra og ortar af öðrum fróðleiksmönnum fyrir á tímum eða á yngri árum Snorra. Líklega gera menn ráð fyrir töluvert minni rituðum heimildum en rétt er, sem notaðar voru, þegar fornritin voru samin.

En eðlilegt er, að sú spurning vakni, hver sé afstaða kaflans um Hel í Gylfaginningu og þess í skinnbókarbrotnu 748. Og þar vil ég hætta til um ágizkun: Kaflinn í 748 er runninn frá forriti, sem skrifaður kann að hafa verið á undan Snorra-Eddu, ef til vill seint á 12. öld. Snorri

notar hann í Eddu sinni. Snorri er mikill fræðimaður en líka listamaður, og sýnir val hans á vísu í Eddu það best: Í Skáldskaparmálum rekur ein snillivísan aðra. Slíkt gera þeir einir sem hafa smekk fyrir góðum, fögrum skáldskap.

Gerum nú ráð fyrir, að Snorri hafi í höndum skrá um híbýli Heljar og slíkt, og þegar hann segir frá Loka í Gylfaginningu gefur hann sér tíma til að segja frá börnum hans. Hann lætur sem þetta sé allt fróðleikur. En listamaðurinn dottar aldrei. Hann vill hér gefa heildarmynd af híbýlum Heljar, en ekki smásmugulega. Hann tekur allmörg atriði, sem hafa áhrif á ímyndunarafli lesandans. Hann fellir því niður eitt og annað að geðþótta sínum. Og því verður skrá hans í Gylfaginningu styttri en hún er í forriti handritsins 748.

Áður en horfið er frá þessu efni, þykir mér rétt að líta enn sem snöggvast á frásögn handritsins 748. Hér er margt, sem sýnir, að vond sé vistin með Hel, sultur og seyra. Diskurinn heitir Hungur, hnífurinn Sultur. Þá eru þau Ganglati og Ganglöt, akurinn Hnípinn. En auk þessarar eymdar er hér ýmislegt beinlínis fjandsamlegt komumönnum, eins og hurðin Blíkjandi böll, þröskuldurinn Brotaböll (beinbrotna komumenn, þegar þeir stíga á hann?), tjaldið Forað, og svona má halda áfram. Í heild sinni eru máttarvöldin í dánarheimum Egypta réttlát, en ströng, eins og vera ber um embættismenn réttarríkis. Hér eru þau ýmist fulltrúar eymdar eða vonzku. Hér getur að líta trú, sem þokar fyrir goðatrúnni germönsku, trú hermanna og kappa. Það ljómar af heimi goðanna; lýsing Valhallar og bústaða ásanna í Grímnismálum er glæsileg. Og þá sekkur Hel með öllum sínum fylgjurum, og hinar auvirðilegu hugmyndir tengjast við hana.

Margt fleira mætti segja um þetta, en þessi orð nægja að sinni.

E.Ó.S.

3

ÍSLENZK OG ENSK VÍSA

Kalla má, að hvert mannsbarn á Íslandi kannist við vísu þessa:

Ofan drífur snjó á snjó,
 snjóar hylja flóa tó;
 tóa krafсар móa mjó,
 mjóan hefur snjó á kló.

Hún er eignuð séra Stefáni Ólafssyni í Vallanesi (um 1619–1688) í mörgum handritum, þar á meðal handriti Hálfðanar Einarssonar frá því um 1764, en hann studdist hann við gamlar heimildir (sjá útgáfu Jóns Þorkelssonar af kvæðum Stefáns, I, 1885, xv–xvi; II, 1886, 147–48). Síðar meir skrifar Bólu-Hjálmar vísuna upp og gerir hana dýrari en vísa Stefáns var:

Ofan gefur snjó á snjó,
 snjóum vefur flóa tó;
 tóa grefur móa mjó,
 mjóan hefur skó á kló.

Varla er einleikið, hve lík vísa Stefáns er erindi einu eftir ensku skáldkonuna Christinu Rossetti (1830–94), en það er á þessa leið:

Snow had fallen, snow on snow,
 Snow on snow,
 In the bleak mid-winter
 Long ago.

Kvæðið er kallað Mid-winter. — Er líkingin tilviljun? Orðalag er furðu líkt, þó að íslenzku skáldin láti sér nægja lýsingu, en ensku skáldkonunni verður snjófallið til að vekja upp gamla, sára endurminningu.

Veldur einhver útlend sameiginleg heimild, t. d. latnesk, líkingu orðalagsins? Eða er hugsanlegt, að skáldkonan hafi heyrt vísu Stefáns hjá einhverjum Íslendingi í Bretlandi?

E.Ó.S.

4

RÍMNAERINDI Í POSTULASÖGUM

Í TÍU ár hef ég talið rímnaskáld með óvinum mínum og hef neyðst til að hafa þau kynni af þeim, að ég þykist þekkja handbragð þeirra, enda þótt ég rekist á það þar sem síst væri að vænta.

Í Tveggja postula sögu Jóns og Jakobs hefst ein jarteinasaga á þessa leið:

A nòckurum tíma kemr sótt mikil i Franz. sua at naliga fellr flockum folkit niðr i dauða. huat er akafliga ottaz einn þarlendzkr maðr. at hann muni verða i þui dauða flóði.¹

¹ Klausan er hér tekin stafrétt eftir Skarðsbók postulasagna, sjá *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile*, Vol. 2, f. 75v, sjá ennfremur *Postola Sögur* . . . udg. af

Ég fæ ekki betur séð en að hér sé komið hálftrímnaerindi:

nálíga fellur flokkum (allt)
fólkit niðr í dauða.

Parna er sérkennilega og eftirminnilega komist að orði: fólk fellur flokkum niður í dauða. Í Geðraunum (Hrings rímum og Tryggva) er orðalag furðulíkt í 12. rímu, 20. erindi:

Sterkir menn í stála vind
stórum björgum fleygja;
ferliga varð hin falska kind
flokkum niðr að deyja.²

Líklegt er að hér sé skyldleiki í milli, en ef svo er, hlýtur honum að vera þannig háttað, að höfundur Tveggja postula sögu hafi gripið til orðalags úr rímnaerindi sem hann kundi og þetta sama erindi hafi flögrað fyrir í kollinum á þeim sem orti Geðraunir. Ef þetta er rétt verður að gera ráð fyrir að Tveggja postula saga Jóns og Jakobs hafi verið rituð eftir að farið var að yrkja rímur, og í öðru lagi að hún sé íslenskt verk, því að ekki er vitað til að rímur hafi verið ortar annars staðar en á Íslandi, a. m. k. ekki á íslensku. Björn K. Þórólfsson taldi að rímnagerð hefði hafist á fyrstu áratugum 14. aldar.³ Ritunartími Tveggja postula sögu hefur ekki verið skorðaður svo nákvæmlega, að fullrytt verði að höfundur hennar hafi ekki getað þekkt rímur, en ef hún hefur verið rituð um 1340 verður það ekki talið óhugsandi.⁴

C. R. Unger, Christiania 1874, bls. 688, *Sögur úr Skarðsbók*, Ólafur Halldórsson sá um útgáfuna, Reykjavík 1967, bls. 124.

² *Rímnasafn* . . . udg. . . ved Finnur Jónsson, 2. bind, Kopenhagen 1913–22, bls. 268.

³ Björn K. Þórólfsson, *Rímur fyrir 1600* . . . Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga IX, Kaupmannahöfn 1934, bls. 48–49.

⁴ Peter G. Foote telur að Tveggja postula saga Jóns og Jakobs gæti verið frá því um 1300, sjá *The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland*, London Mediaeval Studies: Monograph No. 4, London 1959, bls. 16, note 37, og bls. 47. Peter Hallberg eignar söguna Bergi Sökkasyni (d. 1345), sjá *Stilsignalement och författarskap i norrön sagalitteratur*, Nordistica Gothoburgensia 3, Göteborg 1968, bls. 120–137.

Ó.H.

GANGA = LÍÐA

Í ATHUGASEMDUM við texta frá 12. öld, sem aðeins er kunnur í ungu handriti, þótti mér ögn vafasamt hvort sögnin 'ganga' í merkingunni "líða" um tíma gæti verið upphafleg í svo gömlum texta.¹ Þó höfðu fundist tvö dæmi um notkun sagnarinnar í þessari merkingu í handritum frá síðari hluta 14. aldar, og þeir textar sem sögnin stendur í kunna að vera drjúgum eldri.

Þess hefði mátt geta, að auk þess að merkingin er til í síðari alda máli,² eru tvö dæmi um hana í orðabók Fritzners,³ annað úr Gulapingslögum eldri, en hitt úr 1. þætti Karlamagnús sögu.

Í engri þeirra orðabóka sem hér hefur verið vitnað til er merkingin "líða" (um tíma) greind skýrt frá öðrum skyldum merkingum. Það er þó gert í eldri orðabók,⁴ en þar eru engin dæmi nefnd um notkun sagnarinnar í þessari merkingu.

Dæmið hjá Fritzner úr Gulapingslögum er elst þeirra dæma sem nú hafa verið talin utan fróðleiksgreinanna, a. m. k. ef miðað er við aldur handrita. Elsta handrit laganna, Don. var. 137 4to, er talið vera skrifað um 1300⁵ eða enn fyrr.⁶

Hins vegar hafa fundist jafngömul og enn eldri dæmi, sem hér verða tilgreind með samræmdri stafsetningu:

- 1) En várr drottinn Jesus Christus kom til þessa heims á hinni .vi. öld þeiri sem verðr, en .v. vóru áðr gengnar.⁷

¹ Stefán Karlsson, "Fróðleiksgreinar frá tólftu öld", *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969* (Rv. 1969), 332-33, 337 og 346.

² Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók* (Rv. 1920-24), 236 (genginn 4) "hengaaet, forsvunden, tabt"), sbr. einnig Richard Cleasby og Guðbrandur Vigfússon, *An Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874), 190 (ganga C.X.β. "gone, past").

³ Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (Kria 1883-96), I, 545 (ganga 8) "tage Ende, forgaa saa at intet mere deraf er tilbage").

⁴ Eiríkur Jónsson, *Oldnordisk Ordbog* (Kh. 1863), 165 (ganga I)B)2)d)β) "hengaae" og 166 (III)2) genginn a) "hengaaet, som er forbi").

⁵ Kr. Kålund, *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek* (Kh. 1900), 422. — Sami, *Palæografisk atlas, oldnorsk-islandsk afdeling* (Kh. 1905), nr. 41.

⁶ *Norges gamle Love*, útg. R. Keyser og P. A. Munch (Kria 1846), 2. — D. A. Seip, *Palæografi* (Nordisk Kultur XXVIII:B, Upps. 1954), 65.

⁷ *Hauksbók*, útg. Finnur Jónsson (Kh. 1892-96), 164. Handritið, AM 544 4to,

2) Skip yðart má eigi bera meira at sinni, en er .viii. dagar eru gengnir, þá skal ek senda yðr ærinn mat til hvítasunnudags.⁸

3) Ok þá er hann var borinn, þá vóru ge(n)gnir frá upphafi veraldar .v. þúsundir ok átta ár ens þriðja tegar ens þriðja hundraðs.⁹

Með hómilíubókinni ná dæmi um 'ganga' í merkingunni "líða" með vissu aftur um 1200, og víst getur jólaprédikun sú sem dæmið er sótt í verið töluvert eldri. Óhætt mun því vera að fullyrða að notkun sagnarinnar í fróðleiksgreinunum, sem að var vikið í upphafi, geri ekki aldur þeirra tortryggilegan.

er skrifað í byrjun 14. aldar og sú prédikun sem þessi orð standa í af norðmanni eða færeyingi, sbr. *Hauksbók* (Manuscripta Islandica 5, Kh. 1960), ix–xi.

⁸ *Heilagra manna sögur*, útg. C. R. Unger (Kria 1877), I, 274. Þetta er úr Brandanus sögu, og handrit hennar, NRA 68, er frá 13. öld og hefur verið talið norskt.

⁹ *Homíliu-bók*, útg. Th. Wisén (Lundi 1872), 46. Handritið, Perg. 4to nr. 15, er skrifað um 1200. — Hér væri þess að vænta að fremur stæði 'gengnar' (þúsundir) eða 'gengin' (ár) en 'gengnir' (vetur); svipaður ruglingur kynja er í öðru dæminu í fróðleiksgreinunum frá 12. öld.

S.K.

6

DÆMI UM SÖGNINA 'FRÍA'

ENDA þótt C. R. Unger hafi yfirleitt lesið rétt og tilgreint lesbrigði samvissusamlega að því marki sem hann getur þeirra, á hann það til að breyta texta aðalhandrits athugasemdalaust.

Eitt dæmi um þetta er í Karlamagnús sögu (Christiania 1860), 184. bls., þar sem verið er að lýsa hermönnum sem hafa andvara á sér á næturþeli. Í útgáfunni stendur (án lesbrigða):

engi fékk svá mikil hægindi at hann leysti hjálminn sér af höfði

Þetta er í Bb-gerð Agulandus þáttar, og aðaltextinn, B (AM 180 d fol., f. 116v) er svo í raun og veru:

engi feck sua mikil heidingi at hann friadi hialminvm ser a hofdi

Í b (AM 531 4to, f. 104v) stendur:

engi feck sva mikil hægindi, at hann friadi hjálminum sjer á hofdi

Það er í samræmi við venju Ungers að leiðrétta augljós pennaglöp í aðalhandriti, eins og hér eru þar sem B hefur *heidingi* fyrir ‘hægindi’, en oftast nær er slíkra leiðréttinga þó getið neðanmáls. En hér hefur Unger jafnframt, þegjandi og hljóðalaust, breytt sameiginlegum texta B og b í samræmi við texta Aa-gerðar þáttarins, sem hér er prentaður orðrétt eftir handritinu a (AM 180 a fol.), þar sem A (AM 180 c fol.) er skert á þessum stað, í Karlamagnús sögu, 292. bls.:

ok var engi sá í öllum herinum er svá mikil hægindi féngi at hjálm sinn leysti af höfði

Vera má að orðasambandið ‘leysa hjálm sinn af höfði’ sé eldra í Agulandus þætti, enda þótt það sé aðeins varðveitt í a, en þar sem handritin B og b eru óháð hvort öðru,¹ hlýtur sambandið ‘fría hjálminum sér á höfði’ að hafa staðið í erkiriti Bb-gerðar þáttarins, sem hefur verið skrifað á 14. öld² eins og gerðin sjálf. Textabreyting Ungers er því gjör-samlega óheimil, en vegna hennar er dæmasafn orðabóka um notkun sagnarinnar ‘fría’ í fornu máli fátæklegra en ella hefði orðið.

Ósagt skal látið hvort hjálmurinn er hér persónugerður, þannig að orðasambandið merki “veita hjálminum á höfði sér frelsi”, eða hvort ‘sik’ er undanskilið, þannig að það merki “losa sig við hjálminn á höfði sér”.

¹ Tvö stemmu hafa verið sett upp: Jakob Benediktsson, “Skinnblað úr Karlamagnús sögu”, *Skírnir* CXXVI (Rv. 1952), 213. – E. F. Halvorsen, *The Norse Version of the Chanson de Roland* (Bibliotheca Arnarnagæana XIX, Kh. 1959), 75.

² Handritið B ber með sér að vera mikið til stafrétt uppskrift glataðs handrits, sem að vitnisburði Árna Magnússonar var “non admodum vetustus Codex” (*Katalog over den Arnarnagæanske håndskriftsamling* I (Kh. 1889), 149) og virðist hafa verið frá lokum 14. aldar.

S.K.

7

Á SÁ SÁ SÁ ES Á SÁ SAT

SETNING sem hver maður með einfalt og grandalaust hugarfar mundi lesa eins og gert er hér að ofan er rist á rúnakefli sem fundizt hefur á Grænlandi á slóðum Eiríks rauða. Um þetta má fá meiri fróðleik í grein eftir Helga Guðmundsson í fyrsta bindi Griplu, og í annari eftir Ólaf Halldórsson í kveri því sem Bjarnígull nefnist (1977). Um þann

bækling skal tekið fram að búast má við, eigi sízt 'ef útanlands kœmr sjá frásögn', að hátíðlegum alvörumönnum geti orðið hverft við sitt-hvað sem þar stendur, og varla líklegt að sumir höfundanna láti sér bregða þótt svo verði. Ólafur skilur, af bjarnígulslegu hyggjuviti, að rúnirnar hafi rist Eiríkur rauði. Eitthvað hefur sá maður heitið, hver sem var, og má þá eins vel nefna hann Eirík og hvað annað.

Ólafur grunar Eirík um að hafa lagzt í gátusmið þá er aldur færðist yfir og illa áraði til mannvíga. Ég mundi heldur komast svo að orði að hann hafi gerzt *pædagogus* og farið að búa til stafrófskver á spýtum. Næst kemur að því að lesmálið standist sína raun, og fer þá ekki ólíkt því sem Eirík grunaði að verða mundi. Stöfunarbarnið, sem eins og nú er komið sögu mætti kalla Leif, situr með keflið í höndum og stautar 'sá sá sá', en skilur hvorki upp né ofan. Þá tekur Eiríkur til máls og talar kennaralega: Sá er rúnanna háttur, frændi, að eigi koma þær allar í einn stað niður þó að samir sé stafirnir, né in heldur hafa öll orð jafnan þunga ef rétt er að kveðið. Far þú fram í búr; þar muntu sjá sái marga; ef þú sezt á einn þeirra og rennir augum til annars, geturðu sagt á eftir: á sá sá sá es á sá sat. Og Leifur svarar: Glöggfæ ég þetta nú séð, en það villti mig að ég hugða hér djúpsettari vandmæli fólgin. Þá segir Eiríkur: Eigi dyl ég þess að vera má að rúnar þyki hér settar við glettu, og sízt örvænt ef spýtlingur sjá geymist enn um stund að fleirum fari sem þér, en þó mátt þú, og svo aðrir, af þessu nema, að eigi er ávallt einsætt að fylgja þeirra dæmum sem jafnan hyggja það myrkt sem ljóst er, og bugðótt það sem beint er.

Um barnauppeldi á Grænlandi hinu forna er fáum heimildum að fletta. Um Ísland er kunnugt, svo langt aftur sem rakið verður, að ungmenni voru tamin í heimahúsum við fjölskrúðugra málfar en tíðkaðist í hversdagslegri ræðu: þau fengust við gátur, þau námu vísur, oft og einatt með strembnum kenningum, og þeim var kennt að fara með þulur eins og 'Stebbi stóð á strönd', þar sem mikið var í húfi að skýrt væri talað ef ekki átti að láta sér verða ófagurt á munn. Og stundum voru *homonyma* sett saman í erindi eins og þetta:

Áðan kom ég út og sá
einn þann mann sem reiddi sá,
mér var sagt að maður sá
mundi ætla að fara að sá.

Ekki veit ég hvar þessa stöku muni að finna á blöðum, en líklegt er, ef að vanda lætur, að hún muni ekki skrifuð upp fyrr en á 19du öld; þar fyrir getur hún vel verið drjúgum eldri. Hún flaug mér í hug endur fyrir löngu þegar ég heyrði Erik Moltke gera grein fyrir lestri sínum á grænlenzka keflinu. Hverjir þræðir kunni að vera milli stökunnar og rúnanna skal ég engu spá um, sennilega þeir einir að tveimur mönnum, hvorum í sínu landi og hvorum á sinni öld, hefur komið til hugar að leika sér að orðinu *sá* í mismunandi merkingum.

Eftir er enn annar hluti ristunnar og hefur verið lesinn 'Bibrau heitir mær sú es sitr á bláni'. Hér er snúið að nýju efni og líkast því sem vikið sé yfir í skáldskap; kynningarhátturinn er til í eddukvæðum og víðar: Hræsvelgr heitir, er sitr á himins enda; Heiðrún heitir geit, er stendr hollu á Herjaföðrs; Suart hetær sten, han stær i hafæ utæ (rúnakefli úr Rípum). En hver var þessi mær, hvernig á að lesa nafn hennar og hvar sat hún? Því mun seint verða svarað og að minnsta kosti ekki hér. Bifbrá vill Ólafur kalla meyna, og þeir Helgi og Ólafur vísa henni báðir til sætis á himni. Þá mundu menn verða að setja hnakkann á bak sér aftur til að sjá hana, eins og skáld gerðu á Þýzkalandi meðan þau voru að svipast um eftir þarlendri merkiskonu sem sat á tindi, og mætti, ef einhver nennti, vel gera kvæði um þessa í þeirra anda:

Nú skyggir, og skarður máni
úr skýjum hyggur þar að
sem Bifbrá situr á bláni
með blikandi gullið hlað.

En ekki þori ég að fortaka að mær þessi hafi farið öllu lægra og jafnvel setið niðri á blánni, og sé þá átt við einhverja þvílíka blá sem Páll heitinn Ólafsson þeysti forðum yfir á hrossi sínu, en varla ráðlegt að tala hátt um þetta, því að þá verður farið að spyrja um viðskeyttan greini á Grænlandi í tíð Eiríks rauða.

Hér fer þá sem margoft ellegar að vitneskja er í molum en rök og skynsemi dugir skammt. Og verður þá helzta fangaráðið að reyna að fleyta sér á bjarnígulslegu hundasundi.

J.H.

HANDRIT

- Den arnamagnæanske samling, København. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:*
- AM 45 fol. (Frissbók, Codex Frisianus)
- 61, 62
 - 53 fol. 25
 - 54 fol. 25, 61
 - 61 fol. 25, 28
 - 62 fol. 25, 28
 - 122 a fol. (Króksfjarðarbók) 122
 - 162 b ð fol. 16
 - 180 a fol. 198
 - 180 c fol. 198
 - 180 d fol. 197
 - 226 fol. 57
 - 227 fol. 55, 57
 - 237 a fol. 165
 - 242 fol. (Codex Wormianus) 33
 - 384 fol. 95
 - 456 fol. 95
 - 45 4to 77
 - 310 4to 58
 - 325 IX 1 b 4to 61
 - 394 4to 125, 126
 - 395 4to 122, 127
 - 396 4to 125, 126
 - 397 4to 125, 126
 - 398 4to 125
 - 399 4to 121
 - 468 4to (Reykjabók) 16
 - 531 4to 197
 - 543 4to 47, 71, 72, 75, 78
 - 544 4to (Hauksbók) 196
 - 552 ka 4to 20
 - 555 h 4to 122
 - 560 d 4to 42
 - 565 a 4to 124
 - 567 4to 47, 71, 72, 78
 - 576 b 4to 71, 75
 - 578 i 4to 79
 - 580 4to 69
 - 598 I a 4to 63
 - 604 c 4to 42
 - 609 4to 95
 - 657 a 4to 88, 89, 96, 120
 - 681 c 4to 56
 - 702 4to 44
 - 748 I 4to 33, 192, 193
 - 748 II 4to 33
 - 757 4to 32, 33
 - 923 4to 95
 - 144 8vo 187
- Gl. kgl. sml. 1005 fol. (Flateyjarbók) 25
- - - 2365 4to (Codex Regius Ljóða-Eddu) 35
- Landsbókasafn, Reykjavík:*
- Lbs 2033 4to 92, 94
- 2675 4to 45
 - 347 8vo 40
 - 1065 8vo 92-96, 120
- JS 8 fol. 47, 71, 72
- 391 8vo 40
- ÍB 51 fol. 47, 71, 72, 75, 78
- 180 8vo 46
- Det kongelige bibliotek, København:*
- Gl. kgl. sml. 1812 4to 58
- - - 2367 4to (Codex Regius Snorra-Eddu) 32
- Don. var. 137 4to 196
- Riksarkivet, Oslo:*
- NRA 60A 57
- 68 197

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Perg. fol. nr. 1 (Bergsbók) 60, 61

- - - 2 121

- - - 5 123, 125, 126

Perg. 4:o nr. 1 55

- - - 6 55, 63

- - - 15 197

- - - 18 58, 62, 77

- - - 23 42

- - - 26 183

Papp. fol. nr. 38 35

Papp. 4:o nr. 4 127, 128, 130

Universitetsbiblioteket, Uppsala:

DG 4-7 48, 50, 52, 57, 58, 66, 76

- 11 (Uppsala-Edda) 32, 33

British Museum, London:

Add. 4859 79, 80, 88, 89, 96, 119, 120

- 11.153 79

- 11.158 75

Egerton 642 33, 36, 37

Bodleian Library, Oxford:

Junius 120 33

*Bibliotheek der Rijksuniversiteit,**Utrecht:*

MS nr. 1374 32, 33

Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn:

Bergsbók

Codex Regius Eddukvæða

Codex Regius Snorra-Eddu

Flateyjarbók

Frísbók (Codex Frisianus)

Hauksbók

Hrokkinskinna

Hulda

Jöfraskinna

Melabók

Morkinskinna

Reeves brot af Tristrams sögu

Reykjabók

Reykjarfjarðarbók

Skarðsárabók

Skarðsbók postulasagna

Sturlubók

Uppsala-Edda

Vatnshyrna

Þórðarbók

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA (ANNARRA EN RÍMNA)

Áðan kom ég út og sá 199

Arma gravi numero violentaque bella
parabam 37

Gemlingarnir gera steyt 127

Hnigna tekur heims magn 45

Nú skyggir og skarður máni 200

Ofan drífur snjó á snjó 193

Ofan gefur snjó á snjó 194

Ryðfjónar gekk reynir 26, 28

Rædda ek lítt við reglur eddu 34

Stebbi stóð á strönd 199

Yfirmeisturum mun eddu listar 34

NAFNASKRÁ

- Adamas 84
Af dauða ok kóngssyni, ævintýri 93
 Affall 10, 14–16
 Affeldr, spónn 192
Ágrip 22
Agulandus þáttur 197, 198
 Ái, maður Eddu 33
 Álarnir 12
 Alexander mikli konungur 13, 55
 Alexander, Skotakonungur 63
Alexanders saga 13, 14, 67, 77
 Alfaðir 191
Álfgeirsríma 94
 Alþingi 10
 Amma, barnsmóðir Rígs 33
Amores 37
 Andri 142
Áns rímur bogsveigis 183, 184, 187
Antonius saga 70
 Ari Högnason 25
 Ari Mátsson 25
 Ari Veturliðason 24, 25
 Ari fróði Þorgilsson 19, 22, 36, 58, 62, 63, 77
 Aristoteles 40
Árna saga biskups 23
 Arney á Breiðafirði 40, 43
 Arngeir Spak-Böðvarsson 21
 Arngrímur Brandsson ábóti 34, 56, 123, 125, 127, 128, 130
 Árni Jónsson ábóti 34
 Árni Magnússon 37, 44, 95, 122, 125, 198
 Árni Þorláksson biskup 183
Ars versificatoria 51
 Arthur konungur 53
 Ás, bær í Viðvíkursveit 21, 22
 Asgerdr (sjá Ísgerður Hlökkvésdóttir)
- Asia 13
Atburður á Finnmörk 58, 73
 Atli Buðlason konungur 146
 Austfirðingar 24
 Austfirðir 21
 Baldur Jónsson 152, 177
Ballivussaga 91
 Barðaströnd 21, 22, 44
Barlaams saga og Jósafats 56, 69
 H. Bekker-Nielsen 65
 Beneoit de Sainte-Maure 64
 Bergsbók 25, 61, 63, 77
 Bergur Sökkason ábóti 61, 195
 Bergþórshvoll (Bergthorshvoll) í Landeyjum 8, 9, 11, 14–17
 H. Bertelsen 53
Bevens saga 65, 69
 Bibrau (í ýmsum myndum), nafn í rúnaristu frá Narssaq á Grænlandi 200
Bjarkamál 188
 Bjarkey 63
 Bjarki 188
 Bjarni Aðalbjarnarson 20, 62
 Bjarni Erlingsson 63, 64
 Bjarni Ívarsson 59
 Bjarni Thorarensen 7, 9
 Bjarni Vilhjálmsson 47, 64
 Björgvin 68, 183
 Björn 185
 Björn, bróðir á Möðruvöllum 59
 Björn Jónsson á Skarðsá 35
 Björn M. Ólsen 20, 62, 63
 Björn K. Þorólfsson 87, 124, 195
 F. W. Blaisdell 79
 Blíkjanda þol, ársali eða hurð 192, 193
 Boccaccio 79

- Bóla, bær í Skagafirði 194
 Bologna 64
 J. Bolte 80
 Bólu-Hjálmar (sjá Hjálmar Jónsson)
 Borgarfjörður 43, 45, 46
 Borgfirðingar 45
Bósa saga 34
 Brana, tröllkona 41, 42
Brandanus saga 197
 Brandur Jónsson biskup 55, 73
 O. Brenner 26
 Bretland 194
 Bretlandseyjar (British Isles) 18, 64
 B(rictius) 121
 British Isles (sjá Bretlandseyjar)
 Brotaból, þröskuldur 192, 193
 Brynjólfur Sveinsson biskup 45
- Callinius (Callamus, Kallamus, Kallinus) 80–83, 86, 97, 99, 103–105, 118–120
Callinius rímur (*Callmus Ryma, Kallinus rímur*) 87, 92–94, 104, 107
Callinius saga 79, 80, 87, 88, 120
 Canute the Great (sjá Knútur Sveinsson ríki)
 G. Cederschiöld 43, 49, 63–65
 H. J. Chaytor 64
 Chrétien de Troyes 75
Chronica Slavorum 190
 Cicero 40, 51
Clari saga 63–65, 70, 77
Codex Regius Eddukvæða 44
Codex Regius Snorra-Eddu 33
 Conrad frá Hirsau 60
 L. Constans 64
 Corrinte (Korinþa) 64
 E. R. Curtius 56
- Daði Guðmundsson í Snóksdal 45
 T. Damsgaard-Olsen 70, 78
Danasaga Saxa hins málsþaka (sjá *Gesta Danorum*)
 Danmörk 59, 187
- Davíð Erlingsson 187
Davíðs sálmar 44
 M. G. Davis 152
De inventione 51
Decamerone, eftir Boccaccio 79
 F. Detter 42
 Devil (sjá Satan)
Dialectica . . . durch O. Fuchesperger 45
Dialogus super auctores sive didascalion 60
 Dis, kona Ólafs fylkiskonungs 185
 Dímon í Rangárþingi 8, 12
Duggals leiðsla 56, 70, 77
- Edda* (*Edda Sæmundar*) 37
 Edda, barnsmóðir Rígs 33
Edda Islandorum (sjá *Snorra-Edda*)
Edda Snorra Sturlusonar (sjá *Snorra-Edda*)
Eddukredda 38
 Eggert Björnsson 74
 Eggert Ólafsson 9
 Egill Skalla-Grímsson 139, 140
Egils saga Skallagrímssonar 42, 43, 134, 139, 140
 Egyptaland 191
 Egyptar 190, 193
 Elífur erkibiskup 183
 Einar Hafliðason prestur 59, 73
 Einar Ísleifsson ábóti 59
 Einar Ól. Sveinsson 24
Eintal sálarinnar 74
 Eiríkur Agnason konungur 43
 Eiríkur Hákonarson jarl 41
 Eiríkur Jónsson 95
 Eiríkur Magnússon hertogi 60
 Eiríkur rauði Þorvaldsson 198–200
 Elanóra drottning 68
Elie de St. Gille (sjá *Elis saga og Rósamundu*)
Elis saga og Rósamundu (*Elie de St. Gille*) 48, 49, 57, 66, 69, 70, 73, 76, 77
 Éljúðnir (Æljúðnir), salur 191, 192

- England 52, 67, 77
 Engendingar 68
Eremíta rímur 187
Erex saga 69, 79
 Erlingur Skjálgsson 41
 Epiphanius kirkjufaðir 191
 Esja 7
 Eufemia drottning 59, 60
Eufemiuvísur 65
 Evrópa (Europe) 18, 66
 Eyfirðingar 21
 Eyjafjallajökull 8
 Eyjafjörður 21, 22
Eyrbyggja saga (Eyrbyggja) 42, 45, 46
 Eysteinn Ásgrímsson 34
- Fallanda forað 192
 E. Faral 51
 Faroe Islands (sjá Færeyjar)
Filpórímur 93
 Filippus postuli 191
 Finnur Jónsson 15, 32, 34, 48–50, 57,
 62, 192, 195, 196
 Finnur Sigmundsson 87, 94
First Grammatical Treatise (sjá *Fyrsta
 málfræðiritgerðin*)
Flateyjarbók 28, 38, 40, 43, 44, 61
 Fljótshlíð 8–10, 12, 25
Flores och Blanzeflor 59
Flóres saga 69
 Flosalág 14, 15
 Flosi Þórðarson 10, 14
Flóvents saga 69
 P. G. Foote 195
 Forað, þröskuldur, grind eða tjald 192,
 193
Fóstbræðra saga 122, 124
 W. Fox 60
 Frakkar 51, 52, 104
 Frakkland (Franz) 52, 63, 67, 82, 84,
 102, 120, 194
 Franz (sjá Frakkland)
 Friðrekur biskup 19, 22
Fríssbók (Codex Frisianus) 62
- J. Fritznér 121–124, 126–130, 196
 Frostaopna, kista 192
 O. Fuchspurger 45
Fyrsta málfræðiritgerðin 60
Færeyinga saga 37, 38
 Færeyjar (Faroe Islands) 23, 31
- Galdra-Héðinn 25, 27–29
 Gammabrekka við Odda 15
 Ganglati, þræll 192, 193
 Ganglöt, ambátt 192, 193
 Gata, bær í Austurey í Færeyjum 37
 Gautar 41, 43
 Gautland 43
Geðraunir (Hrings rímur og Tryggva)
 195
Geisli 61
 H. Gering 65, 79, 87–90, 93, 96, 107–
 109, 120
 Germanir 188
*Gesta Danorum (Danasaga Saxa hins
 málsþaka)* 190
 Gestur (sjá Þorgestur Þórhallsson)
 Gestur Oddleifsson 41
 Giljá, bær í Húnaþingi 22
 Gillingr, lykill 192
Gísla saga Súrssonar 42, 134
 Gísli Brynjúlfsson 47–50, 69
 Gísli Gestsson 17
 Gísli Sigurðsson 94
 Gísli Súrsson 41
 Gjallandi, grind 192
 Glúmur Eyjólfsson 189
 Gottfried frá Strassborg 52
Grágás 35, 189
 Greece (sjá Grikkland)
 Grenjaðarstaður, bær í Þingeyjarsýslu
 21
 Grettir Ásmundarson 41
Grettis saga (Grettla) 35, 42, 122, 134
 Grikkir 188
 Grikkland (Greece) 13
Grímnismál 193
 Grímur Svertingsson 140

- Grjóti við Reykjavík 92, 93
 Grunnavík 33, 36, 37, 40, 46
 Grunnavíkur-Jón (sjá Jón Ólafsson)
Grýla 35
 Grænland 198–200
Grænsþjalda 35
Guðbrandsbiblíá 127, 130, 177, 180
 Guðbrandur Arason, sjá Guðleifur Arason
 Guðbrandur Vigfússon 34, 56, 58, 121–124, 126–129
 Guðleifsdrápa 26–28
 Guðleifur Arason (Guðbrandur Arason) 21, 24–29, 31
Guðmundar drápa 34
Guðmundar kvæði 34
Guðmundar saga Arasonar 56, 121–125, 127–131
 Guðmundur Andrésson 33
 Guðmundur Arason á Reykhólum 45
 Guðmundur Arason biskup 121, 130
 Guðmundur Hjartarson 92, 93
 Guðmundur Jónsson 44
 Guðmundur Þorláksson 55
 Guðni Jónsson 125
 Guðrún P. Helgadóttir 123
 Gufuskálar, óvíst hvar 92, 95
Gulaþingslög eldri 196
 Gunnar Gjúkason 13
 Gunnar Hámundarson 8–13
 Gunnarshaugur 9
 Gunnarshólmi 7, 11
 E. Gunnes 68
Gunnlaugs saga ormstungu 62, 77
 Gunnlaugur ormstunga Illugason 62
 Gunnlaugur Leifsson munkur 20, 22, 23, 30, 58
Gyðinga saga 55, 57, 67, 73, 77
Gylfaginning 32, 35, 36, 38, 191–193
 Gyssur (sjá Þorgestur Þórhallsson)
- Hafnarfjörður 177
 Hagi, bær á Barðaströnd 21, 22, 27, 28, 44
 Hákon gamli Hákonarson, Noregskonungur 47, 48, 53–56, 60, 66, 67, 73, 75–78
 Hákon ungi Hákonarson, Noregskonungur 56
 Hákon háleggur Magnússon, Noregskonungur 52, 55–57, 65, 183, 184
 Hákon yngri Magnússon, Noregskonungur 56
 Hákon Sverrisson, Noregskonungur 48, 53, 56, 66
Hákonar saga 66, 77
 Hálfdan Einarsson rektor 87, 119, 194
 Hálfdan Hringsson Brönufóstri 42
Hálfðanar saga Barkarsonar 93
Hálfðanar saga Brönufóstra 42
Hálfðanar saga Eysteinsonar 42
Hálfs saga 188
 Hallar-Steinn 61
 P. Hallberg 48–50, 69, 70, 77, 78, 195
 Hallfreður Óttarsson vandræðaskáld 61
 Hallr prestur 34
 E. F. Halvorsen 50, 52, 54, 67, 68
Haralds rímur Hringsbana 187
Háttalykill 36
Háttatal 32, 34, 60
 Haukagil, bær í Vatnsdal 22
Hauksbók 21–24, 26, 196, 197
Hávamál 44, 134
Heiðarvíga saga 15, 46
 Heiðrún, geit 200
 Heimaey 8
Heimsaldrar 58
Heimskringla 22, 23, 37, 44, 77, 134
 Heinrekur II konungur 68
 Heinrekur III konungur 68
 Hekla 8
 Hel 191–193
 Helgafell, bær á Snæfellsnesi 45
 Helgi Guðmundsson 198, 200
 Helmold prestur 190
Heresy (Panarion) 191
 Herjafóðr 200

- Hermann Pálsson 11
 Heródot 190
Herr Ivan Lejonriddaren 59
Hertig Frederik av Normandie 59
Hervarar saga og Heiðreks 79
 Hestlækur, í Grímsnesi 28
Hið Nya Testament 1540 (The New Testament 1540) 177
 Hieronymus kirkjufaðir (Jéronimus prestur) 55
Hirðskrá 66–68, 77
Historia Gisippi und Titi (sjá *Sagan af Tító og Gesippó*)
Historia Norwegiæ 22
 Hítará 26
 Hjálmar Jónsson (Bólu-Hjálmar) 194
 Hjaltadalur 21, 22, 74
 Hjalti 188
 Hlenni, bóndi í Saurbæ 21
 Hlíðarendi (Hlíðarendi) í Fljótshlíð 7–13, 17
 Hnípinn, akur 192, 193
 Hof, bær á Rangárvöllum 10, 12
 Hólabiskupsdæmi 23
 Hóladómkirkja 74
 Hólar í Hjaltadal 21, 30, 55, 59, 74
 L. Holm-Olsen 49, 50
 Holt, bær í Húnavatnssýslu 22
 Hovedø, eyja í Oslófirði 48
 Hrafn Öndurson (Skáld-Hrafn) 62
 Hrafnista, eyja 185, 186
 Hreinn Benediktsson 60
Hrings rimur og Tryggva (sjá *Geðraunir*)
 Hrístateigur 189
Hrokkinskinna 35
 Hrökur, einn af Hálfrekkum 188
Hrólfs saga Gautrekssonar 42
Hrólfs saga kraka 43
 Hrólfr Gautreksson konungur 41, 43
 Hrólfr kraki Helgason konungur 41
 Hryggur, hestur 192
 Hrásvelgr, jötunn í arnarham 200
 Hulda 35
- Húnarþing 21
 Hungur, diskur 191–193
Hungurvaka 22, 35, 55, 60
 Hvítá í Borgarfirði 45, 46
 Högni Gjúkason 13
 Höskuldur Þráinsson Hvítanesgoði 14
- Í afahúsi* 134
Í túninu heima 134
 Iceland, Icelanders (sjá Ísland, Íslendingar)
 Indverjar 188
 Ingimundur Þorgeirsson prestur 121
 Ingjaldur, fylkiskonungur í Noregi 185
 Ingólfur 7
 Innsteinn, einn af Hálfrekkum 189
Institutio Oratoria 37, 51
 Ísgerður Hlöðvésdóttir drottning 41, 42
 Ísland (Iceland) 7, 11, 17–20, 23, 24, 28, 30, 31, 34, 38, 56, 62, 67, 74–76, 95, 193, 199
Íslendingabók (Libellus Islandorum) 19, 22, 24, 27–31, 36
 Íslendingar (Icelanders) 19, 36, 58, 191
 Ívar hólmur Vigfússon yngri 59
Ívents saga 55, 57, 63, 73, 77
- Jakob Benediktsson 33, 36, 180
 Jakob Smári Jóhannesson 147
 A. Jakobsen 65
 Jákup Jacobsen á Oyri 187
Jarlmanns saga og Hermanns 65
 Jéronimus prestur (sjá Hieronymus)
 Jesus Christur 58, 59, 73–75, 84–87, 108–112, 114, 116–119, 136, 196
Jómsvíkinga saga 43
 Jón Arason biskup 45
 Jón Erlendsson 63
 Jón Halldórsson biskup 63–65
 Jón Helgason 34, 61, 79, 125, 177, 179, 188
 Jón Jóhannesson 123
 Jón landlausi konungur 68

- Jón Ólafsson úr Grunnavík (Grunnavíkur-Jón) 33, 36, 37, 40, 46, 95
 Jón Ólafsson prestur 44
 Jón Sigurðsson á Gufuskálum 92, 93, 95
 Jón Sigurðsson forseti 95, 121
 Jón Þórðarson 79, 80
 Jón Þorkelsson (J.Þ.) 79, 87, 92–94, 97–100, 102–106, 108–112, 120, 194
 Jón Þorkelsson rektor 129
 Jón Þorláksson 59
 Jónas Kristjánsson 52
 Jöfraskinna 62
- Kallamus (sjá Callinius)
Kallinus rímur (sjá *Callinius rímur*)
 Kári Sölmundarson 15, 41
Karlamagnús saga 63, 64, 77, 196–198
 Kaupmannahöfn 40
 Keilir 7
 Keltar 188
 Kerlingardalsá 25, 28
 Ketill hængur Þorkelsson 185
 Ketill prestur 123, 125
 Ketill Þorsteinsson biskup 58
 R. Keyser 48, 49, 52, 196
Kirjalax saga 69
 Kjartan Ólafsson 41, 43
 Kjós 59
 Knútur Magnússon konungur 189, 190
 Knútur Sveinsson ríki konungur (Canute the Great) 26, 28, 31, 41
Knytilinga saga 189, 190
 Kolskeggur Hámundarson 11
 Konráð Gíslason 122
Konungs skuggsjá 66, 77
 Kringlumýri í Meðallandi 8, 10
Kristinréttur Árna biskups 183, 184
 Kristján Eldjárn 17
Kristni saga 19–21, 23, 24, 26, 28, 30, 31
Kristni þáttur, í Ólafs sögu Gunnlaugs Leifssonar 20
 Kristófer af Bayern, konungur 59
- H. Kuhn 33
Kvæðabók úr Vigur 79
 E. Kölbíng 47–50, 52, 70, 72
 Kǫr, sæng eða rekkja 192
 Kǫrbeðr, dýna 192
 Kr. Kálund 46, 58, 122, 123
- Lambastaðir, óvíst hvar 92, 93
Land og synir 134
 Láti, lás 192
 Landeyjar 8, 16
Landnámabók (Landnáma) 10, 22, 23, 26, 28, 31, 35, 36, 43
Laufás Edda (sjá *Snorra-Edda*)
 Laxárdalur í Skagafirði 22
Laxdæla saga (Laxdæla) 15, 22–23, 43, 134, 139
 H. G. Leach 49, 50, 68
 Leifur, stöfunarbarn 199
Libellus Islandorum (sjá *Íslendingabók*)
Lilja 34, 61
 G. Lindblad 61
 Lísa 142
 Litla-Asía 90
 Ljóðarkeptur (Óðar keptr, Óttarr keptr) 26, 28, 31
 Loki 191, 193
 Lómagnúpur 10
 A. Loth 79
 Lucifer 86
 Lækjamót, bær í Húnavatnssýslu 22
 Lúther (Lutherus) 40
 A. Lützen 187
 B. Lützen 187
- Magnús Einarsson biskup 58
 Magnús Gissurarson biskup 183
 Magnús Hákonarson lagabætur, konungur 55, 56, 73
 Magnús Jónsson í Vigur 79
 Magnús Jónsson þrúði 40, 42–45
 Magnús Ketilsson 79, 80

- Magnus Magnusson 11
Magnús Ólafsson prestur í Laufási 33, 37
Magnús Ólafsson's Edda (sjá *Snorra-Edda*)
Magnúss saga Orkneyingajarls lengri 49
Mágus jarl (Máus) 41
Mágus saga 43, 69
Már Atlason á Reykhólum 25
María guðsmóðir 55, 59, 90–92, 120, 184
Marie de France 53
Mariu jarteinir 55
Mariu saga 55, 57, 77, 90
Mariu saltari 186
Markarfljót (Markar River) 8, 9, 11, 12
Martinus 121
Martinus saga biskups 121
Mattheus frá Vendôme 51
Mattheus Paris 66, 77
Matthías Þórðarson 17
K. Maurer 20, 26
Meðalfell, bær í Kjós 59
Meðalland 8, 10
D. Mehl 67
R. Meissner 49, 50
Melabók 26–28, 31
Mid-winter 194
Mirmanns saga 69
Móðir, barnsmóðir Rígs 33
E. Moltke 200
M. Montanus 79, 80
Morkinskinna 35
P. A. Munch 196
Munkaþverá 59
Mývatn 21
Möðruvellir í Hörgárdal 59
Möttuls saga 47, 49, 52–54, 63, 77
- Nanangi, hundur 192
Naumudalur 185
Nazaret 84
- Nazarenus 85
G. Neckel 33
The New Testament 1540 (sjá *Hið Nya Testament 1540*)
Niðarós 59
Niflheimur 191
Nikolaus Olafs son 59, 73
Nikulásdrápa 34
Njáll Þorgeirsson (Njal) 11, 14, 15, 17, 41
Njáls saga (*Njála*) 7–11, 13, 14, 17, 18, 20–28, 31, 35, 43
Norðlendingafjórðungur 21–23
Norðlendingar 21
Norðlingar 21
Norðmenn 68
E. Noreen 59
Noregur (Norge, Norway) 17, 31, 42, 43, 48, 57, 59, 61, 62, 65, 67–69, 184
Norge (sjá Noregur)
Norway (sjá Noregur)
- Oddi, bær á Rangárvöllum 10, 15, 36
Oddur Snorrason munkur 22, 57, 58, 66
Oddverja Annáll 32
Óðar keptr (sjá *Ljóðarkeptur*)
Óðinn 41, 44, 45
Ólafs saga Haraldssonar 44, 61
Ólafs saga Tryggvasonar eftir Gunnlaug Leifsson 20
Ólafs saga Tryggvasonar eftir Odd Snorrason 22, 57, 66
Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta 19–31, 61, 63, 77
Ólafsdrápa 61
Ólafsvísur 61
Ólafur, fylkiskonungur í Noregi 185, 186
Ólafur Halldórsson 38, 61, 186, 195, 198–200
Ólafur helgi Haraldsson, Noregskonungur 42
Ólafur Hjaltason biskup 74

- Ólafur pái Höskuldsson 140
 Ólafur Jónsson í Arney 40, 43
 Ólafur Lárusson 8, 16
 Ólafur Rögnvaldsson biskup 59
 Ólafur Tryggvason, Noregskonungur 19, 22, 41, 58, 61
 E. Olson 59, 190
Orðskviðir Salómons 130
 Ótryggur berserkur 24, 27
 Óttarr keptr (sjá Ljóðarkeptur)
 Oyri í Vági, Færeyjum 187
 Ovidius (Ovid) 37
- Páll Jónsson (Staðarhóls-Páll) 45
 Páll Ólafsson 200
 Páll postuli 64
 Pálmi Hannesson 16
Parcevals saga 49, 70
 París 64, 65
Partalópa saga 65, 69
Partaloppubók 187
 C. af Petersens 43, 190
 Pétur Einarsson lögréttumaður 74
 Saint Pol (sjá Páll postuli)
 J. H. Poulsen 187
 F. Y. Powell 34
Prestatal 58
Prestssaga Guðmundar góða (Priest saga of Guðmundur Arason) 130
 J. B. Pritchard 190
Punktur, punktur, komma, strik 134
- Quintilianus (Quintilian) 37, 51
- Rangá 8
 Rangárvallasýsla 8
 Rangárþing 8, 10
 Rauðaskriður í Rangárþingi 8, 12
 Rauðasandur í Barðastrandarsýslu 44
Reeves brot (Reeves Fragment Tristrams sögu) 47, 71, 72, 78
Rekstefja 61
Rémundar saga keisarasonar 69
Remigii Autissiodorensis in artem Donati minorem commentum 60
- P. H. Resen 33, 37
 Reykhólar, bær í Reykhólasveit 26, 45
Reykjabók 9
 Reykjadalur í Þingeyjarsýslu 21
 Reykjanes í Barðastrandarsýslu 26
Reykjarfjarðarbók 44
 Reykjavík 38, 92, 177
Rhetorica ad Herennium 51
 Ribe (sjá Rípar)
Ribe Oldemoder (Avia Ripensis) 36
Ricars ljóð 65
 Rígr 33
Rígsþula 33, 34
Rimbegla 35
Rímur af einu ævintýri litlu eftirtakanlegu 93
 Rípar 36, 200
 Róbert bróðir 47–50, 68, 69, 71, 73, 75, 76, 78
 Roðbert ábóti 48, 73, 76
 Róm (Rómaborg) 102, 123
Roman de Troie 64
Rómferla 35
 Rómverjar 188
 C. Rossetti 194
 P. V. Rubow 48, 49
 Rudolf úr Ems 51
- Sagan af Gríshildi þolinmóðu* 75
Sagan af Titó og Gesippó (Historia Gisippi und Titi) 79, 80
 Sámsreitur á Hlíðarenda 10
 Sámur, hundur Gunnars Hámundarsonar 10
 Satan (Devil) 114, 115, 117, 120
 Saurbær, bær í Eyjafirði 21, 22, 31
 Saxi hinn málsþaki (Saxo grammaticus) 188, 190
 Scandinavia (sjá Skandinavía)
 P. Schach 47, 49, 50, 70–72, 75, 77, 78
 G. Schepps 60
Sciagraphia 87, 119
 F. Scott 46

- D. A. Seip 55
 Seljalandsmúli 10
 Selma Jónsdóttir 57
 Seneca 40
 Sigfús Blíndal 124–127, 129, 130, 134
 Sighvatur Runólfsson djákn 189
 Sighvatur Sturluson 189
 Sigmundur Leifsson 37
Sigrún fer á sjúkrahús 134
Sigurðar saga fóts 65
 Sigurður Nordal 123, 177
 Sigurður Sigurðarson 140, 141
 Sigurður Þórarinsson 16
 Skaftafellssýslur 8, 18, 175
 Skagafjörður 2
Skálda 33, 35
Skáldatal Snorra-Eddu 26, 28
Skáldskaparmál 32, 33, 34, 36, 60, 192, 193
 Skálholt (Skálholtsstaður) 59, 64
 Skandinavía 36
 Skarð, bær á Skarðsströnd 74
 Skarðsá, bær í Sæmundarhlíð 35
Skarðsárþing 26
Skarðsbók postulasagna 194
 Skarðsströnd 74
 Skeggbjörn, bóndi í Hítarnesi 24, 26
 Skjaldbreið 7
 Skjálíffandafliót 21, 23
 Skotland 63
 Skúli Bárðarson hertogi 60
 Skýpar 190
 **Slavakronika Helmolts* (sjá *Chronica Slavorum*)
 Snóksdalur, bær í Dalasýslu 45
Snorra-Edda (*Edda Snorra Sturlusonar*, *Laufás Edda*, *Magnús Ólafsson's Edda*, *Uppsala-Edda*) 26, 28, 31–37, 43, 60–62, 113, 192, 193
 Snorri, bróðir á Möðruvöllum 59
 Snorri Sturluson 32, 34–38, 60, 62, 191–193
 Snorri Þorgrímsson goði 41, 45, 46
 Solon 40
 Sophocles 40
 Spak-Böðvar Öndóttsson 21
 Staðarhóll, bær í Saurbæ 45
 Staðarhóls-Páll (sjá Páll Jónsson)
 Staður (Staden) í Noregi 185, 186
 Stafafell, bær í Lóni 24
 Stefán Karlsson 38, 47, 55, 57–59, 61, 63, 72, 74, 125, 152, 178, 184
 Stefán Ólafsson í Vallanesi 194
 Stefnir Þorgilsson 20, 30
Stefnis þáttur Þorgilssonar 19, 20, 30
 Stephan G. Stephansson 129
Stjórn 55, 57, 77
Stjörnu-Odda draumur 122
 Stokkhólmur 125, 127
 G. Storm 32
 Strandir 17
Strengleikar 48–50, 52, 54, 65–67, 69, 77
 Sturla Þórðarson 66, 77
Sturlubók 26, 43
 Sturlunga Age (sjá Sturlungaöld)
Sturlunga saga (*Sturlunga*) 44, 122, 123, 130, 189
 Sturlungaöld (Sturlunga Age) 17
 Styrr Þorgrímsson (Víga-Styrr) 45, 46
 Suart, nafn á rúnakefli úr Rípum 200
 Suðurland 21
 Sultr, hnífur 191–193
 Sunnlendingafjórðungur 21
 Sveinn sviðandi Eiríksson konungur 189
 Sveinn Pétursson biskup 59
 Svendborg 187
 Sverrir Sigurðsson konungur 68
 Svíaríki 59
 Svíþjóð 43
 Syrpa 35
 Sæmundur fróði Sigfússon 91
 Teitur Ísleifsson 19
 Theodoricus monachus 22
 Theophilus 90, 91, 120
Theophilussaga 91, 92

- Thomas skáld 68, 70, 72
 Titan, sólguð 60
 K. Togeby 71
 Tóli Hemingsson 190
Tómas saga yngsta 127
 Trausti Einarsson 15
Tristia 37
 Tristram 68
Tristramskvæði 68, 72
Tristrams saga og Ísöndar 47–50, 54, 55, 68–72, 75, 76, 78
 Trója (Troie) 64
Trojumanna saga 64
 Túnsberg 183, 184
Tveggja postula saga Jóns og Jakobs 194, 195
 M. Tveitane 50, 70, 78
 Úlfar, tveir synir Önundar konungs 185
Ulv van Jærn 189
 C. R. Unger 48, 49, 52, 55–58, 63, 70, 90, 121, 195, 197, 198
Úngur ég var 134
Uppsala-Edda (sjá *Snorra Edda*)
 Uppsálar 43
 Vágur í Færeyjum 187
 Valdímar Knúttson konungur 189, 190
 Valgerður Gísladóttir 74
 Valhöll 193
 Vallanes, bær á Völlum 194
 Valver 70
Valvers þáttur 49
Varnarræða ('*Oratio contra clericum*', 'En tale mot biskopene') 68
 Vatnsdalur í Húnavatnssýslu 22
Vatnsdæla saga (*Vatnsdæla*) 22
Vatnshyrna 35, 122
Wegkürzer 79, 80
 Chr. Westergård-Nielsen 130
 Vestmannaeyjar 8, 17
 Vesturland 43
 Veturlíði Sumarliðason skáld 24–28
 O. Widding 74
Viðauki Skarðsárþókar 22
 Víðopnir, garður 192
 Viðvík, bær í Viðvíkursveit 21
Víga-Glúms saga 134, 189
 Víga-Styrr (sjá Styrr Þorgrímsson)
 Vigur, eyja á Ísafjarðardjúpi 79, 88, 96, 107
Viktors saga ok Blávus 52, 65, 77
Vilmundar rimur viðutan 187
 Vilmundur Þorólfsson ábóti 58
 Virgin (sjá María guðsmóðir)
 Virum í Danmörku 187
 Th. Wisén 197
Vita Sæmundi Multiscii 37
 Wolfram frá Eschenbach 52
 J. de Vries 68
 F. A. Wulff 49
 Vöggur, þjónustumaður 41
Þangbrands þáttur 19–31
 Þangbrandur (Theobrandus, Þorbrandur), kristniðboði 19–28, 30, 31
Þáttur af Ólíf og Landrés 63, 64, 77
 Þétleifur Eðlarsson 189, 190
Þiðriks saga af Bern 53, 54
 Þingeyraklaustur 21–22
 Þingeyramunkar 22–24, 26
 Þingeyrar í Húnaþingi 21, 23, 31, 58
 Þingvellir við Öxará 8, 10, 18
 Þjóðverjar 51
 Þjórsá 10
 Þolmóðnir, þröskuldur 192
 Þóra Sigmundardóttir 37, 38
 Þorbjörg Eiríksdóttir (Þornbjörg) 41, 43
Þórðar saga hreðu 44
Þórðarþókar 26, 31
 Þórður Granason 139
 Þórður Spak-Böðvarsson 21
 Þórður hreða Þórðarson 41
 Þórður Þorsteinsson 187
 Þorgestur Þórhallsson (Gestur, Gysstur) 45, 46

- Þorgerður 185
Þorgils Grenjaðarson 21
Þorkell, bóndi á Stafafelli 24
Þorkell Eyjólfsson 143
Þórólfur Kveld-Úlfsson 41
Þórshöfn í Færeyjum 187
Þórsmörk 10
Þorsteinn Gíslason í Bæ 46
Þorvalds þáttur víðförla 19–24, 26, 30, 31
Þorvaldur Koðránsson víðförla 22, 23, 30
Þorvaldur veili 24, 27, 28
Þorvarður Spak-Böðvarsson, bóndi í Ási 21
- Þrándur Þorbjarnarson í Götu 37, 38
Þríhyrningshálsar 14
Þverá í Rangárþingi 8, 9
Þykkvabæjarmunkar 24, 26
Þykkvibær í Álftaveri 31
Þýskalaland 67, 200
- Æljúðnir (sjá Éljúðnir)
Ævi Snorra goða 45, 46
Ævintýri um Sniðúlf bónda 79
- Önundur konungur 185, 186
Önundur Þorgilsson 21
Öxará 8
Öxarfjörður 21

